

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VADYBOS KATEDRA**

Erika SPIETINIENĖ

**ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSAUGOS TENDENCIJOS
ŠIAULIŲ REGIONO PAVYZDŽIU**

Magistro darbas

Šiauliai, 2008

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VADYBOS KATEDRA**

Erika SPIETINIENĖ

**ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSAUGOS TENDENCIJOS
ŠIAULIŲ REGIONO PAVYZDŽIU**

**Magistro darbas
Socialiniai mokslai, vadyba ir verslo administravimas (03S1)**

Magistro darbo autorius
(vardas, pavardė, parašas)

Vadovas
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Recenzentas
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

SANTRAUKA

Erika Spietiniene

Archeologinio paveldo apsaugos tendencijos Šiaulių regiono pavyzdžiu.

Magistro darbas.

Darbe suformuluotos archeologinio paveldo apsaugos tendencijos Šiaulių regione, išanalizuoti ir susisteminti regionų plėtros politikos įgyvendinimo aspektai regionų bei savivaldybių lygmenyje, pateikti strateginio valdymo modeliai, regionų plėtros strateginio planavimo bruožai. Išsamiai analizuojamas Lietuvos archeologinio paveldo apsaugos valdymas, išryškinamos šios srities problemos. Atlikta Lietuvos Respublikos teisinės bazės ir plėtros politikos, įgyvendinančios archeologinio paveldo apsaugą, analizė. Patvirtinta autorės suformuota mokslinio tyrimo hipotezė, kad archeologinio paveldo apsauga ir tyrimai turėtų vykti kompleksiskai, tyrimai ateityje sietini su neatrastais archeologiniais objektais, apsauga ir pažinimo sklaida sietina su archeologinio paveldo skaitmeniniu pateikimu.

SUMMARY

Erika Spietiniene

The Tendencies of Archaeological Heritage Protection Based on the Example of Šiauliai Region. Master's Work.

The tendencies of archaeological heritage protection in Šiauliai region are formulated, the political aspects on realization of regional extensibility in regions and the institutions of local government are analyzed and systemized, the modals of strategic management and the features of strategic planning on regional extensibility are specified in this work.

The management of archaeological heritage protection in Lithuania is analyzed thoroughly, the problems are singled out. The law basis and the politics of extensibility, realizing archaeological heritage protection in the Republic of Lithuania, are analyzed. The hypothesis of the work framed by the author confirms that the protection of archaeological heritage and investigations should be fulfilled in a combined way, investigations should be related to undiscovered archaeological objects, protection and the cognitive spread should be related to the digital presentation of archaeological heritage in future.

TURINYS

IVADAS	5
I. REGIONŲ PLĖTROS STRATEGINIS VALDYMAS	8
1.1. Regionų plėtros politikos įgyvendinimas	8
1.1.1. Regionų plėtros samprata	8
1.1.2. Regionų ir savivaldybių plėtros iniciatyvos bei įgaliojimai.....	10
1.1.3. Regionų plėtros politikos įgyvendinimo administravimas	13
1.2. Strateginio valdymo praktinis įgyvendinimas	16
1.2.1. Strateginio valdymo samprata	16
1.2.2. Strateginio valdymo metodologijos	19
1.2.3. Strateginiai aplinkos analizės modeliai	22
1.2.4. Strateginio valdymo nauda, pranašumai ir trūkumai	23
1.3. Regionų plėtros strateginis planavimas	24
II. LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSAUGOS VALDYMAS	28
2.1. Archeologinio paveldo apsaugos įgyvendinimas	28
2.1.1. Archeologinio paveldo apsaugos Lietuvoje administravimas	29
2.1.2. Archeologinio paveldo apsaugos organizavimas	31
2.1.3. Archeologinio paveldo tyrimų metodika	35
2.1.4. Visuomenės informavimas kaip archeologinio paveldo apsauga	40
2.2. Archeologijos paveldo apsaugos plėtros politika	42
2.2.1. Lietuvos plėtros politika užtikrinant archeologijos paveldo apsaugą	42
2.2.2. Šiaulių regiono plėtros politika užtikrinant archeologijos paveldo apsaugą ..	45
2.2.3. Archeologijos paveldo apsaugos gairės Šiaulių regiono teritorinio planavimo dokumentuose	51
III. ŠIAULIŲ REGIONO ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSAUGA.....	58
3.1. Archeologijos paveldo apsaugos finansavimas	58
3.2. Šiaulių regiono archeologijos paveldo apsaugos tendencijos	61
3.3. Archeologinių tyrimų Šiaulių regione tendencijos	65
3.4. Šiaulių regiono archeologijos paveldo priežiūros ir panaudojimo tendencijos	70
3.5. Šiaulių regiono archeologijos paveldo pažinimo sklaidos tendencijos	75
3.6. Šiaulių regiono archeologijos paveldo apsaugos subjektas	77
IŠVADOS	79
REKOMENDACIJOS.....	83
LITERATŪRA	84
PRIEDAI	93
1 priedas. Lietuvos administracinis teritorinis suskistymas	
2 priedas. Principinis strateginio planavimo sistemos modelis	
3 priedas. Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas. Kultūros paveldo teritorijų vystymas ir apsauga	
4 priedas. Šiaulių rajono savivaldybės bendrasis planas. Bendroji erdvinė koncepcija	
5 priedas. Radviliškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Kultūros paveldas	
6 priedas. Pakruojo rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys	
7 priedas. Kelmės savivaldybės teritorijos bendrasis planas.Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys	
8 priedas. Joniškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Kultūros paveldas	
9 priedas. Akmenės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys	
10 priedas. Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas. Konkretizuoti sprendiniai. Rekreacijos teritorijų vystymas	

ĮVADAS

Tyrimo problema. Archeologijos paveldo objektai Lietuvoje pasižymi didele įvairove: tai piliakalniai, senoviniai pylimai ir gynybiniai įtvirtinimai, senųjų miestų vietos, statinių griuvėsiai ir liekanos, žemgrindos, kūrgrindos, keliai, pilkapiai, kapinynai ir kitos laidojimo vietos. Tai nacionalinės kultūros dalis, kuriai, deja, gresia sunykimo pavojus. Siekiant išsaugoti ardomas archeologijos vertybes ar jų dalis dažnai tenka jas iširti ir kaupti informaciją dokumentuose.

Archeologijos, kaip visos kultūros dalies, paveldo svarbą ir būtinybę jį išsaugoti valstybė parodo pagrindiniame Lietuvos Respublikos dokumente – Konstitucijoje, jos 42, 47 ir 54 straipsniuose. Valstybės politika atsispindi ir kitame svarbiame valstybės dokumente – Vyriausybės nutarimu patvirtintose Kultūros politikos nuostatose. Kiti priimti ir veikiantys yra šie paveldosaugai skirti įstatymai: Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, Saugomų teritorijų įstatymas ir kt.

Lietuva įsijungė į paveldosaugą tarptautiniu mastu, dalyvaudama UNESCO ir Europos tarybos veikloje. 1992 m. pasirašyta UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, 1999 m. Seimas ratifikavo Europos archeologijos ir Europos architektūros paveldo konvencijas, o 2002 m. – Europos kraštovaizdžio konvenciją.

Tačiau sukurta ir integruota į tarptautinę nacionalinę teisinę bazę, užtikrinanti kultūros paveldo programą, egzistuojančių problemų neišsprendžia. Tradicinės paveldosaugos priemonės, paremtos aplinkosauginio draudimo metodais, neduoda pozityvių rezultatų siekiant išsaugoti archeologinį paveldą vietose. Aktualus archeologinio paveldo praktinio tyrimo darbų srities įgyvendinimas, gerinant paveldo apskaitą, apsaugą, paveldotvarkos reglamentų rengimą ir priežiūrą. Archeologinio paveldo fizinė būklė, jo išsaugojimo poreikis reikalauja didesnio valstybės bei savivaldybių dėmesio ir finansavimo, savininkams nėra sudarytos geros paveldotvarkos plėtrai teisinės-ekonominės skatinimo sąlygos. Būtina plėsti visuomenės švietimą – gilinti jos sampratą apie archeologinio paveldo reikšmę bei vertę, teikti žinių apie jo priežiūrą bei tinkamą naudojimą.

Archeologijos paveldo nykimas yra pastovus, kartu ir stichiškas, todėl kyla alternatyvūs klausimai: ar visą archaišką paveldą perkelti į muziejus, rezervatų bei draustinių teritorijas kaip praeities relikta prarandant jo gyvąją raišką natūroje? Ar pamėginti išlikusias vertybes išsaugoti jų dabartinėse vietose, ieškant naujų kelių, kaip užtikrinti senosios kultūros perimamumą naujomis aplinkybėmis?

Tyrimo aktualumas. Esama situacija reikalauja naujo požiūrio į archeologinio paveldo apsaugą – įvertinti jo vietą ir reikšmę vakarėjančios visuomenės vertybių skalėje, įvardinti tokias panaudojimo kryptis, kuriomis būtų užtikrintas jo perdavimas ateinančioms kartoms, o žmonės šiuos archaiškus objektus suprastų ne vien kaip atrakciją, į švietimo ir kultūros politiką integruoti

tokias visuomenės informavimo ir kultūros sklaidos priemonės, kurios netaptų rizikos faktoriumi bendrai kultūros banalizacijai. Atsižvelgiant į tai, būtina iš anksto numatyti ir įvertinti galimas neigiamas ir teigiamas archeologinio paveldo išteklių panaudojimo pasekmes, labai aiškiai suvokiant, kokią nacionalinę ir vietinę kultūrą siekiama išsaugoti ir perduoti ateities kartoms.

Vadinasi, archeologinio paveldo apsauga nebėra vien specialistų ar vietinių valdžios organų prerogatyva, o tampa visos vietinės bendruomenės reikalas. Todėl šiuolaikinei paveldo vadybai iškyla dvigubas uždavinys – ne tik išsaugoti turimą paveldą, bet ir kuo geriau išnaudoti vietinius (tiek materialinius, tiek ir dvasinius) jo išteklius dabarties kultūrinėms (ypač regioninio tapatumo stiprinimo) reikmėms bendrame krašto ir jo gyventojų ekonominės ir socialinės raidos kontekste. Naudojant tinkamas, gerai apgalvotas priemones per archeologinio paveldo vertybių atgaivinimą įmanoma pasiekti netgi regiono bendruomenės orumo efekto pvz., gyvosios archeologijos šventės tampa ne tik pasididžiavimo praeitimi aspektu, bet ir geresnio gyvenimo perspektyva.

Mokslinė tyrimo problema gali būti formuluojama šiais problemineis klausimais:

- Kokios esminės archeologinio paveldo apsaugos tendencijos Šiaulių regione?
- Kokie faktai, įstatyminė bazė ir veiklos rodikliai lemia archeologinio paveldo apsaugos tendencijas Šiaulių regione?
- Kaip pagrįsti archeologinio paveldo apsaugos tendencijas Šiaulių regione?
- Kokie archeologiniai tyrimai ir archeologijos mokslo šaltiniai įgalina numatyti archeologinio paveldo apsaugos tendencijas Šiaulių regione?

Tyrimo objektas: Šiaulių regiono archeologinio paveldo apsauga.

Tyrimo tikslas – ištirti ir pagrįsti archeologinio paveldo apsaugos tendencijas Šiaulių regione.

Tyrimo uždaviniai:

- išanalizuoti archeologinio paveldo apsaugos valdymą įteisinančius nacionalinius dokumentus ir jo specifiką nagrinėjančių autorių mokslinius studijas;
- išanalizuoti Lietuvos ir Šiaulių regiono plėtros politiką, apimančią archeologinio paveldo apsaugą;
- įvertinti archeologinio paveldo apsaugos finansavimo galimybes;
- nustatyti archeologinio paveldo tyrinėjimų kryptis atskiruose Šiaulių regiono rajonuose;
- įvertinti archeologinio paveldo panaudojimo galimybes atskiruose Šiaulių regiono rajonuose.

Hipotezė. Šiaulių regiono archeologinio paveldo apsauga pasižymi šiomis plėtros tendencijomis:

- archeologinio paveldo apsauga ir tyrimai turėtų vykti ne paskirų objektų teritorijose, bet kompleksiskai pagal Šiaulių regiono plėtros tarybos patvirtintą archeologinio paveldo apsaugos programą ir valstybinę paveldosaugos politiką;

- archeologinio paveldo tyrimai ateity labiau sietini su neatrastais archeologiniais objektais;
- archeologinio paveldo apsauga ir pažinimo sklaida ateity sietina su jo skaitmeninimu.

Tyrimų metodika. Tyrimuose taikyti šie pagrindiniai duomenų rinkimo ir analizės metodai: teorinių ir archeologinių šaltinių analizė, Lietuvos Respublikos archeologinio paveldo apsaugos teisinės bazės analizė, dokumentų analizė, ekspertų metodas.

Tam, kad prieiti prie konkrečių tendencijų, naudota statistinių duomenų, paveldo apsaugos teisinių dokumentų – nacionalinių, Šiaulių regiono bei atskirų jo rajonų plėtros, teritorinio planavimo dokumentų, teisės aktų – analizė ir sintezė.

Tam tikra medžiaga imta iš autorės bakalauro darbo „Šiaulių žemė IX – XIII a. – žemaičių genties paribys. Etninis klausimas“. Čia išanalizuoti dalies Šiaulių ir Radviliškio rajonų archeologiniai objektai bei radiniai, prieita išvadų apie to laikotarpio Šiaulių žemės gyventojų socialinius aspektus, etninę priklausomybę.

Tyrimui atlikti naudotasi elektroninės duomenų bazės – Kultūros paveldo departamento kultūros vertybių registrų informacinės sistemos „Voruta“ (<http://195.182.68.156/registrai/>) – duomenimis, kurie buvo būtini analizuojant archeologinio paveldo objektų atskirų grupių paplitimą Šiaulių regione, identifikuojant perspektyvinių apsaugos, tyrimų, panaudojimo taškų.

Vertingų duomenų pateikė asmenys, koordinuojantys paveldosaugos darbus, specialistai, atsakingi už archeologinių tyrinėjimų vykdymą bei priežiūrą: Šiaulių „Aušros“ muziejaus Archeologijos skyriaus vedėja Audronė Šapaitė, Radviliškio rajono savivaldybės Paveldosaugos tarnybos vedėja Irma Krinickaitė, Radviliškio Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio direktorius Egidijus Prascevičius. Tam buvo organizuoti asmeniniai susitikimai, taip pat pateikti klausimai raštu, pagal kuriuos šie specialistai apibūdino esamą situaciją archeologinio paveldo apsaugos atžvilgiu bei pateikė savo nuomonę archeologinio paveldo apsaugos perspektyvų klausimu.

I. REGIONŲ PLĖTROS STRATEGINIS VALDYMAS

Regionų plėtros strateginis valdymas – dar gana naujas reiškinys Lietuvos vadyboje, kurio būtinumas sietinas su šalies naryste Europos Sąjungoje. Be to, ši integracija sudaro geras galimybes (finansavimas, mokymai ir kt.) regionų plėtrai, o pagrindinė tos plėtros prielaida – plėtros strategijų parengimas. Darnios plėtros principų laikymasis – uždavinys visų lygių administracijos vadovams, siekiantiems užtikrinti kuo aukštesnį piliečių gyvenimo kokybės lygį disponuojant ribotais nacionaliniais resursais.

1.1. Regionų plėtros politikos įgyvendinimas

1.1.1. Regiono plėtros samprata

Bendriausia prasme „regionas“ suprantamas kaip didelis savitas teritorinis vienetas¹, kurio ribas padeda apibrėžti tam tikras vientisumo kriterijus (geografinis, ekonominis, kultūrinis)². Regionas gali būti ribojamas vidinio homogeniškumo ar funkcinio integralumo pagrindu³.

Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatyme regionas apibrėžiamas kaip „vientisa valstybės teritorijos dalis, kurioje įgyvendinama nacionalinė regioninė politika“⁴.

Iš esmės Lietuvoje regionai tapatinami su apskritimis⁵, kuriose, pagal Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymą, ir yra įgyvendinama nacionalinė regioninė politika ir atliekamas regioninės plėtros planavimas⁶. Šiuo metu Lietuvos teritorija suskirstyta į 10 apskričių (regionų) ir 60 savivaldybių (žr. 1 priedą).

Terminas „regionas“ gali apibrėžti ne tik valstybės viduje susiformuojančius teritorinius darinius, bet globalinį regioną, peržengiantį nacionalinės valstybės sienas, kaip, pvz., Europos Sąjunga⁷.

Regionai užtikrina aktyvaus, strateginio vystymosi potencialą artimesniame, vietiniame lygyje. Jie siekia užsiimti savo nišą globalioje ekonomikoje, organizuojasi, kuria savo strategijas,

¹ Tarptautinių žodžių žodynas (2007), p. 934.

² Vaitiekūnas, S. Apskritys ar regionai? Prieiga per internetą: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2001/03/3ap.html>

³ Kilijonienė, A., Vyšniauskas, V. (2002), p. 113.

⁴ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 2 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

⁵ Tamošiūnas, T. (2004), p. 279, Paliukėnienė, D. (2004), prieiga per internetą: http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil44/Fil027_036.pdf

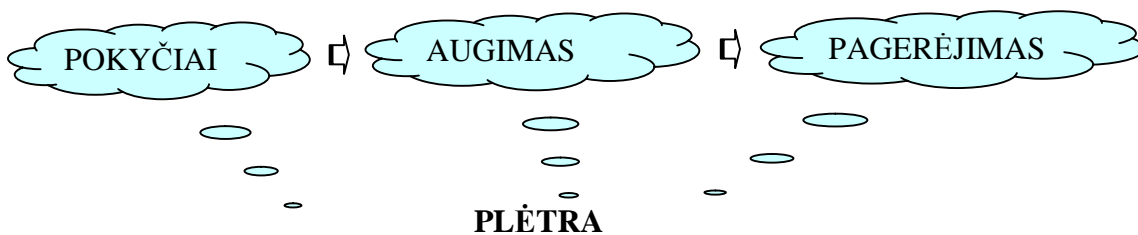
⁶ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 5 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

⁷ Bagdzevičienė R., Tamkus R., Navackaitė L. (2003). Šalies ekonomikos plėtra regionalizacijos ir globalizacijos santykio kontekste: *Pranešimas konferencijai „ES ir Lietuvos regioninė politika: Kauno regiono plėtros strategija“*. Prieiga per internetą: www.lrti.lt/veikla/Pranesimai/RBagdz_SaliesEk.doc

mobilizuojasi ir galiausiai kuria savo ateitį, remdamiesi vietiniais ištekliais ir pažangiomis iniciatyvomis⁸.

Regionų plėtrą reikia nagrinėti kaip daugiaplanį procesą, kuris veda prie radikalių permainų socialinėse, institucinėse, administracinėse struktūrose, žmonių elgsenoje, taip pat prie spartėjančio ekonomikos augimo bei skirtumų panaikinimo⁹.

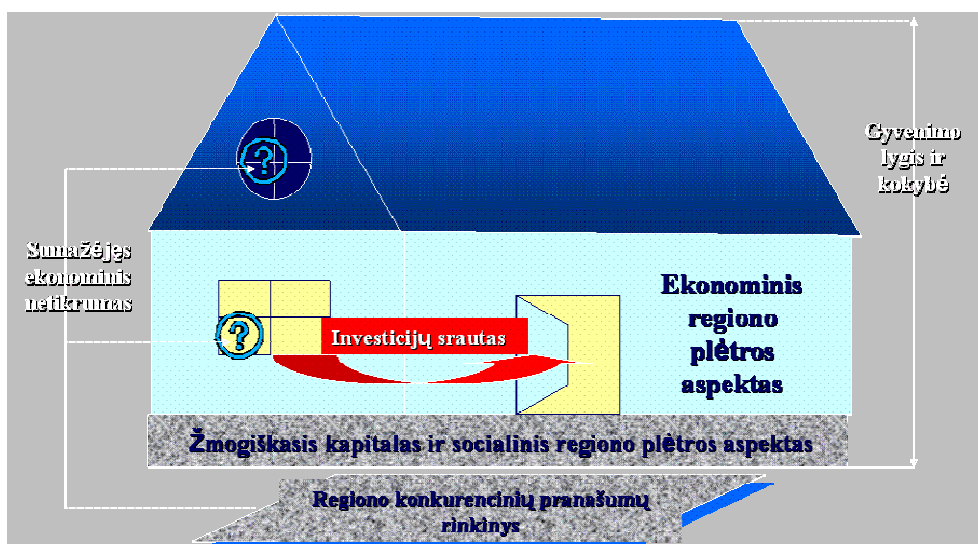
Šiuolaikinę plėtros sampratą kai kurie mokslininkai nagrinėja per trijų tarpusavyje susijusių kriterijų - pokyčiai, augimas, pagerėjimas - prizmę (žr. 1 pav.).

1 pav. Šiuolaikinė plėtros samprata

Šaltinis: Šimelevič, I., Bagdzevičienė, R. (2002), p. 179.

Nėra visuotinai priimto regionų plėtros proceso apibrėžimo, nes šis procesas yra kompleksinis. Konkretaus regiono plėtrą sąlyginai galima palyginti su namo statyba, kurio pagrindas – žmogiškasis kapitalas¹⁰ (žr. 2 pav.).

2 pav. Regionų plėtra – kompleksinis procesas

Šaltinis: Bagdzevičienė, R., Tamkus, R., Navackaitė, L. (2003). Šalies ekonomikos plėtra regionalizacijos ir globalizacijos santykio kontekste: *Pranešimas konferencijai „ES ir Lietuvos regioninė politika: Kauno regiono plėtros strategija“*. Prieiga per internetą: www.lrti.lt/veikla/Pranesimai/RBagdz_SaliesEk.doc

⁸ Ten pat.

⁹ Šimelevič, I., Bagdzevičienė, R. (2002), p. 179.

¹⁰ Dokurnevič, E., Bagdzevičienė, R. (2002), p. 77.

Žmogiškasis kapitalas ir socialinis regiono plėtros aspektas yra nukreipti į ateitį, jie sąlygoja „namo“ atsiradimą, konstruoja „regioninę realybę“. Kultūriniai kintamieji regione formuoja tam tikrą regiono gyventojų požiūrį į supančią aplinką, į kasdienį gyvenimą, į darbą. Jie, iš dalies, įtakoja bendravimo, komunikacijų ypatumus. Minėti parametrai verslo įmonėse didina darbuotojų motyvaciją (didesnis atlyginimas, didesnis pasitenkinimas darbu, geresnių darbo rezultatų siekimas) – auga žmonių gyvenimo lygis ir kokybė.

„Statybos“ eigą greitina regiono konkurenciniai pranašumai. Naudingų iškasenų arba gamtinių išteklių gausa savaime yra visiško pranašumo šaltinis, kuris garantuoja pilną per tam tikrą laikotarpį, mažina riziką ir didina investicijų srautus į regioną. Natūrali aplinka įtakoja žmonių gyvenimo kokybę (pakankamas gėlo vandens kiekis, švarus oras ir t.t.), formuoja saugumo pojūtį regiono gyventojams.

Ekonominė plėtra (gamybos ir vartojimo apimtys, darbo vietų skaičius, BNP, BNP ir pajamų lygis vienam gyventojui, kapitalo kiekis, ekonominės struktūros pokyčiai ir kt.) formuoja regiono ekonominį įvaizdį bendrame valstybės fone¹¹.

Kiekvienas regionas yra unikalus, todėl plėtojant regionų ekonomiką, didinant jų konkurencingumą, būtina atsižvelgti į regiono išteklius bei prioritetingas vystymo kryptis išryškinant jo savitumą.

1.1.2. Regionų ir savivaldybių plėtros iniciatyvos bei įgaliojimai

Regioninės plėtros srityje regionuose yra analizuojama ekonominė būklė, kaupiama ekonominė informacija ir statistiniai duomenys, jie sisteminami, apibendrinami. Rengiamos regionų ekonominės socialinės plėtros perspektyvų ir prioritetinių kryptių prognozės, regionų ekonominės socialinės plėtros programos, veiklos planai ir projektai, skatinantys regionų ekonominį ir socialinį vystymąsi¹². Kultūros, turizmo srityje vykdomos regionų kultūros plėtros programos. Vykdomos deleguotas funkcijas, užtikrinamas valstybės politikos kultūros, turizmo ir t. t. įgyvendinimas regione, užtikrinama kryptinga regioninės kultūros, turizmo ir kita plėtra. Bendradarbiavimas su savivaldos institucijomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis padeda rengiant ir vykdam bendrus projektus, reorganizuojant regiono pavaldumo įstaigas¹³.

Regionų ir savivaldybių plėtros iniciatyvos Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatyme nėra išskirtos kaip lygiavertės nacionalinės regioninės politikos priemonės, tačiau 7 įstatymo straipsnyje tarp regioninės plėtros planavimo dokumentų yra minimi regionų ir savivaldybių plėtros

¹¹ Ten pat.

¹² Lietuvos regionų valdymo modelis: koks jis yra šiandien ir koks turėtų būti ateityje: Tarptautinės konferencijos medžiaga, p. 52. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/VPZHPVIFY.PDF>

¹³ Ten pat.

planai¹⁴. Regionai ruošia savo plėtros planus pagal Regioninės plėtros įstatymą. Savivaldybėms pagal šį įstatymą ir Regionų plėtros planų rengimo metodiką numatytas lemiamas vaidmuo ruošiant ir tvirtinant regionų plėtros planus¹⁵. Kiek savivaldybės sugebės išnaudoti joms numatytas teises, priklauso nuo jų pačių aktyvumo ir gebėjimų bendradarbiauti su kitomis regiono savivaldybėmis.

Savivaldybių plėtros planai turi kritinę reikšmę nacionalinės regioninės politikos sėkmei dėl šių priežasčių¹⁶:

1) savivaldybių plėtros planai mobilizuoja vietos bendruomenę bendroms pastangoms skatinti socialinę ir ekonominę tam tikros šalies teritorijos pažangą;

2) pateikia detalią informaciją nacionalinės regioninės politikos subjektams, jų ruošiamoms nacionalinėms strategijoms, programoms ir planams apie savivaldybių ekonominės ir socialinės plėtros problemas bei pagrindinius plėtros prioritetus ir priemones.

Vietos bendruomenės palaipsniui vis geriau suvokia koordinuotos veiklos poreikį gerinant savo socialinę ir ekonominę padėtį, nors finansinių ir žmonių išteklių (tame tarpe administracinių gebėjimų savivaldybių administracijose) prieinamumas savivaldybių plėtros planų rengimui ir įgyvendinimui yra labai nevienodas. 2002 m. spalio 4 d. Vidaus reikalų ministras patvirtino Regionų plėtros planavimo metodiką, kuri nustato vieningą standartą regioniniams plėtros planams ir yra rekomenduojama ne tik visiems regionams, bet ir savivaldybėms¹⁷.

Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymo 5 straipsnyje savivaldybių funkcijos pagal sprendimų priėmimo laisvę skirstomos į¹⁸:

1) savarankiška, kurias savivaldybės atlieka pagal įstatymų suteiktą kompetenciją, įsipareigojimus savo bendruomenei ir jos interesais. Įgyvendindamos šias funkcijas, savivaldybės turi sprendimų iniciatyvos, jų priėmimo bei įgyvendinimo laisvę ir yra atsakingos už šių funkcijų atlikimą;

2) priskirtąsias (ribotai savarankiškas), kurias, įgyvendindamos šį ir kitus įstatymus bei jų pagrindu priimtus teisės aktus, savivaldybės atlieka atsižvelgdamos į vietos sąlygas ir aplinkybes;

3) valstybines (perduotas savivaldybėms atsižvelgiant į gyventojų interesus), kurias įgyvendindamos savivaldybės turi įstatymų nustatytą sprendimų priėmimo laisvę;

4) sutartines, kurių įgyvendinimas grindžiamas sutartimis.

¹⁴ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 7 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

¹⁵ Ten pat, 8 str.

¹⁶ Lietuvos savivaldos institucijų pasiruošimo dalyvauti Europos Sąjungos regioninėje politikoje tyrimas (šalies ataskaita) (2003), p. 17. Prieiga per internetą: http://www.vpvi.lt/edit/uploads/Savivaldos_instituciju_pasiruosimo_dalyvauti_ES_regpol_tyrimas.pdf

¹⁷ LR Vidaus reikalų ministro įsakymas dėl regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodikos patvirtinimo, 2002-10-04, Nr. 482. Prieiga per internetą: www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/RPD/Regionu_pletros_plan_metodikos.doc

¹⁸ LR Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2000-10-12, Nr. VIII-2018, 5 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111848

Savivaldybės turi įgaliojimus bemaž visose socialinės ir ekonominės plėtros srityse. Dalyje švietimo ir mokymo, užimtumo, kūno kultūros ir sporto, turizmo, aplinkos apsaugos ir kultūros paveldo saugojimo, verslo plėtros sričių savivaldybės turi savarankišką kompetenciją¹⁹. Dalyje sričių savivaldybių sprendimų laisvę riboja valstybės institucijoms priskirtų įgaliojimų įgyvendinimas. Pvz., vietos savivaldos įstatyme nustatyta, kad dalyvavimas formuojant ir įgyvendinant regionų plėtros programas yra priskirtoji (ribotai savarankiška) savivaldybių funkcija²⁰. Įgyvendinant šią funkciją savivaldybės taryba deleguoja tarybos narius į regionines tarybas bei komisijas ir suteikia jiems įgaliojimus. Meras atstovauja savivaldybei regiono plėtros taryboje ir turi sprendžiamojo balso teisę sudarant ir įgyvendinant regiono plėtros programą²¹.

Teritorijų planavimas, savivaldybės teritorijos bendrojo plano ir detaliųjų planų sprendinių įgyvendinimas yra taip pat priskirtoji (ribotai savarankiška) savivaldybių funkcija²². Detaliau savivaldybių funkcijas teritorijų planavimo srityje nustato Teritorijų planavimo įstatymas. Pagal šį įstatymą detalusis planavimas - savivaldybės teritorijos dalių planavimas žemės sklypo riboms nustatyti, naudojimo ir veiklos jame plėtojimo sąlygoms nustatyti, pakeisti arba panaikinti²³. Savivaldybės institucijos gali būti planavimo organizatoriai, planų vykdytojai.

Nors valstybinėms institucijoms pagal norminius teisės aktus yra privalu rengti bendruosius plėtros ar veiklos strateginius planus, savivaldybėms tik rekomenduojama (išskyrus bendrąjį planą)²⁴. Todėl savivaldybės gali inicijuoti strateginį planavimą pačiu palankiausiu bendruomenei bei organizacijai metu. Strateginis planavimas savivaldybėse yra pozityvus reiškinys, šalinantis svarbius trūkumus, didinantis koordinavimo ir bendradarbiavimo gebėjimus. Jis skatina atvirumą, veiklos integralumą, motyvaciją keistis ir tobulėti²⁵. Ekonominių ir socialinių partnerių (įtakos interesų grupių) dalyvavimas rengiant planą yra privalomas Lietuvos regionams pagal Regioninės plėtros įstatymą²⁶. Savivaldybės taip pat vadovaujasi šiuo principu, formuodamos savo teritorijos prioritetus.

¹⁹ Ten pat, 6 str.

²⁰ Ten pat, 7 str.

²¹ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 13 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

²² LR Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2000-10-12, Nr. VIII-2018, 7 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111848

²³ LR Teritorijų planavimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-01-15, Nr. IX-1962, 2 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/teritoriju_planavimo.htm

²⁴ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 7 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

²⁵ Lietuvos savivaldos institucijų pasiruošimo dalyvauti Europos Sąjungos regioninėje politikoje tyrimas (šalies ataskaita) (2003), p. 20. Prieiga per internetą: http://www.vpvi.lt/edit/uploads/Savivaldos_instituciju_pasiruosimo_dalyvauti_ES_regpol_tyrimas.pdf

²⁶ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 8 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnis įvardija sutartines savivaldybių funkcijas²⁷. Savivaldybės tarybos pritarimu gali būti sudarytos sutartys su valstybinėmis institucijomis ar įstaigomis atlikti Vietos savivaldos įstatyme nenumatytas valstybės funkcijas arba jungtinės veiklos sutartys su valstybės institucijomis arba kitomis savivaldybėmis. Įgyvendinamos sutartines funkcijas savivaldybės galėtų tapti asignavimų valdytojomis įgyvendinant probleminių teritorijų plėtros programas, jei tai atitiktų tiek valstybės, tiek ir konkrečios savivaldybės interesus.

1.1.3. Regionų plėtros politikos įgyvendinimo administravimas

Nacionalinė regioninė politika Lietuvoje yra viena naujausių viešosios politikos sričių.

Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatyme nurodoma, kad „pagrindinis nacionalinės regioninės politikos tikslas - mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų ir regionų viduje, skatinti visos valstybės teritorijos tolygią ir tvarią plėtrą²⁸.

Nacionalinės regioninės politikos uždaviniai yra²⁹:

- 1) teikti valstybės pagalbą probleminėse teritorijose įgyvendinamiems projektams;
- 2) teikti valstybės pagalbą regionuose, turinčiuose atskirų ūkio šakų (sektorių) specifinių regioninių ir vietinių problemų, įgyvendinamiems projektams;
- 3) sudaryti sąlygas tolygiai ir tvariai ilgalaikiai visų regionų plėtrai.

Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatyme išskiriamos šios regioninę politiką įgyvendinančios institucijos: Vyriausybė, Vyriausybės įgaliota institucija, atsakinga už nacionalinės regioninės politikos koordinavimą, nacionalinė regioninės plėtros taryba, apskrities viršininko administracija³⁰.

Vyriausybė nustato ir įgyvendina nacionalinę regioninę politiką. Pagrindiniai įgaliojimai apima probleminių teritorijų kriterijų nustatymą ir teritorijų išskyrimą, probleminių teritorijų plėtros programų tvirtinimą, naujų regionų sudarymą³¹.

Vyriausybės įgaliota institucija (Vidaus reikalų ministerija) atsako už nacionalinės regioninės politikos koordinavimą. Pagrindiniai įgaliojimai apima regioninės politikos planavimo dokumentų rengimo organizavimą, išvadų teikimą dėl kitų viešosios politikos instrumentų atitikimo regioninės politikos tikslui ir uždaviniams bei dalyvavimą jų rengime, teikia konsultacijas ir siūlymus kitiems nacionalinės regioninės politikos subjektams³².

²⁷ LR Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2000-10-12, Nr. VIII-2018, 9 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111848

²⁸ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 3 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat, 5 skyrius.

³¹ Ten pat, 10 str.

³² Ten pat, 11 str.

Nacionalinė regioninės plėtros taryba yra konsultacinė grupė, susidedanti iš ministerijų, kitų valstybės institucijų ir įstaigų, Lietuvos savivaldybių asociacijos, socialinių ir ekonominių partnerių atstovų ir regionų plėtros tarybų pirmininkų. Taryba svarsto viešosios politikos instrumentus ir teikia išvadas bei pasiūlymus dėl nacionalinės regioninės politikos nustatymo ir įgyvendinimo³³.

Regionų plėtros tarybos susideda iš apskrities viršininko, regiono savivaldybių merų, teritorinės darbo biržos atstovo ir deleguotų savivaldybių tarybų narių. Savivaldybių tarybų narius į regiono plėtros tarybą deleguoja savivaldybių tarybos pagal kiekvienos savivaldybės gyventojų skaičių. Regionų plėtros tarybos svarsto ir tvirtina regionų plėtros planus, teikia siūlymus Vyriausybei ir kitiems nacionalinės regioninės politikos subjektams dėl šios politikos įgyvendinimo³⁴.

Apskričių viršininkų administracijos rengia regionų plėtros planų projektus, koordinuoja patvirtintų planų įgyvendinimą, dalyvauja rengiant ir vykdant probleminių teritorijų plėtros programas, atlieka šių programų asignavimų valdytojo ir regiono plėtros tarybos sekretoriato funkcijas³⁵.

Išanalizavus šių institucijų funkcijas, galima pastebėti, kad tiesiogiai regioninę politiką apskrityse įgyvendina apskrities viršininko administracija. Apskričių viršininkų administracijos turi išskirtinę reikšmę regioninio valdymo srityje užtikrinamos regioninės politikos įgyvendinimo efektyvumą.

Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymo 4 straipsnis numato nacionalinės regioninės politikos įgyvendinimo priemones³⁶. Sąlyginai galima teigti, kad įstatymas numato ir vertikalias, ir horizontalias regioninės politikos priemones³⁷. Vertikalios priemonės apima valstybės paramą probleminėms teritorijoms per specialias, tik joms skirtas plėtros programas. Horizontalios priemonės apima nacionalinės regioninės politikos įgyvendinimą per kitus nacionalinius socialinės ir ekonominės plėtros instrumentus, tame tarpe, bendrą programavimo dokumentą ir ūkio šakų (sektorių) plėtros programas.

Pagal Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymą nacionalinio lygmens regioninės plėtros planavimo dokumentai (vertikalios priemonės) yra³⁸:

- nacionalinis socialinių ir ekonominių netolygumų mažinimo planas, kurio rengimą organizuoja Vidaus reikalų ministerija ir kuris aptariamas Nacionalinėje regionų plėtros taryboje bei tvirtinamas Vyriausybėje;

³³ Ten pat, 12 str.

³⁴ Ten pat, 13 str.

³⁵ Ten pat, 14 str.

³⁶ Ten pat, 4 str.

³⁷ Lietuvos savivaldos institucijų pasiruošimo dalyvauti Europos Sąjungos regioninėje politikoje tyrimas (šalies ataskaita) (2003), p. 14. Prieiga per internetą:

http://www.vpvi.lt/edit/uploads/Savivaldos_instituciju_pasiruosimo_dalyvauti_ES_regpol_tyrimas.pdf

³⁸ LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285, 7 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711

- probleminės teritorijos plėtros programos, kurios ruošiamos pagal aukščiau paminėtą planą ir tvirtinamos ta pačia procedūra, tik skirtumas tas, kad konsultuojamasi ne tik su nacionalinio lygmens socialiniais ir ekonominiais partneriais, bet ir su probleminės teritorijos socialiniais ir ekonominiais partneriais.

Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymo 4 straipsnyje yra nurodyta, kad „nacionalinė regioninė politika įgyvendinama per valstybės viešąją politiką, pirmiausia per verslo, žmogiškųjų išteklių ir infrastruktūros plėtrą. Ji yra sudedamoji valstybės viešosios politikos dalis“³⁹. Tai reiškia, kad regionų plėtros problemos turėtų būti atspindėtos visose valstybės ūkio šakų plėtros programose ir bendrosiose nacionalinėse investicijų strategijose.

Vienas iš horizontalių regioninės politikos instrumentų pavyzdžių yra Vyriausybės patvirtinta Regionų kultūros plėtros programa, kurios „paskirtis – sudaryti administracines, finansines, teises sąlygas aktyvinti kultūros plėtrą, didinti jos vaidmenį regionuose, taip pat platesnės kultūros paslaugų sklaidos sąlygas ir galimybes gyventojams šiomis paslaugomis naudotis, skatinti kultūros, turizmo, švietimo, verslo ryšius regionuose, regionų bendradarbiavimą; puoselėti regionų etninį bei kultūros paveldo savitumą“⁴⁰.

Vidaus reikalų ministerija, įgyvendindama Regioninės plėtros įstatymą bei vykdydama Regionų plėtros programą, vykdo eilę kitų nacionalinę regioninę plėtrą skatinančių priemonių. Siekiant padėti savivaldybių ir apskričių viršininkų administracijų darbuotojams parengti regionines ir vietines iniciatyvas atitinkančius projektus Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir Europos Bendrijų iniciatyvų programų lėšoms gauti, Regioninės politikos departamentas teikia techninę-finansinę pagalbą, tame tarpe konsultacijas ir mokymus⁴¹. Siekiant sustiprinti planavimo įgūdžius apskrityse, teikiama finansinė pagalba regionams, rengiantiems ir atnaujinantiems savo plėtros planus. Taip pat yra teikiama techninė-finansinė parama regionams plėtojant tarptautinį bendradarbiavimą bei dvišalius ir daugiašalius santykius tarp regionų; dengiamos Lietuvos regionų išlaidos nario mokesčiui Europos lobistinėse organizacijose, mokymams, seminarams, leidiniams⁴².

³⁹ Ten pat, 4 str.

⁴⁰ LR Vyriausybės nutarimas dėl Regionų kultūros plėtros programos aptvirtinimo, 2002-08-13, Nr.1282, 1 punktas. Prieiga per internetą: www.lrkmlt/EasyAdmin/sys/files/Regionu_kulturos_pletros_programa.doc

⁴¹ Regioninės politikos aspektai Europos kontekste. Prieiga per internetą: http://www.vrm.lt/index.php?id=131&backPID=878&pS=1075586400&pL=2505599&arc=1&tt_news=336&lang=2tar

⁴² Ten pat.

1.2. Strateginio valdymo praktinis įgyvendinimas

1.2.1. Strateginio valdymo samprata

Tarptautinių žodžių žodyne „strategija“ apibrėžiama kaip karinės terminologijos žodis, kildinamas iš lotyniško žodžio „strategia“ – vadovavimas⁴³.

Laikui bėgant iš karinės terminologijos ši sąvoka persikėlė į verslo aplinką. M. Arimavičiūtė, aiškindama terminą „strategija“, teigia, kad bendrąją prasme jis reiškia tiesiog planą, schemą arba programą, nurodančią, kaip pasiekti numatytus tikslus⁴⁴.

Strategija - tai priemonių planas (įskaitant ir biudžetą), reikalingas institucijos misijai ir strateginiams tikslams įgyvendinti⁴⁵.

Organizacijos strateginiu valdymu laikomas nuolatinis, dinamiškas ir nuoseklus procesas, kuriuo remdamasi organizacija laiku prisitaiko prie išorinės aplinkos pokyčių ir efektyviau naudoja išteklius⁴⁶. Strateginio valdymo procesas leidžia parengti ir įgyvendinti organizacijos strategijas kaip sprendimų visumą, numatančią svarbiausius organizacijos tikslus ateityje, veiksmus ir priemones tikslams pasiekti. Organizacija suprantama kaip žmones bendrai veiklai jungianti sistema, turinti savo funkcionavimo tikslus ir priemones jiems įgyvendinti. Organizacija – tai ne tik verslo forma, bet ir politinė partija, šalies vyriausybė, valstybinė institucija, kariuomenė, universitetas, ligoninė, darbo birža arba kita viešoji institucija ar profesinė sąjunga.

Svarbiausi strateginio valdymo tikslai⁴⁷:

- nurodyti strateginę kryptį,
- nustatyti išteklių prioritetus,
- nustatyti meistriškumo standartus,
- prisitaikyti prie aplinkos ir pokyčių,
- sudaryti objektyvų veiklos kontrolės ir analizės pagrindą.

Anot M. Arimavičiūtės, strateginio valdymo bendrieji principai ir specifika priklauso nuo organizacijos veiklos pobūdžio, finansavimo šaltinių, nuosavybės, dydžio bei diversifikacijos laipsnio⁴⁸. Be šios specifikos, organizacijos turi ir bendrą strateginio valdymo bruožų (žr. 3 pav.).

⁴³ Tarptautinių žodžių žodynas (2007), p. 1044.

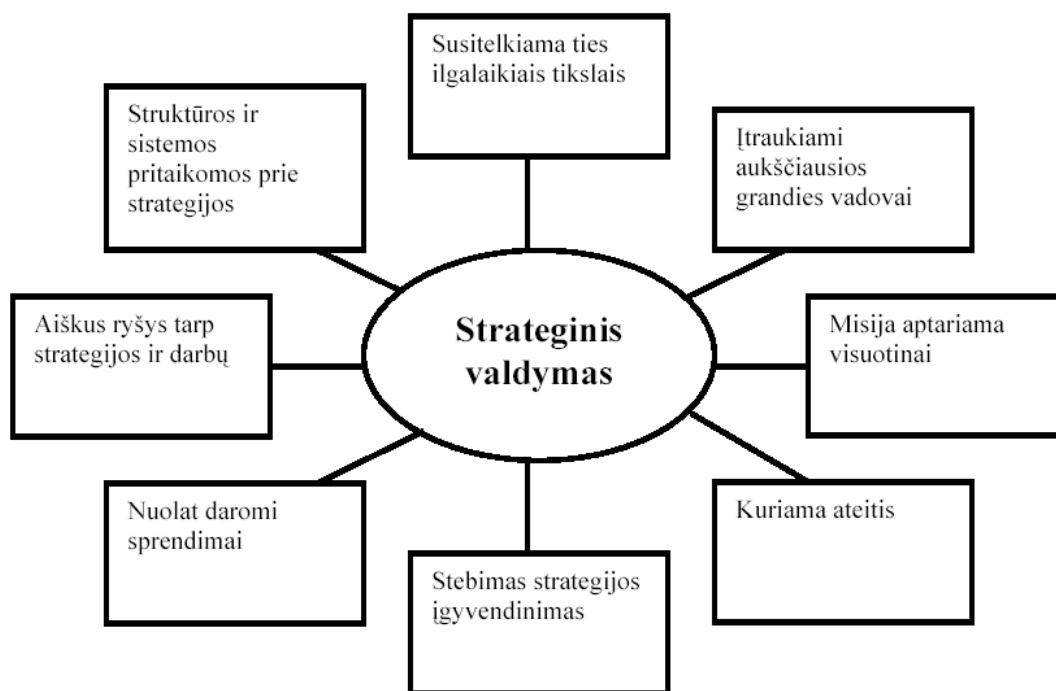
⁴⁴ Arimavičiūtė, M. (2005), p. 10.

⁴⁵ Strateginio planavimo esmė ir svarba. Pokyčių valdymas organizacijoje, p. 6. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/teisine-informacija/strateginis-planavimas.pdf>

⁴⁶ Arimavičiūtė, M. (2005), p. 15.

⁴⁷ Ten pat, p. 18.

⁴⁸ Ten pat, p. 15.

3 pav. Bendrieji strateginio valdymo bruožai

Šaltinis: Arimavičiūtė, M. (2005), p. 16.

Šioje priklausomybėje ilgalaikiai tikslai: veiklos planai, projektai ir biudžetai turi sekti iš strategijos, o ne priešingai, ją apibrėžti⁴⁹.

Aukščiausių vadovų įtraukimas: vadovai turi vaidinti svarbiausią vaidmenį nustatant ilgalaikius tikslus ir patys rimtai žiūrėti į ilgalaikes strategijas. Jie turi užtikrinti, kad visi organizacijoje turi bendrą krypties jausmą, kad ilgalaikiai tikslai būtų nustatyti, peržiūrėti ir kad šiuos tikslus atitinkančios strategijos⁵⁰.

Bendra vizija⁵¹:

- informacija apie sprendimus yra paskleidžiama visiems, kurie organizacijoje daro sprendimus, galbūt net iš viso visiems;
- į planavimo procesą įvairiais būdais įtraukiami visų lygių darbuotojai iš viršaus į apačią ir iš apačios į viršų;
- strategija turi prasmę kiekvienam organizacijos nariui.

Ateities kūrimo procese žiūrėjimas į ateitį neturi būti paprasta praeities ekstrapoliacija, besiremianti ankstesniais darbo įpročiais. Visa veikla yra paremta kasdiene kontrole, stebėjimu, įgalinsiačiu pasiekti strateginius tikslus⁵².

⁴⁹ Strateginio planavimo esmė ir svarba. Pokyčių valdymas organizacijoje, p.14. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/teisine-informacija/strateginis-planavimas.pdf>

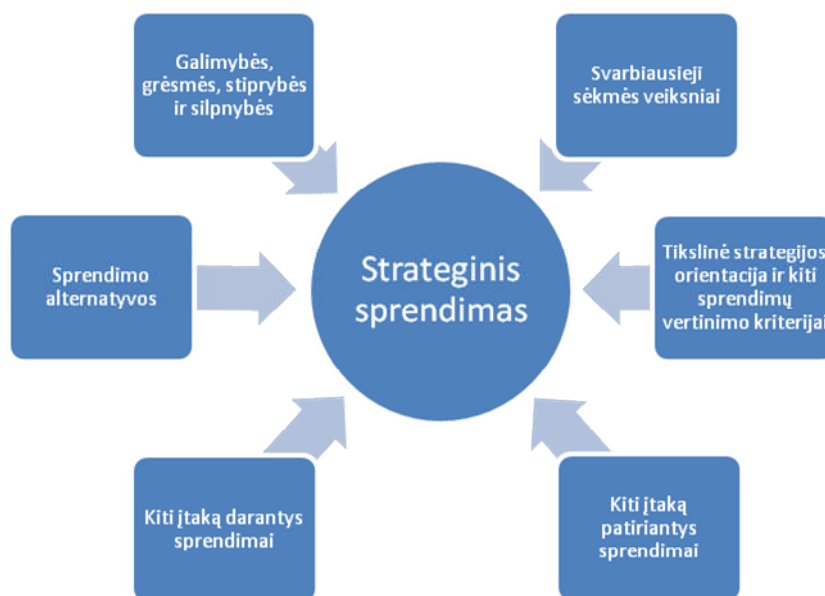
⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

Organizacijos strategiją struktūriškai ir logiškai sudaro strateginių sprendimų visuma. Kiekvienas strateginis sprendimas gali būti vertinamas trimis aspektais (žr. 4 pav.)⁵³:

- turinio – organizacijos veiklos sritimi, susijusia su strateginiu sprendimu,
- proceso – veiksmų, susijusių su strateginiu sprendimu, siejimu keičiantis organizacijos išorinei aplinkai,
- konteksto – aplinka, kurioje rengiamas ir įgyvendinamas strateginis sprendimas.

4 pav. Principinė strateginio sprendimo konteksto schema

Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 23.

Strateginis valdymas vadovams suteikia galimybę “drausmingai” suvokti aplinką, kurioje jų organizacija veikia, o po to imtis veiksmų⁵⁴.

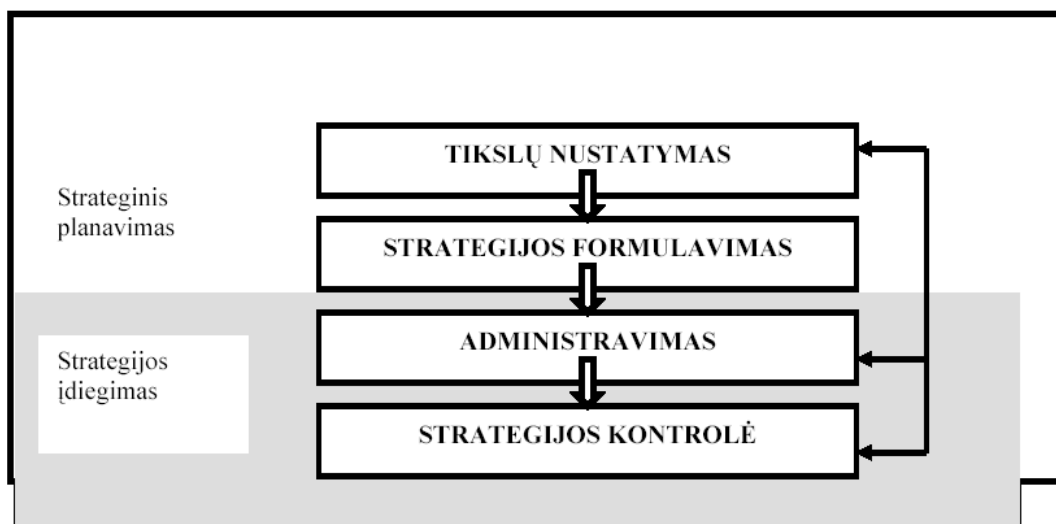
Kalbant apibendrintai, yra išskiriami du etapai (žr. 5 pav.):

- strateginis planavimas - terminas, kuriuo paprastai vadinama protinė veikla. Į jį įeina ir tikslų nustatymas, ir strategijos formulavimas;
- strategijos įgyvendinimas - terminas, kuriuo paprastai vadinami veiksmai, pagrįsti tokiu planavimu. Šis etapas apima administravimo bei strateginės kontrolės etapus.

Schemoje dvi grįžtamosios rodyklės reiškia, jog šis procesas yra besitęsiantis, kintant aplinkybėms. Strategiškai valdant siekiama nuolat apsirūpinti informacija apie aplinką ir vengiama planavimo ciklus priešpastatyti nuolatiniam procesui, t. y. situacijos stebėjimas ir plano koregavimas vyksta nuolat.

⁵³ Arimavičiūtė, M. (2005), p. 16.

⁵⁴ Strateginio planavimo esmė ir svarba. Pokyčių valdymas organizacijoje, p. 13. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/teisine-informacija/strateginis-planavimas.pdf>

5 pav. Strateginio valdymo procesas

Šaltinis: Strateginio planavimo esmė ir svarba. Pokyčių valdymas organizacijoje, p.13 Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/teisine-informacija/strateginis-planavimas.pdf>

A. Vasiliauskas skiria tris strateginio valdymo stadijas: strateginę analizę, strategijos kūrimą ir strategijos įgyvendinimą⁵⁵. Šios strateginio valdymo proceso stadijos yra susipynusios tarpusavyje ir susijusios tiesioginiais bei grįžtamaisiais ryšiais.

1.2.2. Strateginio valdymo metodologijos

Strateginio valdymo principai remiasi dviem pagrindinėmis metodologijomis: nustatybine ir plėtotine⁵⁶.

Nustatytinė metodologija strateginį valdymą traktuoja kaip tiesioginį (nuoseklų) ir racionalų procesą, prasidedantį nuo tam tikro dabarties momento, analizės pagrindu sukuriant strategiją ateičiai ir ją įgyvendinant⁵⁷. Šios strategijos galutiniai tikslai suformuluojami iš anksto ir strateginiai sprendimai kompleksiskai parengiami prieš strategijos įgyvendinimą.

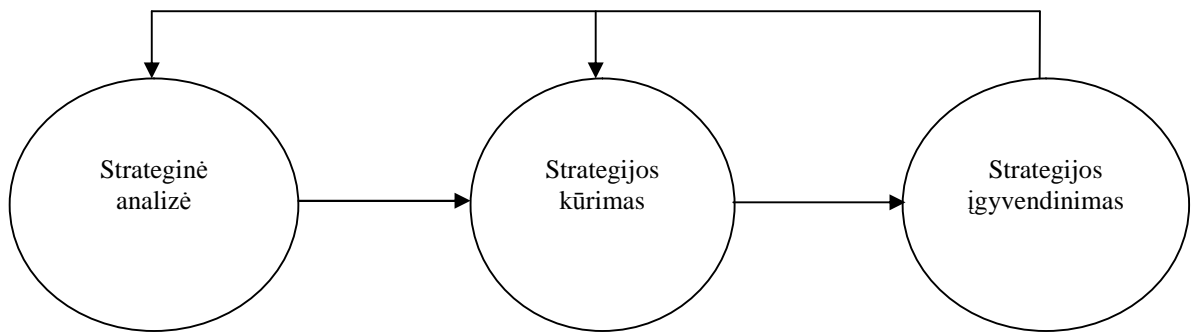
A. Vasiliausko teigimu, strateginio proceso stadijos nuosekliai eina viena po kitos (žr. 6 pav.). Strategijos įgyvendinimas pradedamas tik galutinai sukūrus strategiją, o grįžtamieji ryšiai parodo, kad strateginio valdymo procese galimi keli ciklai, kai tam tikros stadijos reikalauja patikslinti ar papildyti kai kuriuos ankstesnius stadijų momentus⁵⁸.

⁵⁵ Vasiliauskas, A. (2002), p. 22.

⁵⁶ Ten pat, p. 36.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Ten pat.

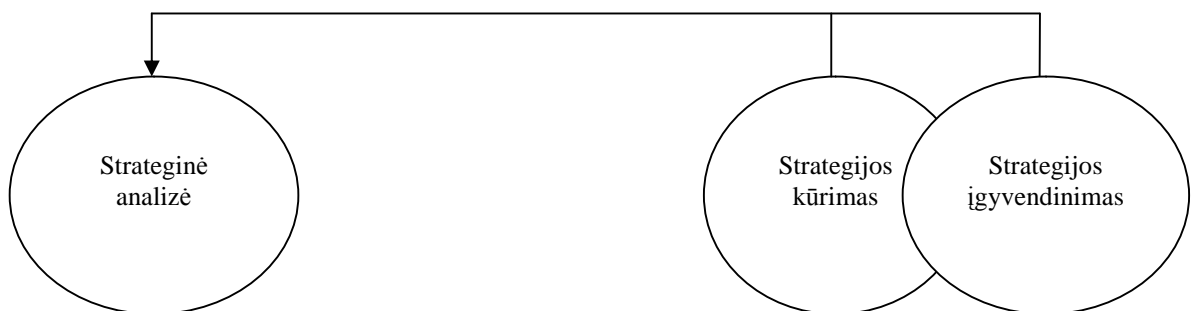

6 pav. Nustatytinė metodologija

Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 37.

Nuosekliai einantys analizės, kūrimo ir įgyvendinimo etapai užtikrina strateginio proceso nepertraukiamumą bei palengvina naujos strategijos kūrimą, jei prieš tai sukurtoji strategija buvo realizuojama nesėkmingai dėl nenumatytų išorinės aplinkos pokyčių⁵⁹.

Plėtotinė metodologija susiformavo kaip išeitis nustatytinės metodologijos trūkumams išvengti. Jos galutinė tikslinė orientacija nėra iš anksto aiški ir daliniai strateginiai sprendimai yra rengiami per visą vidutinės trukmės periodą⁶⁰. Čia kūrimo ir įgyvendinimo stadijos yra glaudžiai susijusios, o aiškiai atskirta tik analizės stadija (žr. 7 pav.).

7 pav. Plėtotinė metodologija

Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 37.

Grįžtamasis ryšys rodo, kad kūrimo ir įgyvendinimo stadijos gali būti inicijuoti būtinumą tikslinti ankstesnę analizę. Tokiu būdu, nors ir šiuo atveju egzistuoja tam tikras cikliškumas, tačiau skirtingai nuo nustatytinės metodologijos neišskiriami galutiniai ciklai ir griežtas jų eiliškumas, o pats procesas virsta nuolatiniu.

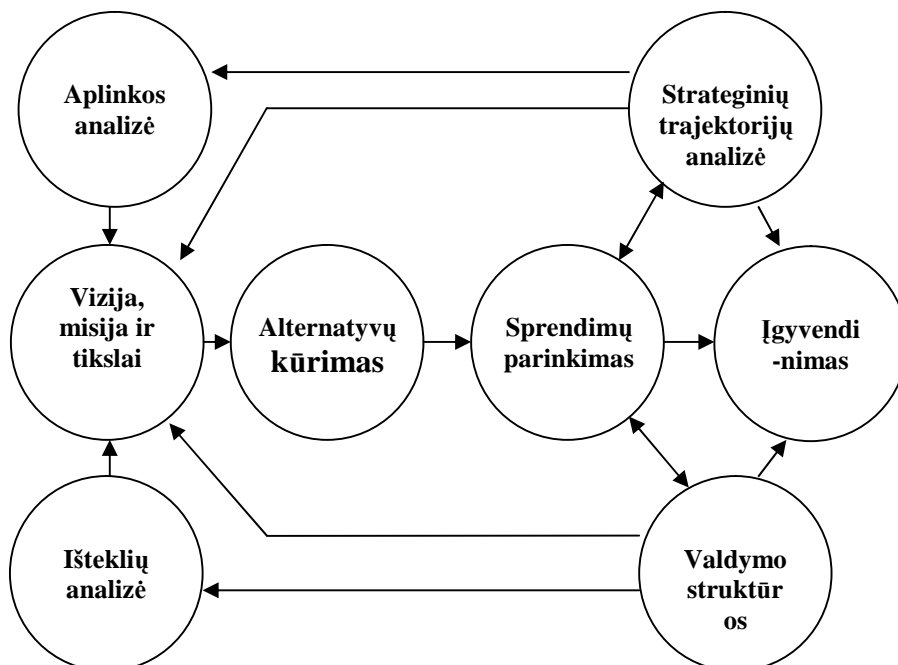
Grafiniai strateginio valdymo modeliai išskiria strateginio proceso elementus ir fiksuoja ryšius tarp jų⁶¹. Modeliai supaparastintai aprašo strateginį procesą ir gali būti įvairaus detalizacijos lygio. 6

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat, p. 40.

⁶¹ Ten pat, p. 45.

ir 7 paveiksluose buvo pateikti labiausiai supaprastinti nustatytinio ir plėtotinio strateginių procesų grafiniai modeliai, kuriuose elementais išskirtos 3 stadijos stadijos. 8 ir 9 paveiksluose pateikti grafiniai modeliai detaliau aprašo nustatytinio ir plėtotinio strateginių procesų elementus ir ryšius tarp jų.

8 pav. Strateginio valdymo modeliai: nustatytinė metodologija

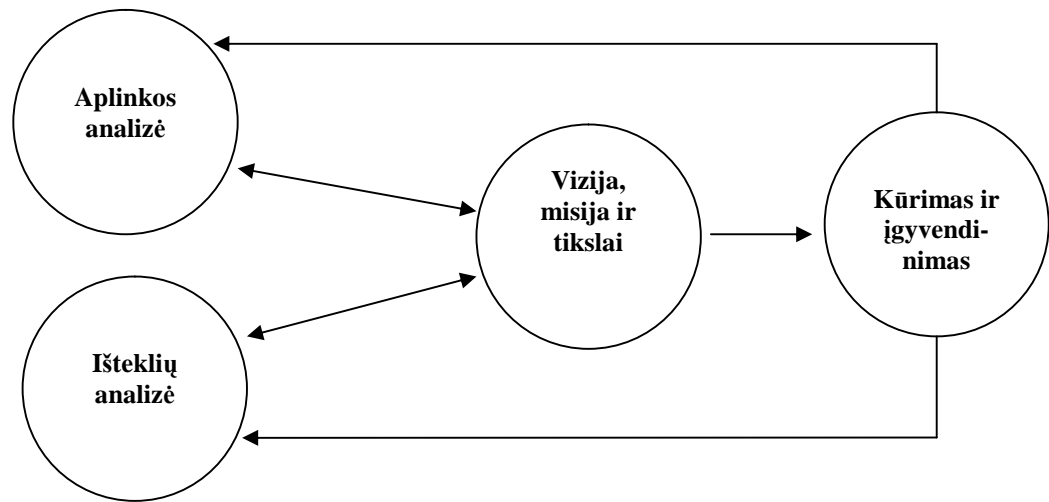
Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 47.

Nustatytiniame procese šiuo atveju išskirti tokie elementai: aplinkos analizė; išteklių analizė; vizija, misija ir tikslai; alternatyvų kūrimas; sprendimų parinkimas; strateginių trajektorijų analizė; valdymo struktūros analizė; strategijos įgyvendinimas⁶².

Plėtotiniame strateginio valdymo proceso modelyje matyti kur kas mažesnė detalizacija, nes šiuo atveju neatskiriami glaudžiai tarpusavyje susiję strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo etapai⁶³. Šiuo kartu neegzistuoja galutinai aprobuota strategija, o iškyla daug nuolat bandomų pasiūlymų, kuriuos nagrinėja strateginiame procese dalyvaujantys subjektai. Plėtotinei metodologijai yra būdingi dažnesni strategijos atsinaujinimo ciklai, palyginti su nustatytine metodologija.

⁶² Ten pat, p. 45-47.

⁶³ Ten pat, p. 48.

9 pav. Strateginio valdymo modeliai: plėtotinė metodologija

Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 47.

Viešosiose organizacijose tikslinga remtis abiem požiūriais, atsižvelgiant į strateginį tikslą ir aplinkybes.

Abiems metodologijoms būdingi tam tikri pranašumai ir trūkumai, todėl dažnai yra priimtinas nustatytinės ir plėtotinės metodologijų derinimas, kuris yra priimtinas dviem būdais⁶⁴:

- pagrindu laikoma nustatytinė metodologija, papildyta kai kuriais plėtotinės metodologijos elementais,
- pagrindu imama plėtotinė metodologija, papildyta kai kuriais nustatytinės metodologijos elementais.

1.2.3. Strateginiai aplinkos analizės modeliai

Vienas iš strateginio valdymo svarbiausių momentų yra jo traktavimas kaip proceso, kuriuo remiantis organizacija laiku prisitaiko prie išorinės aplinkos pokyčių. Todėl strateginio proceso organizacijoje svarbi grandis yra išorinės aplinkos analizė⁶⁵.

Skiriami du organizacijos išorinės aplinkos lygiai⁶⁶:

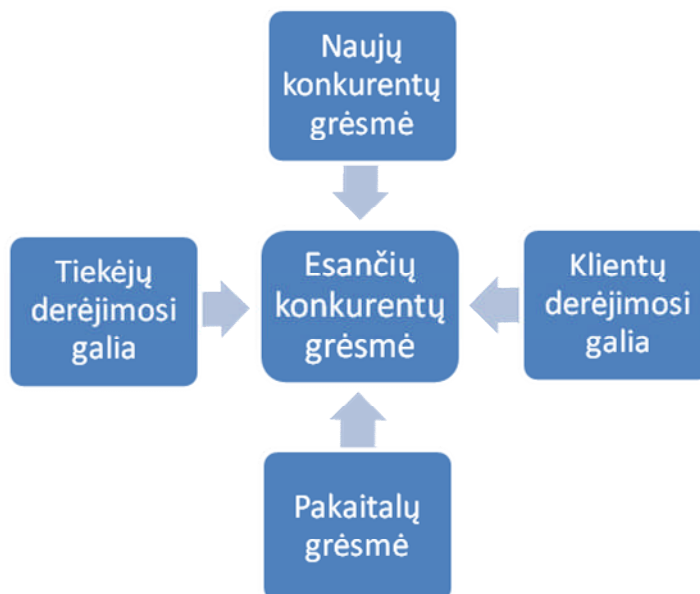
- makroaplinka – veiksniai ir jėgos, kurie veikia visų ekonomikos šakų ūkinius subjektus (politiniai ir teisiniai, ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai bei technologiniai veiksniai),
- šakinė aplinka – veiksniai ir jėgos, kurie būdingi konkrečiai ekonomikos šakai, kurioje veikia organizacija (konkurentai, tiekėjai, klientai ir kt.).

⁶⁴ Arimavičiūtė, M. (2005), p. 49.

⁶⁵ Vasiliauskas, A. (2002), p. 60.

⁶⁶ Ten pat.

Analizuojant organizacijos aplinką, viena iš skiriamųjų tyrimo sričių yra penkių jėgų modelis, pasiūlytas M. Porterio. Modelis nustato penkias bazines jėgas, darančias įtaką į organizacijos veiklą: klientų derėjimosi galia, tiekėjų derėjimosi galia, pakaitalų grėsmė, naujų konkurentų grėsmė, esančių konkurentų grėsmė⁶⁷ (žr. 10 pav.).

10 pav. Penkių jėgų modelis

Šaltinis: Vasiliauskas, A. (2002), p. 70.

Nurodytų svarbiausių organizaciją veikiančių jėgų analizės tikslas yra išnagrinėti, kaip organizacija turi kurti savo strategiją tam, kad išnaudotų išorinėje aplinkoje susiklosčiusias palankias aplinkybes, išsilaikytų stiprioje konkurencinėje kovoje ir sėkmingai įveiktų kitas aplinkoje išskylančias grėsmes. Pateiktas modelis remiasi prielaida, kad visos organizacijos pirmiausia siekia naudoti sau ir stengiasi apginti savo individualius interesus⁶⁸.

1.2.4. Strateginio valdymo nauda, pranašumai ir trūkumai

M. Arimavičiūtė išskiria tokius strategijų pranašumus, galinčius pasireikšti atitinkamomis sąlygomis⁶⁹: nurodo kryptį, koordinuoja pastangas, apibūdina organizaciją, užtikrina logiką.

Ta pati autorė įvardija pagrindines priežastis, dėl kurių strateginis valdymas atsiperka⁷⁰:

⁶⁷ Ten pat, p. 70.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Arimavičiūtė, M. (2005), p. 20-21.

⁷⁰ Ten pat, p. 19-20.

- vykdomi aukščiausio lygio vadovybės įsipareigojimai (sprendimai problemoms spręsti pagrįsti organizacijų analizėmis);
 - keliami labai svarbūs klausimai (kokia yra organizacijos veikla? kokia yra jos ateities vizija? kokie yra pagrindiniai organizacijos tikslai, kryptys ir vertybės? ir kt.) ir atsakoma į juos;
 - siūlomos priemonės sprendimams priimti (nustatomi kryptingi tikslai ir uždaviniai, numatoma vizija, atskleidžiamos ateities galimybės ir pavojai);
 - vadovaujamosi sisteminiu požiūriu (organizacija yra sistema, kurią sudaro daug sudedamųjų dalių, galinčių ne tik prisidėti prie geriausio bendro rezultato, bet ir konfliktuoti ar konkuruoti tarpusavyje);
 - skatinama objektyviau vertinti veiklą (vertinimo pagrindą sudaro organizacijos tikslai, uždaviniai ir veiklos vertinimo rodikliai);
 - teigiamai veikiama organizacijos elgsena (tobulinamos komunikacijos, vadovai skatinami mokytis, didinamos jų galimybės, stiprinamas dalyvavimo ir priklausomumo organizacijai pojūtis).
- Apibendrintai strateginis valdymas pasižymi šiomis savybėmis: orientuotas į ateitį, sunkus ir daug pastangų reikalaujantis procesas, nenutrūkstamas ir pasikartojantis, yra mąstymo ir veiklos būdas, yra pagrindas vadovauti visoms veiklos funkcijoms⁷¹.

1.3. Regionų plėtros strateginis planavimas

Planavimas yra svarbiausia valdymo funkcija, kurios realizacijos rezultate apibrėžiami organizacijos tikslai ir nusakomi veiksmai bei priemonės tiems tikslams įgyvendinti⁷². Visų sprendimų priėmimas ir operacijų sėkmė didžiąja dalimi priklauso nuo šios funkcijos vykdymo kvalifikuotumo. Planavimas – tai procesas, vykstantis prieš imantis konkrečių veiksmų ir padedantis priimti sprendimus dabartiniu metu galvojant apie ateitį. Teoriškai, planavimo funkcijos tikslas yra pagerinti sprendimų priėmimo kokybę analizuojant (įvertinant) visus faktorius, turinčius įtakos tokių sprendimų priėmimui ir užtikrinant, kad tie sprendimai atitinka firmos pasirinktą strategiją. Pagrindinė planavimo paskirtis - ištirti galimas ateities įvykių alternatyvas bei galimas situacijas, nustatyti įmanomas valdymo sprendimų, reikalingų norimiems tikslams pasiekti, sekas. Teisingi ir racionalūs sprendimai gali būti priimti tik tada, kai yra aiškiai nustatyti tikslai ir būdai jiems pasiekti. Jeigu nėra planavimo, t.y. galimų būdų tikslams pasiekti modeliavimo, praktiškai nėra galimybės priimti teisingus sprendimus.

⁷¹ Ten pat, p. 17-18.

⁷² Vasiliauskas, A. (2002), p. 24.

Pradiniu strateginio planavimo žingsniu galima laikyti 2002 m. Vyriausybės patvirtintą strateginio planavimo metodiką, nustačiusią strateginio planavimo sistemą ir principus, valdymo srities plėtros strategijos ir institucijos strateginio veiklos plano rengimo tvarką ir tipinę struktūrą, stebėsenos, atsiskaitymo už rezultatus gaires⁷³.

Remiantis šia metodika, strateginio planavimo sistemą sudaro⁷⁴:

- tarpusavyje susiję pagrindiniai strateginio planavimo dokumentai, kurie skirstomi į ilgus trukmės (apimančius ilgesnį nei 7 metų laikotarpį), vidutinės trukmės (apimančius nuo 3 iki 7 metų laikotarpį) ir trumpas trukmės (apimančius iki 3 metų laikotarpį) (žr. 3 priedą);

- institucijos, atsakingos strateginio planavimo dokumentų parengimą (nurodytų 3 priede) – Vyriausybė, ministerijos, kitos Vyriausybės įstaigos ir apskričių viršininkai, kitos institucijos;

- strateginio planavimo dokumentų rengimo, įgyvendinimo stebėsenos ir atsiskaitymo už rezultatus tvarka ir terminai.

2002 m. patvirtinta Regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodika, kurioje pateikiamos rekomendacijos dėl: regioninio strateginio planavimo principų ir etapų; regiono plėtros plano struktūros; regiono plėtros plano atskirų dalių rengimo metodų ir tvarkos; regiono plėtros plano rengimo organizavimo; regionų plėtros planuose nustatytų tikslų ir prioritetų įvertinimo, rengiant šalies ilgalaikes plėtros strategijas ir Bendrąjį programavimo dokumentą⁷⁵.

Regionų strateginio planavimo principai yra: viešumas, partnerystė, bendruomenės įtraukimas; diskusija pagrįstas bendradarbiavimas ir kompromiso paieškos; visaapimantis planas, o ne šakinių strategijų rinkinys; aiškūs, apibrėžti, pagrįsti uždaviniai; realiai per planavimo laikotarpį įgyvendinamos priemonės; dėmesys šalies strateginės plėtros nuostatomis; mokymasis iš geros praktikos pavyzdžių Lietuvoje ir užsienyje; suderinamumas su Lietuvos nacionalinėmis ir Europos Sąjungos plėtros strategijomis; dėmesys plano įgyvendinimui; tęstinis procesas, kurio metu planas nuolat peržiūrimas ir pataisomas atsižvelgiant į besikeičiančias aplinkybes⁷⁶.

Pagal šią metodiką, rekomenduojama, kad strateginis regiono planas būtų rengiamas vidutiniam laikotarpiui (5-7 m.)⁷⁷. Plano rengimo datos turėtų būti nustatomos atsižvelgiant į valstybės politikos ciklus – trimetį valstybės biudžeto planavimą bei (darant prielaidą, kad Lietuva taps ES nare nuo 2004 m.) Europos Sąjungos biudžetinius planus (esminiai Europos Sąjungos biudžeto pajamų bei išlaidų paskirstymo principai apibrėžiami 7 metų laikotarpiui).

⁷³ LR Vyriausybės nutarimas dėl strateginio planavimo metodikos patvirtinimo, 2002-06-06, Nr. 827. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/strateginis/n827%2007_02.pdf

⁷⁴ Ten pat, 3 punktas.

⁷⁵ LR Vidaus reikalų ministro įsakymas dėl regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodikos patvirtinimo, 2002-10-04, Nr. 482, 1 punktas. Prieiga per internetą:

www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_filai/RPD/Regionu_pletros_plan_metodikos.doc

⁷⁶ Ten pat, 3 punktas.

⁷⁷ Ten pat, 4 punktas.

Regionų strateginio planavimo etapus sudaro: plano rengimo iniciatyvos, poreikio formulavimas; plano rengimo darbo grupių suformavimas ir tvarkaraščio parengimas; bendruomenės informavimo ir aktyvinimo veikla; duomenų surinkimas; esamos situacijos analizė; vizijos, strategijos rengimas ir politinis tvirtinimas; priemonių rengimas; plano įgyvendinimo dalies parengimas ir galutinis plano patvirtinimas; plano įgyvendinimo priežiūra ir įvertinimas⁷⁸.

Norint suprasti strategiją regioniniu lygmeniu R. Tijūnaitienė, R. Tijūnaitis ir R. Petrauskaitė pateikia schemą, iliustruojančią skirtingų lygių strategijų svarbą kuriant kiekvieno regiono plėtros strategiją (žr. 11 pav.). Pagrindinis regiono plėtros strategijos tikslas – „pertvarkyti regiono ekonomiką ir užtikrinti kryptingą plėtotę įvertinant visos šalies siekius integruojantis į Europos Sąjungą“⁷⁹.

11 pav. Regiono politikos karkasas strateginio planavimo kontekste

Šaltinis: Tijūnaitienė, R., Tijūnaitis, R., Petrauskaitė, R. (2004), p. 297.

Regiono plėtros strategijai formuluoti paprastai naudojami du metodai: atitikimo ir konversijos⁸⁰. Naudojant atitikimo metodą, strategijos tikslai ir uždaviniai formuluojami, išryškinant regiono stiprybes bei galimybes, bei siekiama jais pasinaudoti. Konversijos metodas reiškia, kad tikslai ir uždaviniai formuluojami atsižvelgiant į regiono silpnybes, grėsmes ir siekiama

⁷⁸ Ten pat, 5 punktas.

⁷⁹ Tijūnaitienė, R., Tijūnaitis, R., Petrauskaitė, R. (2004), p. 297.

⁸⁰ LR Vidaus reikalų ministro įsakymas dėl regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodikos patvirtinimo, 2002-10-04, Nr. 482, 20 punktas. Prieiga per internetą: www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/RPD/Regionu_pletros_plan_metodikos.doc

jas eliminuoti. Konkretaus metodo pasirinkimas priklauso nuo situacijos konkrečiame sektoriuje, t.y. ar egzistuoja galimybės, kuriomis reikėtų pasinaudoti bei, kokios yra skubiai sprendžiamos problemos sektoriuje. Dalis tikslų ir uždavinių plėtros plane gali būti formuluojami naudojant atitikimo, dalis – konversijos metodą.

12 pav. pateikiamos strategijos būtinumą lemiančios priežastys, kurios skatina optimistiškai matyti regiono ateitį bei kryptingą plėtotę⁸¹.

12 pav. Regiono strategijos būtinumą nulemiančios priežastys

Šaltinis: Tijūnaitienė, R., Tijūnaitis, R., Petrauskaitė, R. (2004), p. 298.

Plano rengimo procesas turėtų sutelkti regiono ar vietos bendruomenę jai aktualioms problemoms spręsti, ugdyti jos supratimą apie ekonominius, socialinius ir politinius procesus bei galimybes daryti jiems įtaką⁸². Procesas turi kelti regiono kompetenciją, iškelti problemas, kurios negali būti išspręstos vien regiono pastangomis ir turi būti sprendžiamos nacionaliniu mastu. Aktyvus regionų dalyvavimas nacionaliniuose socialinės ir ekonominės plėtros procesuose padeda kurti dinamišką ir plėtrai palankią aplinką šalyje.

⁸¹ Tijūnaitienė, R., Tijūnaitis, R., Petrauskaitė, R. (2004), p. 297.

⁸² LR Vidaus reikalų ministro įsakymas dėl regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodikos patvirtinimo, 2002-10-04, Nr. 482, 44 punktas. Prieiga per internetą: www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/RPD/Regionu_pletros_plan_metodikos.doc

II. LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSAUGOS VALDYMAS

Atsižvelgiant į Lietuvos pasirinktą eurointegracinį kelią, kyla daug aktualių klausimų: kokią vietą Europoje užims lietuviškasis kultūros paveldas, kokias galimybes vystyti jį turės, su kokiais sunkumais susidurs ir kokių priemonių reikia jau dabar imtis, kad jį sugebėtų deramai atremti globalinio pasaulio iššūkius?

2.1. Archeologijos paveldo apsaugos įgyvendinimas

Archeologinis paveldas – viena iš kultūrinio paveldo rūšių, kurio apsauga įteisinama Lietuvos įstatymais ir poįstatyminiais aktais.

Archeologinis paveldas – tai praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamosios, laidojimo ar kulto vietos, jų kompleksai arba vietovės, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai⁸³. Archeologijos objektai bei vietovės ir reikšmingais pripažinti nekilnojamieji ar kilnojamieji daiktai, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra povandeniniai tyrimai ir radiniai, taip pat sudaro povandeninį paveldą⁸⁴.

Kultūros ministro įsakyme „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ reglamentuojamas amžiaus cenzas archeologinio vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – iki XVIII a. II ketvirčio (apie 1711–1721 m.), o povandeninio vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – daugiau nei 100 metų⁸⁵.

Archeologijos paveldo objektai Lietuvoje pasižymi didele įvairove: tai senovės gamybos vietos (dirbtuvės, deguto varymo, medžio anglių degimo, metalų lydymo), senovės gavybos vietos (balų rūdos, gintaro ir titnago kasyklos), senovės gynybiniai įrenginiai (įtvirtintos senovės karinės stovyklos, piliakalniai, piliavietės, senovės gynybiniai įtvirtinimai), senovės gyvenamosios vietos (dvarvietės, įtvirtintos senovės gyvenvietės, kaimavietės, miestų vietos, senovės gyvenvietės, sodybvietės), senovės hidrotechniniai įrenginiai (senovės kanalai, šuliniai ir tvenkiniai), senovės kulto vietos (apeiginiai akmenys, paleoastronominiai įrenginiai, šventyklų ir vienuolynų vietos), senovės laidojimo vietos (kapinynai, pilkapynai, pilkapiai, pilkapių vietos, mirusiųjų deginimo

⁸³ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 3 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ LR Kultūros ministro įsakymas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005-04-15, Nr. ĮV-150, 7 punktą. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_150.htm

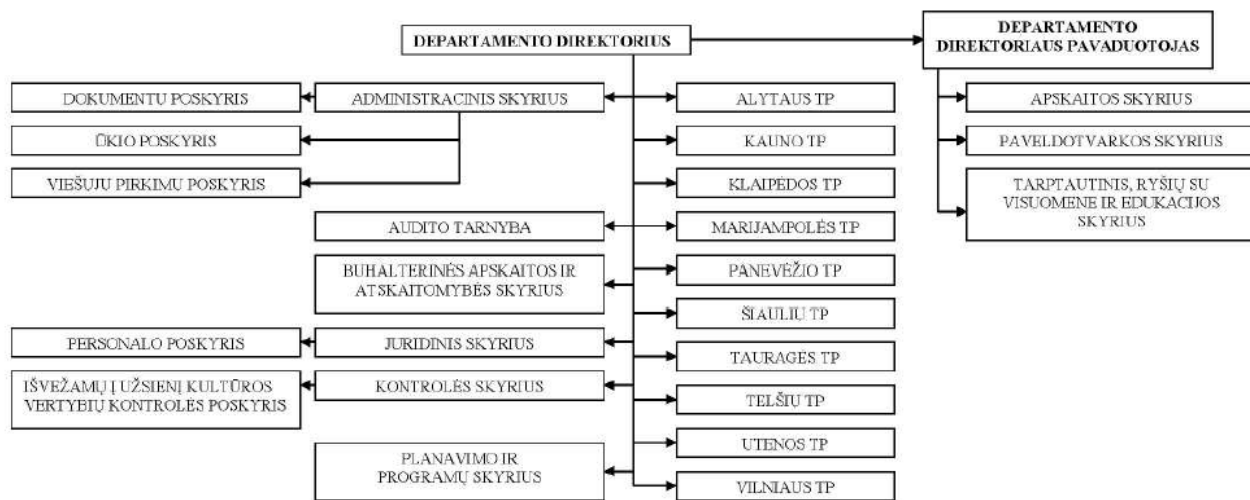
vietos), senovės transporto vietos (senovės keliai, prieplaukos, tiltai ir uostai), senovės žemdirbystės vietos⁸⁶.

Dėl savo trapumo ir vertės kontekste archeologinės vietos yra labai lengvai pažeidžiamos. Bet kokia intervencija į archeologinę vietą negrįžtamai ją žaloja, todėl būtina vykdyti sistemingą jų apsaugą.

2.1.1. Archeologinio paveldo apsaugos Lietuvoje administravimas

Remiantis Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymu, nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos nacionalinę politiką formuoja Seimas, Vyriausybė, Kultūros ministerija, atsižvelgdami į Valstybinės kultūros paveldo komisijos teikiamus paveldosauginės patirties ir tendencijų vertinimus, analizes ir siūlymus⁸⁷.

Konkrečias nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos valstybinio administravimo funkcijas atlieka ir už jų vykdymą atsako Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos⁸⁸ (toliau Departamentas). Departamento struktūrą sudaro 10 teritorinių padalinių bei 9 skyriai su poskyriais (žr. 13 pav.), jam pavaldi biudžetinė įstaiga – Kultūros paveldo centras.

13 pav. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos valdymo struktūra

Šaltinis: Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2008 – 2010 metų strateginis veiklos planas, patvirtintas LR Kultūros ministro 2008-03-13 įsakymu Nr. ĮV-142, p. 2. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2008/str08.pdf>

⁸⁶ LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152, 9 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431

⁸⁷ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 5 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

⁸⁸ Ten pat.

Departamento teritoriniai padaliniai, kurių pagrindinė funkcija – paveldo objektuose vykdomų darbų priežiūra, pirminė apskaita, apsaugos kontrolė, išsidėstę apskričių centruose, jų veiklos teritorija sutampa su apskričių ribomis.

Apskričių ir savivaldybių funkcijas kultūros paveldo apsaugos srityje nustato Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos ir Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos – kadangi šio įstatymo apsaugos objektas taip pat yra archeologiniai radiniai⁸⁹ – įstatymai.

Savivaldybių paveldosaugos padaliniai, atlikdami savivaldybei priskirtas valstybės saugomų objektų apsaugos funkcijas: tarpininkauja tarp valdytojų ir Departamento, tikrina kultūros paveldo objektų būklę, kaupia informaciją ir teikia ją Departamentui, informuoja Departamentą apie savivaldybės priimtus sprendimus dėl valstybės saugomų objektų bei vietovių, surašo administracinių teisės pažeidimų protokolus⁹⁰; o taip pat finansuoja savivaldybei priklausančių kultūros paveldo objektų tyrimą, konservavimą, restauravimą ir apsaugos priemonių įrengimą, rengia, finansuoja ir įgyvendina savivaldybei priklausančio kultūros paveldo apsaugos programas, steigia, finansuoja, kontroliuoja, reorganizuoja ir likviduoja vietinius muziejus⁹¹.

Apskritis valdytojas kaupia informaciją apie į Registrą įrašytas kultūros vertybes, esančias apskrityje, turi teisę siūlyti Kultūros ministerijai įrašyti kultūros vertybes į Registrą, rengia kultūros vertybių apsaugos, konservavimo ir restauravimo apskrities reikšmės programas ir įstatymo nustatyta tvarka kooperuoja lėšas šioms programoms finansuoti, steigia, finansuoja, kontroliuoja, reorganizuoja ir likviduoja apskrities muziejų bei kitas apskrities reikšmės institucijas, susijusias su kultūros paveldo apsauga,⁹².

Kultūros (tame tarpe ir archeologijos) paveldo apsaugos nuostatos yra įteisintos ir daugelyje Lietuvos įstatymų, tiesiogiai nesusijusių su kultūros vertybių apsauga – Saugomų teritorijų įstatyme, Žemės įstatyme, Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme, Teritorijų planavimo įstatyme, Muziejų įstatyme bei parengtuose ir kultūros ministro patvirtintuose poįstatyminiuose teisės aktuose (šių dokumentų nuostatos plačiau bus aptartos sekančiame skyriuje).

Tačiau iš esmės valstybinių institucijų priežiūroje organizuojama archeologijos paveldo apsauga ir tyrimų strategija formaliai remiasi Europos archeologijos paveldo apsaugos (kitai –

⁸⁹ LR Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1996-01-23, Nr. I-1179, 3 str. Prieiga per internetą: www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=24349&Condition2=

⁹⁰ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 6 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

⁹¹ LR Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1996-01-23, Nr. I-1179, 12 str. Prieiga per internetą: www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=24349&Condition2=

⁹² Ten pat, 11 str.

Valetos) konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 1999 m.⁹³ ir Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymu.

2.1.2. Archeologinio paveldo apsaugos organizavimas

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatyme nusakoma, kas sudaro nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą. Tai – apskaita, skelbimas saugomu, saugojimas – tvarkyba ir naudojimas, pažinimas, jo sklaida, atgaivinimas (reabilitacija)⁹⁴.

Tame pačiame straipsnyje nurodoma, jog nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos reglamentavimas nustatomas vadovaujantis mokslinio pažinimo (išsaugoti archeologinius ir kitus unikalius istorinių duomenų šaltinius), viešojo pažinimo ir naudojimo (sudaryti sąlygas dabarties ir ateities kartoms nekilnojamąjį kultūros paveldą pažinti, lankyti ir juo naudotis) bei viešosios pagarbos apsaugos (apsaugoti memorialinius ir sakralinius objektus, mirusiųjų ar žuvusiųjų palaidojimo ir atminimo vietas) tikslais⁹⁵.

Kultūros paveldo apskaita yra pirmasis jos išsaugojimo darbų etapas. Apskaita rodo, kurie objektai yra nustatyti, įvertinti ir atrinkti išsaugoti, o taip pat jų juridinį įteisinimą. Naujai nustatyti ir į apskaitą įtraukti kultūros paveldo objektai, aprobuoti valstybės ar savivaldybės, pradedami saugoti pagal galiojančius kultūros paveldo apsaugos įstatymus.

Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymą pirminės apsaugos inicijavimo procedūra bei vėlesnis kultūros paveldo objekto skelbimas saugomu yra gana sudėtingas procesas. Prie to dar prisidėjo Kultūros ministro įsakymu patvirtintas „Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašas“, pagal kurį, atsižvelgiant į vertingųjų savybių visumą, remiantis tyrimų duomenimis, nustatomas objekto ar vietovės reikšmingumas pagal tipiškumo, svarbumo, retumo ir unikalumo kriterijus⁹⁶. Šiuos kriterijus atitinkantiems objektams yra nustatomas vienas iš reikšmingumo lygmenų, leidžiančių objektą skelbti kultūros paminklu (nacionalinis lygmuo), inicijuoti jo skelbimą saugomu (regioninis lygmuo) arba skelbti saugomu savivaldybei (vietinis lygmuo)⁹⁷. Konkrečių nekilnojamųjų kultūros vertybių atskleidimą organizuoja Departamentas ir savivaldybių paveldosaugos padaliniai.

⁹³ LR įstatymas dėl pataisytos 1992 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo, 1999-11-09, Nr. VIII-1399. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=89916&p_query=&p_tr2=

⁹⁴ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 4 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ LR Kultūros ministro įsakymas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005-04-15, Nr. IV-150, 11 punktas. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_150.htm

⁹⁷ Ten pat, 20 punktas.

Nekilnojamosios kultūros vertybės, vertinimo tarybai nusprendus, kad vertybei reikalinga teisinė apsauga, registruojamos Kultūros vertybių registre⁹⁸. Jame įrašomi šie kiekvienos registruojamos vertybės duomenys: nekilnojamosios kultūros vertybės pavadinimas, jos unikalus kodas, adresas bei vertinimo tarybos aktu (aktais) nustatytos vertingosios savybės ir kartu su vertybe saugotinos teritorijos ribos.

Bendrasias nekilnojamosios kultūros vertybės – archeologinės vietos – priežiūros, tvarkymo ir naudojimosi sąlygas nustato Vyriausybės nutarimas „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo“⁹⁹. Pagal archeologinės vietos apsaugos reglamentą, numatomi tokie nuolatiniai priežiūros darbai, atliekami be projektinės dokumentacijos ir be atskiro Departamento leidimo bei apmokami archeologinės vietos savininko, valdytojo ar naudotojo lėšomis: atlikti apžiūrą, šalinti taršos šaltinius ir šiukšles, nevertingus medžius, sausuolius, vėjavartas, vėjalaužas, snieglaužas, krūmus ir atžalas (nepažeisdamas kultūrinio sluoksnio), genėti atskirus medžius, kirsti ir retinti krūmus, šienauti, ištaisyti nedidelius reljefo defektus (užberti juos atvežtu gruntu); atstatyti išslinkusius ar iškritusius dangos ir reljefo tvirtinimo elementus arba pakeisti juos naujais, gražinti į pirmąją vietą ir įtvirtinti išslinkusius ar iškritusius senovės statinių griuvėsių ir liekanų elementus, nykstančius riboženklis pakeisti naujais, prižiūrėti vandens telkinius, kurie ribojasi su archeologinės vietos teritorija (valyti krantus ir pakrantes, prižiūrėti krantų tvirtinimo įrenginius)¹⁰⁰.

Archeologinės vietos tvarkymo darbai yra priešavariniai, remonto, pritaikymo, tyrimo, konservavimo, restauravimo ir atkūrimo. Priešavarinių, remonto ir pritaikymo darbų tikslas – garantuoti gerą fizinę archeologinės vietos (jos dalies) būklę ir visokeriopą eksponavimą išsaugant autentišką jos teritoriją, vertingas dalis bei elementus. Tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbų tikslas – atskleisti archeologinės vietos ir jos teritorijos kultūrinę vertę, išsaugoti ir atkurti vertingas dalis bei elementus ir juos eksponuoti¹⁰¹.

Kaip ir naudojant, taip ir prižiūrint bei tvarkant archeologinę vietą, turi būti taikoma tokia metodika, kad būtų išsaugota autentiška jos teritorija, vertingos dalys bei elementai ir sudarytos sąlygos ją eksponuoti¹⁰². J. Lukošius, atkreipdamas dėmesį į faktą, kad iš visų archeologinių vietų bene labiausiai nukenčia piliakalniai – dėl savo išvaizdos, geografinės padėties, aktyvesnės žmonių

⁹⁸ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 8 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

⁹⁹ LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431

¹⁰⁰ Ten pat, III skirsnis.

¹⁰¹ Ten pat, V skirsnis.

¹⁰² Ten pat, 20 punktas.

veiklos jų teritorijose – aprašo inžinerinių priemonių taikymo metodiką¹⁰³. Sulėtinti arba visai sustabdyti lokalinio pobūdžio eroziją galima tokiomis priemonėmis: 1) organizacinėmis - informacinėmis (suteikiant lankytojams pagrindinių žinių apie archeologinę vietą, netiesiogiai atliekamas visuomenės švietimo - auklėjimo darbas), 2) biologinėmis (visa augmenija - tik tinkamai panaudota - padės išvengti arba sulėtinti eroziją), 3) inžinerinėmis - techninėmis. Pastarąsias galima sugrupuoti į: šlaitams tvirtinti, krantams tvirtinti bei upių ir upelių vagoms tvarkyti¹⁰⁴. Svarbu, taikant inžinerines-technines priemones, medžiagas parinkti taip, kad pastačius įrenginį, jis derintųsi aplinkoje ir patikimai atliktų paskirtį. Be to, saugant archeologines vietas nuo sunaikinimo, būtina atsižvelgti ir į darbų sezoniškumą - labai svarbu išnaudoti pavasario ir vasaros laiką: pavasarį darbus būtina pradėti tik praėjus pavasario polaidžiui ir žemei pradžiūvus; medžiagas tvarkymui reikėtų suvežti į laikinas sandėliavimo aikštes žiemą, kai išalas išlaiko pakrautas transporto priemones; ruduo jau ne visiems darbams tinkamas (baigiasi augalų vegetacija, prasideda lietaus sezonas ir pan.)¹⁰⁵.

Architektas R. Stulpinas 1987 m., kurdamas Skomantų piliakalnio ir senovės gyvenvietės (Klaipėdos raj.) šlaitų ir teritorijos sutvarkymo darbų projektą, parengė piliakalnių tyrimo ir projektavimo darbų metodiką¹⁰⁶. Jo nuomone, tyrimų ir projektavimo darbų procesai yra neskaidomi. Tvarkant piliakalnius, reikia atsižvelgti į objektų vidinę struktūrą, sistemas, kurioje jie egzistuoja, sandarą, objektų ryšius su ta sistema. Taip pat reikia nagrinėti dvi tarpusavyje susijusias temas – gamtinę ir socialinę. Be to, objektai, būdami sąlygiškai pastovūs erdvės požiūriu, yra kintantys laike, todėl reikia suprasti objektų ir sistemas, kurioje jie egzistuoja, buvusiam, esamam ir būsimam laikui, ryšį¹⁰⁷.

Iš esmės archeologinė vieta gali būti naudojama įvairioms veikloms: moksliniams tyrimams ir stebėjimams, kultūros švietimui ir mokymui, memorialiniams tikslams, ekspozicijoms, muziejams (kultūros ir mokslo pažinimo tikslams), rekreacijai, kultūriniam turizmui, gyvenamajai buitinei paskirčiai (ribotai ūkinei veiklai, kuri nesusijusi su intensyvia gamyba ir dėl kurios nereikia imtis kultūros vertybės pakeitimų)¹⁰⁸. Vis tik dėl savo specifškumo – lengvai pažeidžiamo kultūrinio sluoksnio – ta veikla joje, kaip matyti, yra ribota. Apribojimus nustato Lietuvos įstatymai, Vyriausybės nutarimai, Kultūros ministro įsakymai.

¹⁰³ Lukošius, J. Inžinerinių priemonių taikymo, tvarkant archeologines vietas, metodika. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/archeologija/inz_priem.htm

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ Stulpinas, R. (1993), p. 19-38.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 19.

¹⁰⁸ LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamojų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152, 22 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431

Pagal Saugomų teritorijų įstatymą paveldo objektų teritorijose draudžiama: naikinti ir žaloti paveldo objektus ar jų vertės požymius; kasti, arti žemę, perkelti į kitą vietą riedulius, išskyrus atvejus, jei šie darbai susiję su paveldo objektų eksponavimu, naudojimu ar tvarkymu; statyti statinius, nesusijusius su paveldo objektų eksponavimu ar tvarkymu¹⁰⁹. Kultūros ministro įsakyme „Dėl valstybei ir savivaldybėms priklausančių kultūros paveldo objektų lankymo tipinių taisyklių patvirtinimo“ gana abstrakčiai įvardijamos kultūros paveldo objektų lankytojų pareigos: tausoti lankomus kultūros paveldo objektus ir jų teritoriją, tinkamai naudoti ir sutvarkyti paliekamą poilsiavietę, apie pastebėtus kultūros paveldo objektų niokojimo atvejus nedelsdami pranešti atsakingai už kultūros paveldo objekto apsaugą institucijai¹¹⁰.

Konkretūs draudimai archeologinėje vietoje nurodomi „Archeologinės vietos apsaugos reglamente“, kur draudžiama: dirbti žemę, statyti statinius, tiesti kelius, dujotiekį, elektros liniją ir kitas komunikacijas, sodinti mišką, statyti hidrotechninius statinius ir įrenginius; ieškoti naudingųjų iškasenų ir jas kasti; gaminti, sandėliuoti sprogstamąsias, degiąsias, chemiškai aktyvias, aplinką teršiančias medžiagas; įrengti sąvartynus; naudoti gamybines stakles, įrengimus ir kitokius mechaninius variklius, darančius dinaminį, vibracinį poveikį ir galinčius sukelti esamų vertybių pokyčius bei avarijas¹¹¹.

Tam tikra archeologinio paveldo dalis – radiniai – saugoma muziejuose. Tyrimų metu rastus archeologinius radinius privaloma perduoti muziejui pagal tyrimų regioną¹¹². Muziejuose esantys radiniai turi realiausią galimybę išlikti ilgą laikotarpį, kadangi jų apsauga ir apskaita garantuojama pirmiausia Muziejų įstatymo¹¹³. Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijoje, patvirtintoje Kultūros ministro, 169, 283, 458, 459, 460, 462, 466, 468, 568, 570 punktais reglamentuojama archeologinių radinių apsauga ir apskaita¹¹⁴.

Efektyviausia archeologinio paveldo apsauga, nurodoma Valetos konvencijoje, yra archeologinių draustinių sukūrimas¹¹⁵. Saugomų teritorijų įstatymas numato archeologinių

¹⁰⁹ LR Saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2001-12-04, Nr. IX-628, 11 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=156931

¹¹⁰ LR Kultūros ministro įsakymas dėl valstybei ir savivaldybėms priklausančių kultūros paveldo objektų lankymo tipinių taisyklių patvirtinimo, 2005-06-09, Nr. ĮV-237, II skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_237.htm

¹¹¹ LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152, 25 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431

¹¹² LR Kultūros ministro įsakymas dėl kultūros paveldo tyrimų metu rastų archeologinių radinių perdavimo muziejams taisyklių patvirtinimo, 2005-02-25, Nr. ĮV-66, 7 punktas. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_066.htm

¹¹³ LR Muziejų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003-05-29, Nr. IX-1593, 9 str. Prieiga per internetą: http://www.muziejai.lt/Informacija/Muz_ist_pakeistas.htm

¹¹⁴ LR Kultūros ministro įsakymas dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo, 2005-12-16, Nr. ĮV-716, 169, 283, 458, 459, 460, 462, 466, 468, 568, 570 punktai. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=268789

¹¹⁵ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 2 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/acheologijos_paveldo.htm

kultūrinių draustinių steigimo galimybe: „vietovėms, kurių teritorijos savitumą lemia archeologinių objektų sankaupos ar kompleksai, saugoti“ steigiami archeologiniai draustiniai¹¹⁶. Saugomoje vietovėje draustinis steigiamas ir jo ribos nustatomos Saugomų teritorijų įstatymo nustatyta tvarka, atsižvelgiant į Vertinimo tarybų nustatytą kultūros paveldo vietovės ir joje esančių kultūros paveldo objektų, lemiančių vertingųjų savybių pobūdį ar jų derinį¹¹⁷. Be to, Kultūros ministras patvirtino „Kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų steigimo kriterijų aprašą“¹¹⁸, o Vyriausybė nutarimu „Dėl kultūrinių draustinių nuostatų patvirtinimo“¹¹⁹ nustatė kultūrinių draustinių valdymą ir veiklos organizavimą, bendruosius apsaugos ir tvarkymo reikalavimus. Tačiau šiuo metu steigti archeologinius draustinius nėra galimybių, kadangi Registre įrašytos vos kelios vietovės, kurių reikšmingumą lemiantis vertingųjų savybių pobūdis yra archeologinis, tuo pačiu nėra atliktos visapusiškos analizės, leidžiančios atrinkti reikšmingiausias archeologinius objektus, kurių išsaugojimui būtų tikslinga steigti draustinius¹²⁰.

Apibendrinant, fizinė archeologijos paveldo apsauga organizuojama pagal tris kryptis: 1) paliekama saugoti vietose – tai geros fizinės būklės, išlaikę daugiausiai autentiškumo požymių, turintys didžiausią kultūrinę bei kraštovaizdinę reikšmę ir palankias pasiekiamumo, panaudojimo ir plėtros perspektyvas archeologijos paveldo objektai, jų kompleksai ir vietovės; 2) perkeliama į muziejines patalpas bei teritorijas – tai įvairūs radiniai; 3) fiksuojama dokumentuose, nebesaugant natūroje – tai blogos fizinės būklės, smarkiai sužalotais kultūrinės vertės požymiais, nedidelės kraštovaizdinės reikšmės, sunkiai pasiekiami, menkos panaudojimo perspektyvos, neturintys išskirtinės kultūrinės reikšmės archeologijos paveldo objektai, jų kompleksai, vietovės¹²¹.

2.1.3. Archeologinio paveldo apsaugos tyrimų metodika

Ne visus esamus archeologijos paveldo objektus įmanoma išsaugoti – priežastys įvairios: kai kurios vertybės pateko į ūkininkų valdas, kitas ardo gamta, miškuose per jas nusidriekia kvartalinės linijos ir pan. Siekiant išsaugoti ardomas archeologijos vertybes ar jų dalis dažnai tenka jas iširti ir kaupti informaciją dokumentuose.

¹¹⁶ LR Saugomų teritorijų įstatymų pakeitimo įstatymas, 2001-12-04, Nr. IX-628, 8 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=156931

¹¹⁷ Ten pat.

¹¹⁸ LR Kultūros ministro įsakymas dėl kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų steigimo kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005-06-29, Nr. IV-309. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_309.htm

¹¹⁹ LR Vyriausybės nutarimas dėl kultūrinių draustinių nuostatų patvirtinimo, 2006-10-30, Nr. 1086. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/teises_aktai/files/2006/10/7458.doc

¹²⁰ Jovaiša, E., Baubonis, Z., Stapanovič, A. *Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*, p. 3. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_04_11/archeo_pazyma.doc

¹²¹ Renfrew, C., Bahn, P. (2004), p. 169.

Tyrimai yra nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos, tvarkybos, pažinimo ir jo sklaidos pagrindas¹²². Archeologinės vietos (jos dalies) ir jos teritorijos tyrimai atliekami pagal Kultūros vertybių apsaugos departamento suderintą ir patvirtintą programą¹²³.

Yra skiriami archeologiniai tyrimai ir archeologiniai tyrinėjimai¹²⁴:

- archeologiniai tyrimai – žemės paviršiaus žvalgymas bei žemės kasinėjimas, siekiant mokliškai iširti tokias vertybes ar objektus ir surinkti informaciją apie esamą archeologijos palikimą;

- archeologiniai tyrinėjimai – yra tokie tyrimai, kai išsistiniais plotais tiriama teritorija, kurioje numatyta nekilnojamojo kultūros vertybių tvarkymo metu judinti žemę arba kurią numatyta iširti pagal kultūros vertybių apsaugos bei mokslines programas.

Dauguma archeologijos objektų priklauso valstybei, todėl jų tyrimo, kaip minėta ir tvarkymo, darbus žymia dalimi finansuoja Departamentas. Pirmiausia tiriami bei tvarkomi tie archeologijos objektai, kurie gali būti sunaikinti.

Savo metodika apsaugos archeologiniai tyrimai šiek tiek skiriasi nuo fundamentaliųjų. Tyrimai apsaugos tikslais atliekami objektuose, ar jų dalyse, kurios buvo naikinamos ar bus sunaikintos nepriklausomai nuo to ar archeologai jas užfiksuos. Skirtingai nuo fundamentaliųjų apsaugos tyrimai dažniausiai neapima viso objekto, o tik žalojamas jo dalis, todėl šių tyrimų teikiama informacija tik dalinė, ne visada tinkama mokslinėms išvadoms¹²⁵.

Šių tyrimų specifiką Lietuvoje glaustai yra aprašęs G. Zabiela, visus archeologijos paminklus smarkiai ardančius veiksnius suskirstęs į 6 grupes: 1) žemės dirbimas (nuo jo ypač nukentėjo piliakalniai, gyvenvietės ir pilkapynai), 2) kasimai (žalojimo pobūdį pirmiausia įgavo didžiuosiuose senamiesčiuose), 3) paviršiaus tvarkymas, 4) erozija (plovimas ir pustymas – abu gamtiniai procesai, tik šiek tiek sąlygojami žmogaus veiklos), 5) tyrinėjimas (savotiškas (mokslinis) archeologijos paminklų naikinimo būdas), 6) kiti suardymai (sprogimai, įgriuvos, su kurių poveikiu archeologijos vertybėms tyrinėjimų metu iki šiol nesusidurta)¹²⁶. Mokslininkas išsamiai aprašo ardomų archeologijos paminklų tyrinėjimus tokia kryptimi, kad kiek įmanoma būtų dar galima gauti informacijos (kai kada ir visą išlikusią) apie archeologijos paveldą.

¹²² LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 18 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

¹²³ LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamojo kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152, 36 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431

¹²⁴ LR Kultūros ministerijos Kultūros paveldo apsaugos departamento direktoriaus įsakymas dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo, 2001-09-03, Nr. 318, II skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/kvad/01_318.htm

¹²⁵ Roskams, S. (2004), p. 94.

¹²⁶ Zabiela, G. (2000), p. 563-566.

Aišku, kad tyrimai apsaugos tikslais, t. y. kasinėjimai, yra archeologinę vertybę ardantis būdas, todėl vykdomi tik tada, kai neįmanoma taikyti kitų apsaugos priemonių. Tačiau pastaruoju metu susiduriama su augančio ardomų archeologijos objektų skaičiaus tendencija, tai siejasi su besiplečiančia žmonių ūkine veikla. Todėl ateityje suardytųjų paminklų ar jų dalių tyrinėjimų svarba vis didės. Šiuo požiūriu svarbi yra Rusijos archeologijos instituto mokslininko J. A. Krasnovo studija apie archeologijos paminklų apsaugą statybos darbų zonose, kurioje aptariamas kompleksinis apsaugos priemonių taikymas: moksliniai tyrimai, projektavimas, apskaita, inžinerinės apsaugos priemonės, evakuacija, planavimas ir kt.¹²⁷

Archeologinio paveldo apsaugos prioritetas turi būti skiriamas ir neatrastų archeologinių objektų apsaugai, kadangi archeologijos objektų vertingiausia dalis slypi po žeme. Kraštovaizdyje (išskyrus piliakalnius, pilkapius) šie objektai beveik nepastebimi, tad jų apsauga ir tyrimai visuomet prasideda nuo jų suradimo. Šiuo atveju skiriami archeologiniai žvalgymai ir archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai:

- archeologiniai žvalgymai – tokie tyrimai, kurių metu fiksuojama vietovių (vietų) ir objektų būklė žemės paviršiuje ir sluoksnyje iki 20 cm gylio iš anksto žinomose suardytose vietose, surenkami archeologiniai radiniai, taip pat naudojamos elektroninės priemonės¹²⁸;

- archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai – tokie tyrimai, kai atskirais 1-4 kvadratinėmis metrų šurtais plačiau netyrinėjant, nustatoma objektų kultūrinė vertė, paplitimo ribos bei chronologija¹²⁹.

Viena pagrindinių archeologijos paminklų žvalgymo nuostatų bei tikslų – suradus archeologinę vertybę, ją lokalizuoti erdvėje, kad ji vėliau būtų nesunkiai pakartotinai surandama ir esant reikalui – saugoma arba tyrinėjama¹³⁰.

Archeologijos vertybės lokalizavimo būdai yra įvairūs, tačiau juos visus galima suskirstyti į du pagrindinius: žodinį ir kartografinį. Abu jie būna pakankamai geri tuomet, kai aplinka nesikeičia arba keičiasi labai nežymiai. Tačiau taip retai kada būna. Iš esamų topografinių žemėlapių, jų nesivežant į vietą, šiandien galima nustatyti tik dalies archeologijos paminklų geografines koordinates¹³¹. Tuo tarpu archeologijos paminklų geografines koordinates vietoje šiandien galima labai tiksliai nustatyti GPS (angl. *global positioning system*) - globalinės padėčių nustatymo sistemos pagalba¹³². Ji paremta visuotiniu, vieningu ir labai mažai kintančiu geografiniu principu, visą žemės rutulį skaidant į platumas (paraleles) ir ilgumas (meridianus). Atsirado galimybė gana tiksliai

¹²⁷ Краснов, Ю. А. *Обеспечение сохранности археологических памятников в зонах строительных работ*.
Prieiga per internetą: <http://www.archeologia.ru/Library/Book/47924a060526>

¹²⁸ LR Kultūros ministerijos Kultūros paveldo apsaugos departamento direktoriaus įsakymas dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo, 2001-09-03, Nr. 318, II skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/kvad/01_318.htm

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ Renfrew, C., Bahn, P. (2004), p. 102.

¹³¹ Ten pat.

¹³² Ten pat, p. 103.

(iki 5-6 m tikslumu) nustatyti objektų koordinates esant vietovėje ir neturint jokio kartografinio pagrindo. GPS aparatai labiausiai reikalingi fiksuojant dažniausiai žemės paviršiuje menkai išsiskiriančius archeologijos bei kitų kultūros paveldo objektus, ir yra nepakeičiami fiksuojant povandenines archeologines ir kitas kultūros paveldo vertybes. Jie labai svarbūs ir vietovėse, kuriose nėra aiškių orientyrų (miškuose, laukuose, pelkėse)¹³³.

Archeologiniai tyrimai taikomi ir istorijos bei architektūros paveldo objektams¹³⁴. Jie padeda nustatyti minėtų objektų aplinkos raidą ir vertę. Archeologiniai tyrimai yra skirti statinių ar jų kompleksų ir ansamblių teritorijoms, taip pat buvusių statinių, įvairių įrengimų, kelių ar net parko elementų vietoms nustatyti¹³⁵.

Visų archeologinių tyrimų atlikimo tvarką Lietuvoje reglamentuoja Departamento direktoriaus įsakymas „Dėl Kultūros paveldo apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo“¹³⁶.

Archeologiniai tyrimai, kaip ir archeologinių objektų tvarkymo ar priežiūros darbai, yra sezoniniai – leidimai jiems išduodami nuo einamųjų metų kovo mėnesio iki lapkričio mėnesio pabaigos, ir tik išimtiniais atvejais (jei neišalęs gruntas ir teigiama temperatūra tyrimų aplinkoje) gali būti pratęsimi iki kitų metų kovo 1 dienos¹³⁷.

Departamento leidimai atlikti archeologinius tyrimus būtini šiuose objektuose¹³⁸:

- archeologinių vietų ir kitose teritorijose ir apsaugos nuo fizinio poveikio zonose;
- didesnėse nei 5 ha teritorijose, kuriose planuojama atlikti didelės apimties žemės judinimo darbus;
- nekilnojamųjų kultūros vertybių vizualinės apsaugos zonose ar kituose objektuose, apie kuriuos pagrindinė informacija gaunama archeologinių tyrinėjimų metu;
- vietovėse, kuriose numatomi su kultūros vertybės tvarkymu, kultūrinės vertės neturinčių pastatų remontu ar rekonstrukcija, naujomis statybomis ar pan., susiję žemės judinimo darbai;
- kai archeologiniai tyrimai atliekami naudojant elektronines priemones ar kitus tyrimų metodus.

Archeologinių tyrimų specialistas, be Departamento leidimo atlikęs archeologinius tyrimus arba jiems vadovavęs, netenka teisės gauti leidimą dvejus metus, o pakartotinai be leidimo atliekant šiuos tyrimus – visam laikui¹³⁹.

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ Roskams, S. (2004), p. 57.

¹³⁵ Ten pat, p. 57-58.

¹³⁶ LR Kultūros ministerijos Kultūros paveldo apsaugos departamento direktoriaus įsakymas dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo, 2001-09-03, Nr. 318, II skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/kvad/01_318.htm

¹³⁷ Ten pat, 7 punktas.

¹³⁸ Ten pat, 6 punktas.

Už atliktus tyrimus atsiskaitoma Mokslinei archeologijos komisijai dviem ataskaitų egzemplioriais, kuri jas įvertina pagal archeologijos mokslo ir nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos reikalavimus. Kiekvieną tyrimų ataskaitą per 2 savaites nuo pateikimo dienos recenzuoja du mokslinius laipsnius turintys archeologai arba patys komisijos nariai. Jei ataskaita atitinka archeologinių tyrimų bendruosius reikalavimus ir tyrimų metu nebuvo pažeisti nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos reikalavimai, ji įvertinama teigiamai¹⁴⁰.

Akivaizdu, kad archeologinius tyrimus privalo atlikti šios srities specialistai. Vienas atvejų, kada neišduodamas Departamento leidimas tyrimams, yra nepakankama specialisto kompetencija ar kvalifikacija¹⁴¹. Nekilnojamojo kultūros paveldo taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus vykdančys specialistai privalo turėti atitinkamos srities išsilavinimą, praktinio darbo stažą konkrečių tyrimų srityje, žinoti konkrečių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tyrimo šaltinius bei metodus, žinoti ir mokėti paaiškinti apsaugos tarptautinių dokumentų nuostatas, žinoti paveldo tvarkybos reglamentų reikalavimus¹⁴².

Specialistai, atestuojami archeologinio paveldo vietų, kompleksų ir vietovių teritorijų ir jų apsaugos zonų ribų planų rengimo srityje, kvalifikacija privalo atitikti tokius reikalavimus: universitetinis ar jam prilyginamas archeologinis išsilavinimas; ne mažesnis kaip 3 metų darbo stažas paveldotvarkos srityje; išmanyti įstatymus ir kitus teisės aktus, reglamentuojančius nekilnojamojo paveldo apsaugą; žinoti Lietuvos kraštovaizdžio politikos kryptis bei Europos kraštovaizdžio konvencijos nuostatas; žinoti ir mokėti paaiškinti paveldo apsaugos tarptautinių dokumentų nuostatas; žinoti paveldo tvarkybos reglamentų reikalavimus atestuojamoje veikloje; gebėti atskirti kultūros paveldo objekto vertingąsias savybes pagal siekiamą įgyti veiklą; pateikti duomenis apie dalyvavimą rengiant ne mažiau kaip 3 teritorijų specialiuosius planus, kurių sprendiniai reglamentuoja nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą; žinoti nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijus; žinoti ir mokėti paaiškinti Lietuvos teritorijų planavimo įstatymo bei teisės aktų, reglamentuojančių nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimą, nuostatas¹⁴³.

¹³⁹ Ten pat, 10 punktas.

¹⁴⁰ Ten pat, VII skirsnis.

¹⁴¹ Ten pat, 17 punktas.

¹⁴² LR Kultūros ministro įsakymas dėl specialistų, vykdančių nekilnojamojo kultūros paveldo taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus, rengiančių tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektus, atliekančių tvarkomuosius paveldosaugos darbus bei vadovaujančių tokiems darbams, atliekančių paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę, atestavimo taisyklių ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato formos patvirtinimo, 2005-04-14, Nr. IV-146, VII skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_146.htm

¹⁴³ LR Kultūros ir Aplinkos ministrų įsakymas dėl specialistų, rengiančių nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo planavimo dokumentus, atestavimo tvarkos aprašo patvirtinimo, 2006-10-03, Nr. IV-453/D1-445, III skirsnis. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/06_453.htm

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialistų rengimą, profesinį mokymą ir tobulinimąsi organizuoja Kultūros ministerija kartu su Švietimo ir mokslo ministerija¹⁴⁴.

2.1.4. Visuomenės informavimas kaip archeologinio paveldo apsauga

Kultūros paveldo apsaugos propagavimas yra valstybės paveldosaugos politikos dalis. Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatyme užtikrinama visų visuomenės narių teisė pažinti nekilnojamas kultūros vertybes¹⁴⁵. Sudarant sąlygas visuomenei susipažinti su kultūros paveldu, siekiama ne tik pakelti bendrą paveldosaugos lygį šalyje, bet ir ugdyti meilę savo kraštui, patriotizmą.

Departamentas, savivaldybių paveldosaugos padaliniai kartu su muziejais, bibliotekomis, archyvais, aukštosiomis bei bendrojo lavinimo mokyklomis atlieka šias funkcijas kultūros paveldo sklaidos srityje¹⁴⁶:

- kaupia, tvarko, sistemina, saugo ir skleidžia žinias apie nekilnojamąjį kultūros paveldą ir jo apsaugą;
- organizuoja su kultūros paveldu supažindinančius ir jį garsinančius renginius;
- leidžia kultūros paveldą ir jo apsaugą populiarinančius informacinius leidinius ir organizuoja paveldosaugos literatūros leidybą;
- bendradarbiauja su visuomenės informavimo priemonėmis rengiant radijo ir televizijos laidas ar rašinius apie kultūros paveldą ir jo apsaugą;
- skatina kultūrinius renginius kultūros paveldo objektuose ir padeda valdytojams, kitiems fiziniams ir juridiniams asmenims juos organizuoti.

V. Skorochodovo nuomone, kultūrinio paveldo perdavimą labiausiai sąlygoja švietimo sistema (bendroji, specialioji, meninė, estetinė, politinė ir pan.)¹⁴⁷. Kultūrinių vertybių sklaidos lygis ir kokybė pirmiausia priklauso nuo mokymo įstaigų kiekio, mokymo kokybės, profesūros-dėstytojų kvalifikacijos, išsilavinimo prieinamumo.

Kultūros paveldo objektų lankymas yra viena iš priemonių, kuria siekiama sudaryti visuomenei galimybes tiesiogiai pažinti kultūros paveldo objektus, jų buvimo vietą, jiems taikomus paveldosaugos reikalavimus bei formuoti atsakomybę už jų išsaugojimą. Kultūrinis ir pažintinis turizmas yra vienas iš kultūros paveldo viešojo naudojimo būdų. Be kitų, tokio turizmo uždaviniai yra prisidėti prie regionų, vietovių atgimimo ir ekonominės jų raidos¹⁴⁸.

¹⁴⁴ LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733, 5 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm

¹⁴⁵ Ten pat, 25 str.

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ Скороходов, В. (2004), p. 45.

¹⁴⁸ Glemža, J. R. (2002), p. 79.

Susipažinti su kultūros paveldo apraiškomis galima tradiciniu būdu – muziejuose. Archeologinių tyrimų metu arba atsitiktinai rasti archeologiniai dirbiniai sudaro neįkainuojamas muziejines kolekcijas. 1998 m. duomenimis, muziejuose buvo saugoma 275 300 archeologinių eksponatų¹⁴⁹. Šiaulių regione yra du muziejai, sistemingai kaupiantys archeologinius radinius – tai „Aušros“ muziejus Šiauliuose ir Daugyvenės kultūros istorijos muziejus-draustinis Radviliškyje¹⁵⁰.

Svarbų archeologijos mokslo šaltinių masę sudaro nuo 1966 m. Lietuvos istorijos instituto iniciatyva leidžiamas periodinis leidinys „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ (iki 2006 m. serijoje išėjo 24 knygos). Jame pateikiama svarbiausia archeologinių tyrinėjimų informacija: aprašoma paminklų tyrinėjimo eiga, artefaktų radimo aplinkybės, pateikiami brėžiniai, nuotraukos ir kt.

Mokslinių tęstinių archeologinių leidinių serijos yra šios: „Lietuvos archeologija“ (nuo 1979 m.), „Archaeologia Baltica“ (nuo 1995 m.), „Archaeologia Lituana“ (nuo 1999 m.), mokslo populiarinimo žurnalas „Baltų archeologija“ (nuo 1994 m.; šiuo metu leidyba nutrūko)¹⁵¹.

Dabartiniu metu itin aktualus skaitmeninis informacijos pateikimo (ir gavimo) būdas. Lietuvoje įvairaus pobūdžio kultūros paveldo skaitmeninimo darbai yra vykdomi jau daugiau kaip dešimtmetį. Svarbiausios skaitmeninių technologijų panaudojimo archeologijoje sritys yra: duomenų bazių valdymo sistemos, orientuotos į tyrimų objektus ir tyrimų ataskaitas, apimančios ne vien tekstinę, bet ir grafinę informaciją, paminklų apskaitos sistemos, grafinių duomenų pateikimas bei analizė, kiekybinė statistinė analizė, topografinių bei geofizinių duomenų bazės, medžiagos fiksavimas lauko sąlygomis ir rezultatų analizė, pastatų ir vietovių rekonstrukcijos, kompiuterinis kasinėjimų imitacinis modeliavimas bei kompiuterinis mokymas, internetas kaip duomenų archyvevimo, informacijos pateikimo bei sklaidos priemonė ir elektroninis paštas kaip komunikacijos priemonė¹⁵².

Ne visą, bet nemažai svarbios informacijos savo internetiniuose puslapiuose pateikia kultūros paveldo institucijos: leidinio „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ bei kultūros paminklų aerofotonuotraukų duomenų bazės Departamento interneto puslapyje (www.heritage.lt); Lietuvos muziejų interneto puslapis (<http://www.muziejai.lt/panorama.htm>); Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ interneto puslapis (<http://www.lietuvospilys.lt>); Lietuvos archeologijos draugijos internete puslapis (<http://www.lad.if.vu.lt/>), lituanistikos paveldo informacinė sistema (www.aruodai.lt/), Lietuvos muziejų rinkinių informacinė sistema LIMIS ir kt. Tačiau elektroninė leidyba (skelbimas internete) - tai dažniausiai naujų dokumentų kūrimas, o ne analoginių konvertavimas į

¹⁴⁹ Lituanistikos paveldo informacinė sistema „aruodai“: http://old.aruodai.lt/archeologija/archeologija_6.htm

¹⁵⁰ LR Kultūros ministro įsakymas dėl kultūros paveldo tyrimų metu rastų archeologinių radinių perdavimo muziejams taisyklių patvirtinimo, 2005-02-25, Nr. IV-66, priedas. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_066.htm

¹⁵¹ Lituanistikos paveldo informacinė sistema „aruodai“: http://old.aruodai.lt/archeologija/archeologija_6.htm

¹⁵² Laužikas, R. (2005), p. 173.

skaitmeninius (nedidelė išimtis - Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ tinklalapyje skelbiamos skaitmeninės radinių nuotraukos)¹⁵³.

Lietuva nuo 2003 m. yra įsiliejusi į EPAC (*European Preventive Archeology Corpus*) projektą, kurio tikslas – sukurti vieningą gelbėjimo archeologijos objektų (tokių, kuriems gresia sunykimas dėl technogeninių – miestų plėtra, pramoninė ir transporto komunikacijų statyba, ir kt. – veiksnių) įvairiose šalyse tyrimo, valdymo, medžiagos publikavimo metodiką bei instrumentus¹⁵⁴. Vienas projekto vykdymo tikslų – sukurti Europos gelbėjimo archeologijos objektų duomenų bazę su medžiagos eksponavimo internete galimybe. Šią duomenų bazę Lietuvoje galima būtų pritaikyti tokiuose projektuose, kaip „Aruodai“, LIMIS ir kt.

2.2. Archeologinio paveldo apsaugos plėtros politika

Vienas iš darnios plėtros principų yra kultūros paveldo tausojimas iš išsaugojimas ateities kartoms. Tuo pačiu tai – įvairovės suvaldymo iššūkis, kurio metu reikia ieškoti būdų, kaip įtvirtinti nacionalinės kultūros išskirtinumą, kad ši globa netrukdytų ekonominei pažangai. Diskusijos šiais klausimais tarptautiniu mastu prasidėjo praeito šimtmečio viduryje, tebesitęsia jos ir šiandien.

Šiame poskyryje, naudojant valstybinio bei regioninio lygio dokumentų, kuriuose įgyvendinama kultūrinio paveldo politika, analizės ir palyginimo metodą, bus įvertinta archeologinio paveldo apsaugos situacija šalyje ir Šiaulių regione.

2.2.1. Lietuvos plėtros politika užtikrinant archeologijos paveldą

Valetos konvenciją ratifikavusios valstybės įsipareigoja derinti archeologijos reikalavimus su plėtros planais, užtikrinti specialistų dalyvavimą formuojant ir įgyvendinant plėtros politiką, sudaryti sąlygas „keisti plėtros planus, kurie gali turėti neigiamą poveikį archeologijos paveldui“¹⁵⁵. Lietuvoje yra priimta eilė nacionalinio lygio plėtros dokumentų: 2002 m. lapkričio 12 d. Seimas patvirtino „Vastybės ilgalaikės raidos strategiją“¹⁵⁶, 2003 m. rugsėjo 11 d. Vyriausybė patvirtino „Nacionalinę darnaus vystymosi strategiją“¹⁵⁷, 2004 m. lapkričio 19 d. Valstybinė kultūros paveldo

¹⁵³ Ten pat, p. 171.

¹⁵⁴ Lietuvos archeologijos draugijos elektroninis puslapis: <http://www.lad.if.vu.lt/>

¹⁵⁵ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 5 str. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/acheologijos_paveldo.htm

¹⁵⁶ LR Seimo nutarimas dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos, 2002-11-12, Nr. IX-1187. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193888

¹⁵⁷ Nacionalinė darnaus vystymosi strategija, patvirtinta LR Vyriausybės 2003-09-11 nutarimu Nr. 1160. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=217644

komisija patvirtino „Nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenis“¹⁵⁸, 2001 m. kovo 13 d. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijos“, kuriame numatyta siekti suderinti atitinkamus archeologų reikalavimus su plėtros planais ir užtikrinti jų dalyvavimą įvairiuose plėtros projektų etapuose¹⁵⁹, 2007 m. gruodžio 19 d. Vyriausybės patvirtintoje „Regionų kultūros plėtros 2008 – 2012 metų programoje“, siekiant geriau koordinuoti regionų kultūros plėtros procesą, numatoma įsteigti kultūros administravimo ir valstybinės kultūros politikos priežiūros padalinius apskričių viršininkų administracijose¹⁶⁰. Tačiau šias strategijas įgyvendinančio plano, skirto specifinei kultūros paveldo daliai – archeologijos paveldui – nėra. Todėl toliau apibendrintai bus pateikta nacionalinių plėtros planų analizė, numatanti kultūros paveldo apsaugos kryptis.

Išsaugoti Lietuvos kultūros paveldą ir perduoti jį ateities kartoms – kaip prioritetinė kryptis numatoma bene visuose plėtros dokumentuose, išvardintuose poskyrio pradžioje. Iš esmės kultūrinio paveldo apsauga integruojama į kultūrinio ir pažintinio turizmo sektoriaus vystymą: tinkamai saugomas ir prižiūrimas kultūros paveldas padeda formuoti Lietuvos įvaizdį, prisideda prie krašto gerovės kūrimo, turizmo plėtojimo, skatina regionų plėtrą.

Apibendrinus, galima išskirti tokias kultūros paveldo apsaugos stiprybes turizmo plėtros atžvilgiu: 1) gausus ir savitas Lietuvos kultūros paveldas; 2) patraukli gamta ir kraštovaizdis; 3) palaikomi istoriniai ir kultūriniai ryšiai su Vakarų ir Rytų Europa; 4) tankus kultūros įstaigų bei kelių tinklas.

Silpnybės: 1) kultūrinis turizmo potencialas panaudojamas labai ekstensyviai, daugiausia dėl viešosios turizmo infrastruktūros trūkumo regionuose ir saugomų teritorijų bei gamtos ir kultūros objektų nepakankamo pritaikymo masiniam lankymui; 2) trumpas kultūrinio ir pažintinio turizmo sezoniškumas; 3) maža turizmo maršrutų pasiūla; 4) gerai neištirtas ir neatskleistas, nesusistemintas ir neapsaugotas kultūros paveldas; 5) įstatymai, lemiantys kultūros paveldo apsaugos ir turizmo politiką, nėra visiškai tarpusavyje suderinti; 6) per mažas ir gana neefektyvus valstybinis kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo finansavimas.

Galimybės: 1) patogi geografinė padėtis sudarytų geras galimybes vystyti atvykstantįjį turizmą; 2) sutvarkyta kultūros paveldo apsaugos ir turizmo įstatyminė bazė leistų griežčiau reglamentuoti rekreacinio potencialo naudojimą, apsaugoti vertingiausias rekreacinius arealus nuo didėjančios ūkinės veiklos poveikio; 3) kultūros paveldo įtraukimas į turizmo, rekreacijos plėtros,

¹⁵⁸ LR Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos matmenų, 2004-11-19, Nr. 105. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=246644&p_query=&p_tr2=

¹⁵⁹ LR Vyriausybės nutarimas dėl kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijos, 2001-03-13, Nr. 288, 5.6 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=126107

¹⁶⁰ LR Vyriausybės nutarimas dėl Regionų kultūros plėtros 2008 – 2012 metų programos patvirtinimo, 2007-12-19, Nr. 1445, priedas. Prieiga per internetą: http://www.lrvk.lt/teises_aktai/files/2007/12/9942.doc

kraštovaizdžio formavimo programos ir projektus padėtų spręsti jų apsaugos ir naudojimo problemas, sudarytų geresnes lėšų pritraukimo galimybes; 4) Europos Sąjungos struktūrinių fondų panaudojimas atvertų didesnes galimybes spartesnei turizmo plėtrai, o taip pat kultūros paveldo apsaugai; 5) turizmo produkto diferenciacija Lietuvos regionų atžvilgiu formuotų konkurencingą turistinių regioną.

Grėsmės: 1) įstatymiškai neaiškiai reglamentuotas turizmo verslas ir rekreacinių išteklių naudojimas gali sukelti vertingų gamtinių teritorijų degradavimo pavojų; 2) valstybės paramos turizmui stoka ir nesugebėjimas tinkamai naudotis Europos Sąjungos paramos fondais gali trukdyti iš esmės gerinti turizmo infrastruktūrą, suteikti ekonominį ir socialinį gyvybingumą atsiliekantiems regionams; 3) nepakankamas kultūros finansavimas, visuomenės, ypač jaunimo, švietimas ir informavimas apie Lietuvos kultūros paveldo savitumą ir reikšmę gali nesudaryti sąlygų visuomenei aktyviai prisidėti prie Lietuvos kultūros kūrimo ir puoselėjimo, gali būti prarandamos neapsaugotos kultūros vertybės; 4) neracionalus Europos Sąjungos struktūrinių fondų panaudojimas lems sumažėjusį kultūrinio paveldo objektų patrauklumą.

Remiantis šia SSGG analize, Lietuvos plėtros dokumentuose numatyta parengti Europos Sąjungos reikalavimus atitinkančią kultūros paveldo apsaugos ir turizmo teisinę bazę, suderinti veikiančius įstatymus, sukurti investicinę sistemą, parengti ir įgyvendinti kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo tikslines regionines programas, regionų kultūrinio savitumo tęstinumo projektus, susijusius su turizmo vystymo strategija, tobulinti kultūros paveldo propagavimą ir visuomenės švietimą.

2007-2013 m. Sanglaudos skatinimo veiksmų programoje numatomos kryptys kultūros paveldo išsaugojimą siejant su turizmo plėtra: viešųjų paveldo objektų (dvarų, vandens malūnų, karčemų, archeologinių paminklų ir kt.) restauravimas, buvusių paveldo ir kitų, išliekamąją vertę turinčių, objektų (pilių, tvirtovių, karčemų) atstatymas, turizmo infrastruktūros kompleksinis pritaikymas (konferencijų, ekspozicijų, informacijos, kultūros ir laisvalaikio, ir kt.)¹⁶¹. Siekiant efektyviai spręsti turizmo infrastruktūros nepakankamumo problemas, investicijos, pagal šią programą, numatomos koncentruoti į daugiausiai turizmo vystymui tinkamų išteklių turinčius regionus, t. y. į Šiaurės Rytų Aukštaitijos bei Žemaitijos regionus, Nemuno slėnį ir jo artimiausias apylinkes ir kai kuriuos Vidurio Lietuvos rajonus. Į šias prioritetines teritorijas patenka Alytaus miesto savivaldybė, Tauragės rajono savivaldybė, Telšių rajono savivaldybė, Utenos rajono savivaldybė¹⁶².

Labai aktualus kultūros paveldo tvarkymo ir naudojimo klausimas dėl Europos Sąjungos struktūrinių fondų parama plėtojant Lietuvos kultūrinį turizmą. Tam dar 1999 m. parengta

¹⁶¹ 2007-2013 m. Sanglaudos skatinimo veiksmų programa, p. 72. Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/ES_Paramas/strukturines_paramos_2007_1013m._medis/titulinis/files/VP_Sanglaudos_skatinimo_2007-07-05.doc

¹⁶² Ten pat, p. 73.

Nacionalinė turizmo plėtros programa, kurioje numatyta pagerinti kultūrinio turizmo išteklių – kultūros paveldo kompleksų ir objektų – fizinę būklę ir panaudojimą bei jų aplinkos kokybę¹⁶³. Programoje pateiktos turizmo plėtros prielaidos, kurioms nustatyti buvo išnagrinėti turizmo, kaip kultūros paveldo fondo, ištekliai, būklė, turistinis patrauklumas. Kultūrinis turizmas turėtų tapti vienu iš pagrindinių būdų siekiant pristatyti ir atskleisti Europai bei pasauliui Lietuvos savitumą, ilgaamžes jos valstybingumo ir kultūros tradicijas bei istorijos ypatumus bendrame Europos istorijos ir kultūros raidos kontekste. Dėl kultūrinio turizmo vystymo Vyriausybės yra patvirtinta Nacionalinė turizmo plėtros 2007–2010 metų programa ir jos įgyvendinimo priemonės, finansuojamos iš valstybės ir savivaldybių biudžetų, Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir kitų lėšų¹⁶⁴. Pagal šią programą regionų ir vietos valdžia privalo: 1) tobulinti turizmo sektoriaus planavimą ir administravimą steigiant atitinkamas pareigybes ir sustiprinant administravimo gebėjimus LR turizmo įstatyme numatytais funkcijoms atlikti bei rengiant didžiausią rekreacinį potencialą turinčių centrų ir vietovių turizmo plėtros planavimo dokumentus; 2) plėtoti viešąją kultūrinio turizmo infrastruktūrą naudojant Europos Sąjungos struktūrinių fondų paramą ir skatinant viešąją ir privačią partnerystę¹⁶⁵.

Pateikta analizė leidžia teigti, jog aktyvėjant eurointegracijos procesams, nykstant geografiniams atstumams ir kultūriniais skirtumams, turizmas kaip kultūrinė veikla įgauna vis didesnę visuomeninę reikšmę.

2.2.2. Šiaulių regiono plėtros politika užtikrinant archeologijos paveldą

Šiaulių regiono strateginio planavimo principai remiantis plėtotiniu modeliu (žr. 9 pav.), kadangi matyti glaudžiai tarpusavyje susiję strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo etapai. Remiantis Strateginio planavimo metodika (žr. 26 psl.), Šiaulių regiono plėtros planai priskiriami ilgalaikės (Šiaulių rajono – 10 metų trukmės planas, Radviliškio rajono – 10 metų, Šiaulių miesto – 9 metų), vidutinės (Šiaulių regiono – 6 metų trukmės planas, Pakruojo rajono – 6 metų, Joniškio rajono – 5 metų, Kelmės rajono – 4 metų) ir trumpalaikės (Akmenės rajono – 2 metų trukmės planas) trukmės dokumentams. Regiono strategijos lemiamos daugelio priežasčių, kurios bendrai orientuotos į žmonių gyvenimo kokybės gerinimą, analizuojama tema – skatinti regiono plėtrą, panaudojant verslo, turizmo ir gamtovaizdžio potencialą (žr. 12 pav.).

¹⁶³ LR Seimo nutarimas dėl nacionalinės turizmo plėtros programos, 1999-07-01, Nr. VIII-1284, 2 skirsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=84276&p_query=&p_tr2=

¹⁶⁴ LR Vyriausybės nutarimas dėl nacionalinės turizmo plėtros 2007-2010 metų programos patvirtinimo, 2007-08-29, Nr. 944, 16 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=304147&p_query=&p_tr2=

¹⁶⁵ Ten pat, priedas.

Pagrindinis Šiaulių regiono plėtros strategijos tikslas – užtikrinti sparčiai augantį ir tarptautiniu mastu konkurencingą regiono ūkį¹⁶⁶ (žr. 12 pav.). Strateginiame plane teigiama, kad turizmo sektoriaus plėtra yra galima visose apskrities vietovėse, kurios aktyvumą lems vietinių žmonių vykdoma veikla ir kuriamos prielaidos bei naujos idėjos¹⁶⁷. Šiaulių apskrityje turizmui yra didelės galimybės, kurios iki šiol nėra panaudojamos, t. y. tam nepritaikyti kultūros ir gamtos paveldo objektai bei jų propagavimas, graži gamtinė aplinka bei paslaugų sektoriaus plėtra. Trūksta turistinės informacijos autobusų ir geležinkelio stotyse. Mieste vykstantys kultūros bei sporto renginiai menkai pristatomi turizmo parodose, todėl yra mažai žinomi kaip tarptautinio turizmo objektai¹⁶⁸.

Vienas svarbiausių turizmo sektoriaus tikslų, atkartojamų iš nacionalinių plėtros strategijų, – skatinti atvykstamąjį ir vietinį turizmą, sukuriant palankesnes sąlygas aktyviam poilsiui ir pažintiniam bei kultūriniam turizmui¹⁶⁹. Tačiau konstatuojama, kad dauguma apskrities rajonų vykdė smulkius projektus, išskyrus kelis objektus (Žiemgalos krašto kultūros ir turizmo centro kūrimas Pakruojo dvaro sodyboje, Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus rekonstrukcija Radviliškio raj., Jonišio sinagogos komplekso pritaikymas turizmui ir Kurtuvėnų dvaro sodybos pritaikymas kultūrinei veiklai), kurie neturėjo esminio poveikio ir neskatino pokyčių¹⁷⁰. Pastaruoju metu naujai besiformuojantys turistiniai traukos centrai yra architektūrinio paveldo objektai (dvarai), Kurtuvėnų nacionalinis parkas (Šiaulių raj.), Kleboniškių etnografinis muziejus (Radviliškio raj.), taip pat žymiausias kultūros ir istorinis objektas – Kryžių kalnas¹⁷¹.

Strateginiame Šiaulių regiono plane atlikta SSGG analizė turizmo sektoriaus atžvilgiu leidžia teigti, jog regionas yra palankus turizmui dideliu gamtiniu, istoriniu ir kultūriniu potencialu (stiprybė), turistų srautus padidintų ir tuo pačiu padėtų plėtoti paslaugų sektorių turizmo projektų įgyvendinimas (galimybė), tačiau dėl neišplėtos turizmo infrastruktūros ir regiono turizmo plėtros strategijos nebuvimo (silpnybės) egzistuoja negatyvus požiūris į regioną kaip turistams mažai patrauklią vietovę, didėja neigiamas poveikis aplinkai dėl intensyvesnės ūkinės veiklos, išskyla grėsmė saugomų teritorijų apsaugai (grėsmės)¹⁷².

Analizuojamu klausimu labai svarbi yra Šiaulių regiono 2007-2010 m. Sanglaudos programa, kuria siekiama vietinės ir urbanistinės plėtros, saugant kultūros paveldą ir gamtinius išteklius bei

¹⁶⁶ Šiaulių regiono 2007-2013 metų strateginis planas, p. 15. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.aps.lt/ava/content/news.jsp?docLocator=CBD37497EC1611DBADA7746164617373&pathId=&searchText=strateginis&inlanguage=lt&categoryId=>

¹⁶⁷ Ten pat, p. 68.

¹⁶⁸ Ten pat, p. 69.

¹⁶⁹ Ten pat, p. 68.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 68.

¹⁷¹ Ten pat, p. 69.

¹⁷² Ten pat, p. 83-84.

juos panaudojant visuomenės reikmėms¹⁷³. Įgyvendinant šią programą numatoma suformuoti patrauklius turizmo maršrutus, parengti kompleksinius turizmo produktus, integruojant skirtingas paslaugas, skirti didelį dėmesį kuriant regiono įvaizdį, be to, numatoma parama viešųjų paveldo objekto (tame tarpe ir archeologijos paminklų) kompleksiniam tvarkymui, restauravimui, įvairioms paslaugoms teikti¹⁷⁴. Vis dėlto šiam prioritetiniam tikslui realizuoti kultūros paveldo objektų apsaugos atžvilgiu daugiausia dėmesio skiriama architektūros (dvarų bei bažnyčių) paveldui, 2007-2010 m. laikotarpiu numatomi tvarkomieji darbai Velžių (Radviliškio raj.) ir Salduvės (Šiaulių m.) piliakalnių teritorijose, tiriamieji ir tvarkomieji darbai Lieporių (Šiaulių m.) senovės gyvenvietėje¹⁷⁵.

Geografiniu požiūriu turizmui vystyti palankioje padėtyje yra Šiaulių miestas, nes įsikūręs judrioje tranzitinių kelių sankryžoje, miestą kerta tarptautinis „Via Hanza“ kelias. Strategiškai palankus ir geros kokybės kelių tinklas, gerai išvystytas geležinkelio mazgas bei veikiantis tarptautinis oro uostas. Šiaulių miestas pasižymi turtingu kultūros paveldu, jo teritorijoje yra 58 paveldo objektai, tačiau jų apsaugą apsunkina bendros visam regionui ir valstybei problemos: finansinių išteklių stoka kultūros vertybių apsaugai, nepakankama paveldo objektų administratorių kompetencija, lėtas kultūros vertybių registrų sudarymas, ilgalaikių šalies kultūros paminklų tvarkymo darbų programų nebuvimas, inventorizacijos trūkumas ir kt.¹⁷⁶.

Iš trijų Šiaulių miesto strateginiame plėtros plane įvardijamų prioritetų dviejuose aptinkamos gairės archeologinio paveldo tyrimų ir apsaugos įgyvendinimui. Tikslui „Stiprinti miesto kultūros ir meno potencialą, atitinkanti Šiaulių – Šiaurės Lietuvos regiono kultūros centro – poreikius, gerinti sąlygas miesto bendruomenės kultūrinei veiklai, plėsti kultūros paslaugų pasiūlą“¹⁷⁷ (I prioritetas – „Atvira, kūrybinga ir atsakinga bendruomenė“) pasiekti yra numatomi uždaviniai ir veiksmai, kurie gali būti įgyvendinti daugiausia Savivaldybės, kultūros, švietimo institucijų, miesto bendruomenės grupių pastangomis. Nors tarp šių uždavinių miesto plėtros perspektyvų prasme išskirtinę reikšmę turi uždavinys dėl profesionaliojo meno plėtros skatinimo, 1.2.4 uždavinyje kalbama apie miesto kultūros paveldo kaupimo, saugojimo ir eksponavimo užtikrinimą, įgyvendinamą tokiomis priemonėmis: savivaldybės saugomų architektūros, kultūros ir istorijos paveldo objektų sąrašo patikslinimas ir atnaujinimas; Šiaulių „Aušros“ muziejaus Aušros alėjos rūmų ekspozicijos modernizavimas; archeologinių tyrimų ir teritorijos tvarkymo darbų Lieporių senovės gyvenvietėje tęsimas; istorijos ir kultūros paveldo objektų vizualinės informacinės sistemos sukūrimas ir

¹⁷³ Ten pat, p. 143.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 145.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 158-159.

¹⁷⁶ Šiaulių miesto socialinės – ekonominės būklės analizė. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.lt/miestas/bukles-analize.zip>

¹⁷⁷ 2007 – 2016 metų Šiaulių miesto strateginis plėtros planas, p. 14. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.lt/miestas/strateginis/spp_%20svarstymui_2006_09_08.pdf

įrengimas; Šiaulių miesto istorinių kompleksų išsaugojimo ir pritaikymo turizmui galimybių studijos parengimas ir jos įgyvendinimo organizavimas; projektavimo dokumentacijos Salduvės piliakalniui, kaip istoriniam paveldui, sutvarkyti ir pritaikyti turistams lankyti parengimas, piliakalnio tvarkymo darbų organizavimas¹⁷⁸. 1.2.6 uždavinyje „Plėtoti ir tobulinti miesto kultūros įstaigų infrastruktūrą“ kalbama apie studijos, skirtos išaiškinti galimybėms įrengti naujas vietas masiniams renginiams prie Talkšos ežero ir Salduvės piliakalnio papėdėje, parengimą¹⁷⁹.

Vienas iš Šiaulių miesto ekonomikos plėtros sektorių – turizmo stiprinimas (II prioritetas „Miesto ekonomikos konkurencingumas“, 2.5 tikslas „Stiprinti Šiaulių miesto turizmo sektorių“), kurio viena pagrindinių įgyvendinimo priemonių – kultūros (tame tarpe ir archeologijos) paveldo pateikimas vartotojui: stendų (prie Šiaulių TIC‘o ir pietiniame miesto rajone) su miesto žemėlapiais ir turizmo trasų (lankytinų vietų) schemomis bei informacinių rodyklių į turistinius objektus įrengimas; išsamios turizmo galimybės mieste pristatančios informacijos keturiomis kalbomis parengimas ir patalpinimas Šiaulių TIC‘o interneto svetainėje; trijų specializuotų turizmo informacinių terminalų (prie autobusų ir geležinkelio stočių, bei prie Kryžių kalno) įrengimas; turistinių maršrutų skirtingoms tikslinėms grupėms parengimas; Šiaulių miesto turizmo sektoriaus galimybių studijos parengimas, kur būtų ištirta ir išanalizuota turizmo objektų ir paslaugų esama situacija, išnagrinėtos ekonominės ir finansinės turizmo sektoriaus plėtros galimybės; savivaldybės darbuotojo Lietuvos turizmo įstatyme numatytoms funkcijoms vykdyti paskyrimas; turistams skirtų informacinių leidinių periodišką atnaujinimą ir naujų leidinių apie ekoturizmą, pažintinį, poilsio, vandens, sportinės medžioklės turizmą ir apie temines turistams siūlomas ekskursijas parengimas (visa informacija pateiktina Šiaulių TIC‘o interneto svetainėje); Šiaulių miesto turizmo galimybių tarptautinėse parodose kasmetinis pristatymas; miesto turizmo galimybių vietos ir užsienio turizmo organizatoriams bei užsienio ambasadų Lietuvoje atstovams kasmetinis pristatymas; Kryžių kalno pritaikymo religiniam (piligrimų ir maldininkų) turizmui bei kultūriniais renginiams projekto parengimas¹⁸⁰.

Iš keturių Šiaulių rajono plėtros strateginio plano prioritetų pirmajame – „Patraukli verslui, užsienio investicijoms aplinka“ – bendrais bruožais nusakomas kultūrinio paveldo panaudojimas turizmo plėtrai, išskirtinį dėmesį skiriant tik Kryžių kalnui bei Kurtuvėnų regioniniam parkui¹⁸¹. Tikslui „Plėtoti turizmo paslaugas rajone“ analizuojamu klausimu pritaikomos tokios priemonės: informacinių leidinių apie lankytinas vietas paruošimas ir išleidimas; projekto Jurgaičių-Domantų piliakalnio („Kryžių kalno“) sutvarkymui parengimas (aptarnavimo pastato statyba, inžinerinės

¹⁷⁸ Ten pat, p. 24-26.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 26.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 65-67.

¹⁸¹ 2003 – 2013 metų Šiaulių rajono plėtros strateginis planas, p. 14. Prieiga per internetą: http://www.siauliai-r.sav.lt/get_file.php?file=c2lhdWxpYWkvbS9tX2ZpbGVzL3dmaWxlcY9maWxlNDkucGRmO2Ihbm8xX3ByaW9yaS5wZGY7OW==

infrastruktūros sutvarkymas, automobilių stovėjimo aikštelės įrengimas); teritorinio planavimo studijos turizmo ir poilsio infrastruktūrai parengimas; kultūros paveldo objektų būklės įvertinimas ir jų atnaujinimo/panaudojimo plano parengimas; pažintinio maršruto po Šiaulių rajoną parengimas, įtraukiant žinomas vietas ir ekspozicijas¹⁸².

Iki šiol neišnaudojamos Kelmės rajono galimybės. Rajonas turi daug rekreacijai skirtų vietų ir vertingų kultūros paveldo objektų, todėl sulaukia svečių iš Lietuvos ir užsienio, tam tikras dvasinis centras yra Kražiuose. Kelmės rajono savivaldybės plėtros priemonių plane kultūros paveldo objektai taip pat siejami su turizmo infrastruktūros plėtra – atkurti kultūros paveldo objektus ir panaudoti juos visuomenės poreikiams bei turizmo reikmėms siekiama tokiomis priemonėmis: architektūrinio paveldo (Kelmės dvaras, Tytuvėnų bažnyčios ir vienuolyno ansamblis, Kražių bažnyčios ir koplyčios ansamblis, Užvenčio dvaras) restauravimas ir pritaikymas muziejinei, kultūrinei ir švietimo paskirčiai; archeologinio paveldo – piliakalnių (Kubilių, Papilių, Bukantiškės, Galinių, Burbaičių, Kalniškių, Vaidotonių ir kitų) ir jų teritorijų – pritaikymas poilsio ir turizmo reikmėms; naujų muziejų (Kelmės, Užvenčio, Šaukėnų) ekspozicijų ir fondų saugyklų įrengimas ir atnaujinimas¹⁸³.

Radviliškio rajono strateginiame plėtros plane kultūros paveldo prieinamumas ir jo apsauga yra nurodoma vienu pagrindinių siekių, kuriuos numatyta įgyvendinti iki 2020 m.¹⁸⁴. Tikslas – „Atskleisti ir išryškinti Radviliškio rajono kultūrinį ir gamtinį savitumą“ – priemonėmis siekiama kultūros paveldo išsaugojimo per jo pritaikymą turizmo sektoriui: Radviliškio krašto muziejaus skirtų patalpų rekonstrukcija ir renovacija; kultūros paminklų ir vertybių tvarkymo ir kitų išsaugojimo darbų programos paruošimas ir įgyvendinimas¹⁸⁵.

Pakruojo rajono plėtroje viena iš strateginio vystymo kryptų įvardijamas turizmo vystymas, susietas su naujo įvaizdžio formavimu, orientuotu į tarprajoninį, tarpregioninį ir tarptautinį bendradarbiavimą¹⁸⁶. Pakruojo rajono turizmo įvaizdžio formavimas apima bendrą Pakruojo estetinį – kultūrinį infrastruktūrinį įvaizdį, turizmo infrastruktūros vystymą, turizmo paslaugų, kaimo turizmo kūrimą ir plėtrą, kultūros paveldo objektų parengimą turistų lankymui. Tačiau čia turizmo plėtra siejama iš esmės tik su Pakruojo miestu (dėl dvaro sodybos), taip pat su Linkuvos, Rozalimo

¹⁸² Ten pat, p. 16-18.

¹⁸³ Kelmės rajono savivaldybės plėtros priemonių planas 2008 – 2012 metams. Prieiga per internetą: <http://www.kelme.lt/filemanager/download/1976/KELMĖS%20RAJONO%20SAVIVALDYBĖS%20PLĖTROS%20PRIEMONIŲ%20PLANAS%202008-2012%20METAMS.pdf>

¹⁸⁴ 2004-2014 metų Radviliškio rajono plėtros strateginis planas, p. 194. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/veikla-bendrasis-planas.pdf>

¹⁸⁵ Ten pat, p. 207.

¹⁸⁶ Pakruojo rajono savivaldybės 2007 – 2013 metų strateginis plėtros planas, p. 12. Prieiga per internetą: http://www.pakruojis.lt/get_file.php?file=bTVWeDNjbVl4OGpGMUpab2J0ckcyWIRjeG1HYXBwdkZjYUthMDVkbGE4JTJGSWxaM1RtSktjekozS1phV2F5TVBwbHBTV3FjcWNuczF5bzVuR2xLbVhrWnZNBk0lMkZlbiV2THIKSm1jcHVYdzVTVMs4bXNtWiUyQmUxSjV5eGNMRnBwYk9uTTlzMUo2ZW05WEYxSINZbThUQzBKZkd4SjdHbjV6ZW5wekdsNVJrbXR5YnoveyduRzZhb2NvJTNE

ir Žeimelio miesteliais, turizmo sektoriaus vystymąsi labiausiai rajone stabdo finansavimo bei investicijų trūkumas¹⁸⁷.

Joniškio rajono savivaldybėje dėl neišplėtos turizmo infrastruktūros ir lėšų stokos kultūros paveldo objektai ir vietovės nėra veiksmingai pritaikyti turizmui¹⁸⁸. Joniškio rajonas turtingas turizmui tinkamais kultūros paveldo objektais bet, lyginant su aplinkiniais rajonais, ne itin išsiskiria gausiais rekreacijai bei turizmui tinkamais gamtos ištekliais. Tuo būdu kultūros paveldas pritaikomas kaip turizmo objektas ir vystomas šiais aspektais: architektūrinio paveldo restauravimas ir pritaikymas turizmui, turizmo infrastruktūros vystymas, naujų kelionių maršrutų parengimas ir pritaikymas keliavimui, informacinės sistemos (informacinių terminalų, centro, rodiklių, stendų ir pan.) įrengimas, turizmo informacijos sklaida, istorinių įvykių (Saulės (Šiaulių) mūšio) įamžinimas¹⁸⁹.

Akmenės rajono savivaldybės – probleminės teritorijos – plėtros programos strateginis tikslas – užtikrinti gyvenimo kokybę, artimą šalies vidurkiui¹⁹⁰, kurio uždaviniai ir priemonės neapima kultūros paveldo klausimų. Nors vykdomi projektai, finansuojami pagal Sanglaudos skatinimo veiksmų programos prioritetą „Vietinė ir urbanistinė plėtra, kultūros paveldo ir gamtos išsaugojimas bei pritaikymas turizmo plėtrai“, tačiau programoje pateikiamas savivaldybės kompleksinių gyvenimo aplinkos ir kokybės gerinimo bei kaimo diversifikavimo projektų sąrašas¹⁹¹. 2008 m. vasario 13 d. patvirtintame Akmenės rajono savivaldybės strateginiame veiklos plane prioritetą – konkurencingumo didinimas – realizuojantys tikslai, atitinkantys kultūros paveldo įtraukimą į šį sektorių, yra: patrauklaus turizmo įvaizdžio kūrimas (pažintinių takų, vandens kelių maršrutų parengimas) bei informacijos sklaidos vykdymas (dalyvavimas parodose, leidinių leidyba, turizmo maršrutų parengimas ir pristatymas visuomenei)¹⁹².

Šiaulių regione vienintelis Kelmės rajonas turi pasitvirtinęs turizmo plėtros planą, kuriame svarbiausiu prioritetu iškeliamą vietinio ir atvykstamojo turizmo plėtotę¹⁹³. Kultūros paveldo potencialo panaudojimas įgyvendintinas tokiomis priemonėmis: įvairių turizmo maršrutų infrastruktūros sukūrimas; informacinių žemėlapių parengimas; architektūrinio paveldo atkūrimas ir

¹⁸⁷ Ten pat, p. 24.

¹⁸⁸ Joniškio rajono savivaldybės 2008 – 2013 metų plėtros planas, p. 10, 20. Prieiga per internetą: http://www.joniskis.lt/downloads/Files/Pletra/Joniskio_SVP_2007-2013.doc

¹⁸⁹ Ten pat, p. 60-61.

¹⁹⁰ Akmenės rajono savivaldybės tarybos sprendimas dėl Akmenės rajono savivaldybės – probleminės teritorijos – plėtros 2007 – 2010 metų programos patvirtinimo, 2007-11-28, Nr. T-221, 21 punktą. Prieiga per internetą: <http://www.akmene.lt/index.php?cid=3039>

¹⁹¹ Ten pat, 2 priedas.

¹⁹² Akmenės rajono savivaldybės tarybos sprendimas dėl Akmenės rajono savivaldybės 2008-2010 metų strateginio veiklos plano patvirtinimo, 2008-02-13, Nr. T-1. Prieiga per internetą: <http://www.akmene.lt/index.php?cid=520>

¹⁹³ 2006 – 2016 metų Kelmės rajono turizmo plėtros strateginis planas, p. 2. Prieiga per internetą: <http://www.kelme.lt/filemanager/download/1623/Turizmas,%20turizmo%20strategija,%202006-2016%20m.m.,%202006.pdf>

pritaikymas turizmui; informacinių vaizdinių priemonių tinklo išplėtimas; rajono piliakalnių turistų lankymui pritaikymas¹⁹⁴.

Kaip matyti, Šiaulių regione atskirų plėtros programų, skirtų įgyvendinti archeologinio paveldo apsaugą, nėra. Plėtros planų realizavimo priemonės iš esmės atitinka Nacionalinės turizmo plėtros programos uždavinius tobulinti turizmo sektoriaus planavimą ir administravimą bei plėtoti turizmo infrastruktūrą (žr. 46 psl.).

2.2.3. Archeologijos paveldo apsaugos gairės Šiaulių regiono teritorinio planavimo dokumentuose

Kultūros paveldo vertybių teritorijų apsaugos užtikrinimui Šiaulių regiono teritorijos bendrajame plane numatyti tokie tikslai: išsaugoti ir perduoti ateities kartoms nekilnojamojo kultūros paveldo vertybes (paminklus), kaip vienus iš svarbiausių regiono savitumo bei istorines raidos požymių; užtikrinti harmoningą kultūros paveldo teritorijų tvarkymą bendroje darnioje (tvarioje) regiono raidoje integruojant kultūros ir gamtos paveldo teritorinę apsaugą; plėtoti saugomų objektų tinkamą panaudojimą, užtikrinanti nekilnojamųjų kultūros vertybių išlikimą¹⁹⁵.

Registre įrašytų nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių skaičius regione siekia 1185, iš jų archeologijos paveldo objektai sudaro 230 (daugiau tik statinių kompleksai ir laidojimo vietos)¹⁹⁶. Daugiausia archeologinių vertybių yra Kelmės rajone (56), taip pat Šiaulių mieste ir rajone (50) ir Radviliškio rajone (49), mažiausiai – Akmenės rajone (10). Archeologijos paveldo tvarkybai nustatoma konservavimo kryptis¹⁹⁷. 14 pav. pateikiama grafinė Šiaulių regiono nekilnojamųjų kultūros vertybių išraiška.

Šiaulių regiono teritorijos bendrajame plane nustatytos tokios kultūros paveldo vertingųjų savybių pobūdžio tipų grupių prioriteto zonos, įtrauktos į plano brėžinį „Kultūros paveldo teritorijų vystymas ir apsauga“ (žr. 3 priedą):

- archeologinių vietovių (piliakalnių ir senovės gyvenviečių, senovės gyvenviečių, senovinių sakralinių, mitologinių ir kitų vertybių) sklaidos prioriteto zona – A (dalinio prioriteto – a);
- urbanistinių vietovių sklaidos prioriteto zona – U (dalinio prioriteto – u);
- dvarų sodybų prioritetinga zona – D (dalinio prioriteto – d);

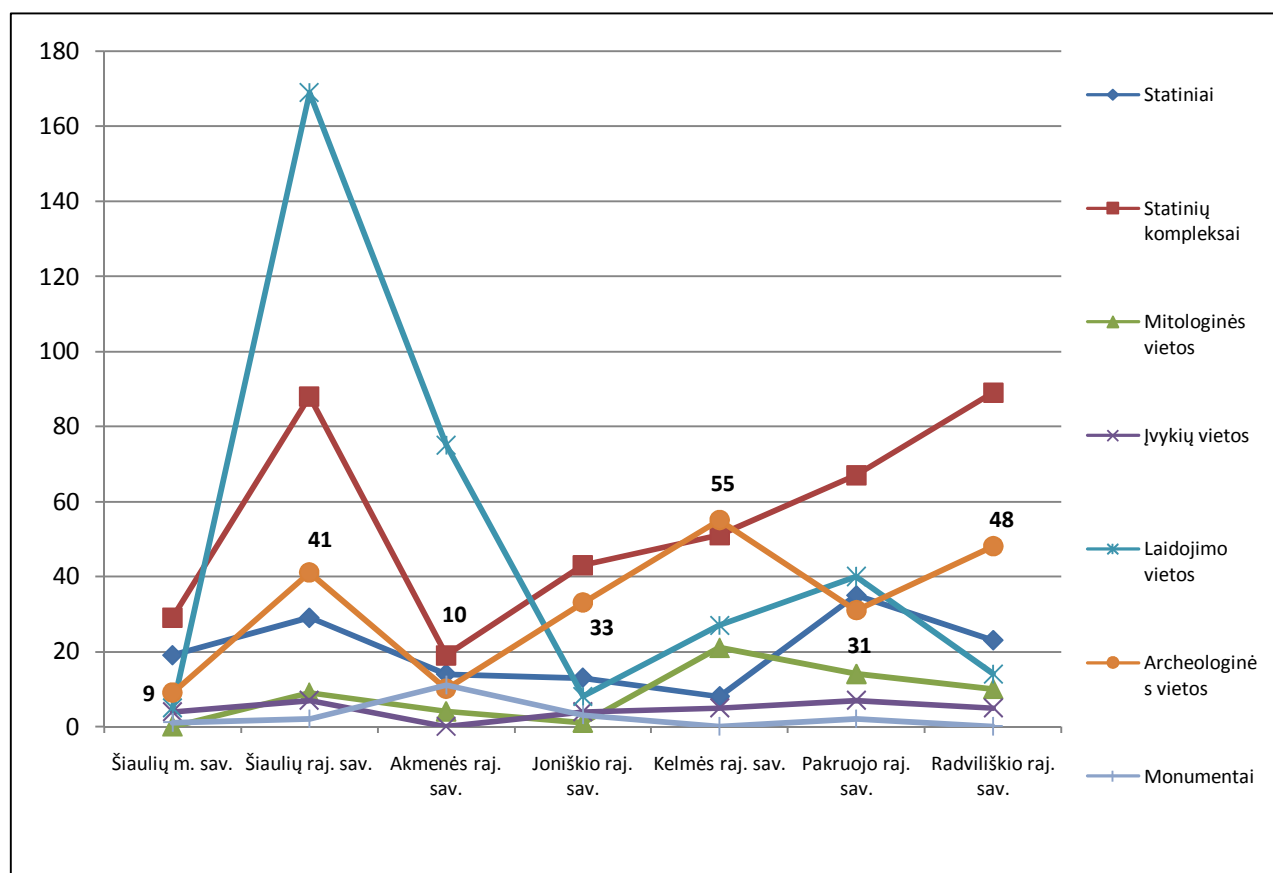
¹⁹⁴ Ten pat, p. 4-14.

¹⁹⁵ Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas, p. 65. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/SAGenPlan_galutAiskRast200823132446.pdf

¹⁹⁶ Ten pat, p. 160.

¹⁹⁷ LR Seimo nutarimas Dėl LR teritorijos bendrojo plano 2002 m. spalio 29 d. Nr. IX-1154, 21 str. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=284951

- statinių sklaidos prioriteto zona – S (dalinio prioriteto – s);
- etnokultūrinių kaimų ir sodybų prioriteto zona – E (dalinio prioriteto – e).

14 pav. Šiaulių regiono nekilnojamosios kultūros vertybės

Šaltinis: <http://195.182.68.156/registrai/>; sudaryta darbo autorės.

Šiaulių regiono teritorijos skirtingumai (žr. 3 priedą):

- regiono pietvakarinėje dalyje (pagrindė Kelmės rajono savivaldybėje) dominuoja archeologinės vertybės su statiniais ir dalinai dvarų sodybomis;
- regiono rytinėje dalyje (pagrindė Pakruojo, Radviliškio ir dalyje Šiaulių rajonų savivaldybėse) dominuoja dvarų sodybos ir statiniai;
- regiono šiaurinėje dalyje (pagrindė Joniškio savivaldybėje) dalinai dominuoja statiniai ir dvarų sodybos;
- regiono šiaurės vakarinėje ir vakarinėje dalyse (pagrindė Naujosios Akmenės ir dalyje Šiaulių rajonų savivaldybėse) dominuoja statiniai su daliniu archeologinių ir etnokultūrinių vertybių dominavimu.

Regionė yra nustatyta 44 kraštovaizdžio tvarkymo atžvilgiu reikšmingų kultūros vertybių santalkos teritorinių arealų, kurie pasiskirsto taip (žr. 3 priedą)¹⁹⁸:

¹⁹⁸ Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas, p. 66-67. Prieiga per internetą:

- Akmenės rajono savivaldybėje 3 arealai (1-Akmenės, 2-Kruopių, 3-Papilės);
- Joniškio rajono savivaldybėje 3 arealai (4-Žagarės, 5-Joniškio, 6-Jakiškių);
- Kelmės rajono savivaldybėje 14 arealų (17-Užvenčio, 18-Vaiguvos, 19-Daugėliškes, 20-Kražių, 21-Pašilės, 22-Stulgių, 23-Liolių, 24-Kelmės, 25-Maironių, 26-Miežaičių, 27-Palendrių, 28-Pavėžupio, 29-Šaukėnu, 30-Kuršių);
- Pakruojo rajono savivaldybėje 4 arealai (7-Žeimelio, 8-Linkuvos, 9-Pakruojo-Rozalimo, 10-Lygumų);
- Radviliškio rajono savivaldybėje 6 arealai (11-Šeduvos-Pakalniškių, 12-Arimaičių, 13-Radviliškio, 14-Baisogalos, 15-Grinkiškio-Pašušvio, 16-Šiaulėnu-Šaukoto);
- Šiaulių miesto savivaldybėje 1 arealas (44-Šiaulių miesto);
- Šiaulių rajono savivaldybėje 12 arealų (31-Dubysos, 32-Kurtuvėnų, 33-Gruzdžių, 34-Šiupylių-1, 35-Šiupylių-2, 36-Švėtės, 37-Kuršėnų, 38-Raudėnų, 39-Žižmos, 40-Upynos, 41-Šimšos, 42-Kruojos, 43-Švėtės).

Atsižvelgiant į objektų bendrą būklę, išsaugojimo problematiškumą ir ekonomines galimybes archeologiniams objektams ir teritorijoms (taip pat laidojimo vietoms) numatomi rezervinis ir autentiškos paskirties saugojimo režimai.

Paveldotvarkos teritorinės koncepcijos metmenys ir kultūros vertybių santalkos teritoriniai arealai formuoja ypatingą planavimo nuostatą – regiono kultūros paveldo erdvinio stuburo išskyrimą (žr. 3 priedą), kurio pagrindą sudaro kultūros vertybių santalkos teritorinių arealų išsidėstymas Šiaulių regiono teritorijoje su artimiausiomis jungtimis tarp jų¹⁹⁹. Regiono teritorijoje suformuota žiedinė struktūra su rytų – vakarų diametru. Siūlomą žiedą sudarytų pradedant Tytuvėnų santalkos teritoriniu arealu: Šiaulėnai – Šaukotas, Grinkiškis, Baisogala, Šeduva – Raginėnai (Daugyvenė), Rozalimas, Pakruojis, Linkuva, Žeimelis, Joniškis, Skaistgirys – Žagarė, Kruopiai, Akmenė, Papilė, Kuršėnai, Užventis Vaiguva, Kražiai, Kelmė, Maironiai, Tytuvėnai. Siūlomą rytų – vakarų diametrą sudarytų Šeduva, Arimaičiai, Radviliškis, Kairiai, Šiauliai, Bubiai, Kurtuvėnai, Šaukėnai, Užventis. Siūlomą šiaurės – pietų diametrą formuoja Šiauliai, Jurgaičiai, Meškuičiai, Jauniūnai, Jakiškiai, Joniškis. Čia – į šiaurę nuo Šiaulių palei „Via Hanseatica“ kelią – iki Joniškio yra kelios nedidelės vertybių santalkos, bet šią jungtį ypač reikšmingą daro dvi istorinės tarptautinės reikšmės vietovės – Kryžių kalnas ir Saulės mūšio vieta²⁰⁰.

Pagal vertingųjų savybių pobūdį Šiaulių rajono savivaldybėje reikšmingiausias yra archeologijos, architektūrinis bei urbanistinis paveldas²⁰¹. Teritorinės apsaugos aspektu

http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/SAGenPlan_galutAiskRast200823132446.pdf

¹⁹⁹ Ten pat, p. 68.

²⁰⁰ Ten pat.

²⁰¹ Šiaulių rajono bendrojo plano koncepcijos aiškinamasis raštas. Prieiga per internetą: http://www.siauliai-r.sav.lt/get_file.php?file=L3Zhci93d3cvaHRkb2NzL3NpYXVsaWFpL20vbV9maWxlcY93ZmlsZXMvZmlsZTUzNC5wZGY7UERGIFNSIGtvbi4uLkFJS0IOQU1BU0ITLnBkZjs7

svarbiausieji objektai yra piliakalniai, dvarų sodybos, sakraliniai statiniai, urbanistikos ir inžinerinis paveldas. Saugotinomis savivaldybės reikšmingiausių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų savybėmis laikytinas jų kompleksiskumas ir glaudi sąveika su vaizdingu gamtiniu kraštovaizdžiu. Šiaulių rajono savivaldybės teritorijos bendrajame plane nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga numatoma integruoti su gamtos apsauga, pastangas ir resursus sutelkiant į nekilnojamojo kultūros paveldo objektų sankaupos arealus (žr. 4 priedą): Dubysos, Šimšos, Kruojos, Švėtės, Žižmos, Upynos slėniuose bei jų prieigose, taip pat Kuršėnų, Gruzdžių, Meškuičių, Kurtuvėnų, Raudėnų gyvenvietėse ir šalia jų bei išskirtinų objektų teritorijose tvarkybai. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas Kryžių kalno (Jurgaičių-Domantų piliakalnio) ir jo aplinkos bei Kurtuvėnų arealo tvarkybai bei pritaikymui lankymui²⁰². Kiti svarbiausi archeologijos paveldo objektai: Bubių piliakalnis su gyvenviete, Kurtuvėnų piliakalnis su gyvenviete, kalnas, vadinamas Alka, kitaip Šetkalniu, Girnikų kalnas, kalnas, vadinamas Alkos kalnu, Rekčių piliakalnis su gyvenviete, Ringuvėnų senovės gyvenvietė, Luponių piliakalnis su gyvenviete²⁰³.

Konservaciniu požiūriu vertingiausias teritorijos arealas (A1; žr. 4 priedą) numatomas pietinėje rajono dalyje, kuri sudaro Kurtuvėnų regioninio parko dalis ir gretimos teritorijos. Veikla čia organizuojama: prioritetą teikiant gamtos, kraštovaizdžio ir kultūros paveldo išsaugojimui ir atkūrimui; ribojama pramonės plėtra, žemės ūkio veikla, naudingųjų iškasenų gavyba, gyvenamųjų vietovių sutankinta plėtra, aglomeruotas užstatymas, karinių objektų statyba; draudžiama veikla, keičianti saugomų urbanistinių ir architektūrinių kompleksų bei kitų saugomų objektų vertės požymius; papildomas prioritetas teikiamas pažintinio turizmo plėtrai; intensyvus žemės ūkis pertvarkomas į tausojantį žemės ūkį arba miškų ūkį, rekreaciją ir kaimo turizmą ir kt.²⁰⁴.

Šiaulių miesto bendrasis planas šiuo metu yra ruošiamas, jo socialinės-ekonominės būklės analizėje didžiausi turizmo plėtros ir archeologinio paveldo panaudojimo lūkesčiai siejami su Kryžių kalnu (taikymas pažintinėms ekskursijoms) bei Salduvės kalnu (rekreacinė zona)²⁰⁵, kiti turistiniai maršrutai iš esmės siejami su architektūriniu miesto paveldu.

Radviliškio rajono kultūros vertybėms yra būdinga netolygi sklaida teritorijoje. Bendrajame plane yra išskirti 6 jų sankaupos arealai (žr. 5 priedą): Šeduvos-Pakalniškių, Arimaičių, Radviliškio,

Baisogalos, Grinkiškio-Pašušvio, Šiaulėnų-Šaukoto. Šie sankaupos arealai patenka į Šiaulių regiono kultūros paveldo erdvinį karkasą (stuburą), kuri Radviliškio rajone sudaro teritorijos, patenkančios į šio karkaso atkarpas Šiauliai-Radviliškis-Šeduva-Pakalniškiai-Rozalimas, Šeduva-

²⁰² Ten pat.

²⁰³ Ten pat, p. 69.

²⁰⁴ Šiaulių rajono bendrojo plano koncepcijos teritorijų reglamentavimas. Prieiga per internetą: http://www.siauliai-r.sav.lt/get_file.php?file=L3Zhci93d3cvaHRkb2NzL3NpYXVsaWFpL20vbV9maWxlcY93ZmlsZXMvZmlsZTUzNS5wZGY7UmVnbGFtZW50YXZpbWFzLnBkZjs7

²⁰⁵ Šiaulių miesto socialinės – ekonominės būklės analizė, p. 118-119. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.lt/miestas/bukles-analize.zip>

Baisogala-Grinkiškis-Vaitiekūnai bei Grinkiškis-Pašušvys-Šaukotas-Šiaulėnai-Šedbarai (žr. 3 priedą). Nekilnojamojo kultūros paveldo objektai, esantys sancaupos arealuose, yra susieti vizualiniais, erdviniais kompoziciniais, semantiniais ryšiais. Čia esančių kultūros objektų kultūrinę vertę didina jų tarpusavio teritorinė sąveika bei sąveika su gamtiniu kraštovaizdžiu. Šiuose dariniuose esančių objektų pritaikymo visuomeninei paskirčiai, ypač kultūriniam turizmui, galimybės yra didesnės, nei pavienių objektų, nesudarančių sancaupos arealų²⁰⁶.

Pakruojo rajono savivaldybėje yra apie 200 kultūros paveldo objektų (žr. 14 pav.), iš kurių tik dalį yra tikslinga panaudoti pažintiniam turizmui. Savivaldybės teritorijoje išskirtuose kultūros paveldo arealuose vyrauja: Linkuvos-Petrašiūnų, Pakruojo-Rozalimo – urbanistikos ir architektūros paveldas, Žeimelio – urbanistikos ir archeologijos paveldas, Plaučiškių, Griepėdžių – archeologijos paveldas, Pašvitinio, Lygumų – istorinis paveldas, Stačiūnų-Šukionių, Klovainių, Guostaglio arealuose nėra nė vieno vyraujančio kultūros paveldo objektų tipo²⁰⁷. Pakruojo rajone didesni nekilnojamojo kultūros paveldo kompleksinės sancaupos arealai yra susiformavę centrinėje rajono dalyje bei palei kelius Linkuva - Žeimelis, Pakruojis – Linkuva, Pakruojis – Smilgiai (krašto keliai Nr. 211, 151, 149) ir rajoninį kelią Pakruojis – Rozalimas-Palučiškiai (Nr. 2906), kertančius rajono teritoriją pietų-šiaurės kryptimi (žr. 6 priedą). Prioritetiškai lankymui pritaikomi kultūros paveldo objektai, esantys turizmo plėtros zonoje ir arti jos: Pakruojo dvaro sodyba (statinių kompleksas) – valstybės saugomas kultūros paminklas; Žeimelio piliakalnis (vadinamas žydkaupiu) - valstybės saugomas kultūros paminklas; Tričių piliakalnis – valstybės saugomas kultūros paveldo objektas; Peleniškių piliakalnis – valstybės saugomas kultūros paminklas; Žeimelio miestelio istorinė dalis – savivaldybės saugomas kultūros paveldo objektas; Linkuvos miesto istorinė dalis - savivaldybės saugomas kultūros paveldo objektas; Rozalimo miestelio istorinė dalis - savivaldybės saugomas kultūros paveldo objektas²⁰⁸.

Pakruojo rajono turizmo plėtros zona sutampa su pagrindinėmis turistų srautų kryptimis ir apibrėžia rajono teritorijas, kuriose plėtotinos turizmo paslaugos ir infrastruktūra: 2-3 km į abi puses nuo krašto kelių Linkuva – Žeimelis, Pakruojis – Linkuva, Pakruojis – Smilgiai (krašto keliai Nr. 211, 151, 149) ir kelių Pakruojis – Rozalimas – Plaučiškiai, Pakruojis – Lygumai (rajoninio kelio Nr. 2906, 2908) (žr. 6 priedą). Turizmo zoną papildo numatytos galimos rekreacijos plėtros teritorijos, esančios prie rekreacijai tinkamų vandens telkinių (tvenkinių, upių ir upelių), patrauklių kultūrinio paveldo objektų, kitų koncepcijoje numatytų turizmo objektų. Atsižvelgiant į šiuo metu esamą potencialą ir turistinį interesą, svarbiausiu rajono turizmo centru įvardijama Pakruojo dvaro sodyba.

²⁰⁶ Radviliškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, p. 178. Prieiga per internetą:

http://www.radviliskis.lt/files/teritoriju-planavimas/Radviliskio_BP_Esama_Bukles_1_Redakcija_2007-12_11_.pdf

²⁰⁷ Pakruojo rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, p. 11. Prieiga per internetą:

http://www.pakruojis.lt/doc/bp/BP_Sprendiniai.doc

²⁰⁸ Ten pat, p. 12.

Kelmės savivaldybės teritorijoje apibrėžta keturiolika nekilnojamojo kultūros paveldo objektų sankaupos arealų (žr. 7 priedą). Išskirti arealai, kuriuose:

- vyrauja archeologijos paveldas: Daugėliškės, Stulgių;
- vyrauja urbanistikos ir architektūros paveldas: Vaiguvos, Kelmės, Kražių;
- arealai be vieno vyraujančio kultūros paveldo objektų tipo: Pašilės, Užvenčio, Liolių,

Miežaičių, Palendrių, Pavėžupio, Šaukėnų, Maironių, Kuršių.

Didesni nekilnojamojo kultūros paveldo kompleksinės sankaupos arealai yra susiklostę savivaldybės teritorijos centrinėje ir pietinėje dalyse. Čia yra tikslinga koncentruoti plėtros resursus ir pastangas, kadangi dauguma sankaupos arealų yra susiformavę teritorijos pietrytinėje dalyje vaizdingame kalvotame kraštovaizdyje, kiti objektai pasiskirstę upių slėniuose ir paslėniuose be to, Kražių, Kelmės, Užvenčio ir Maironių arealus kerta valstybinės ir regioninės svarbos turistinės trasos²⁰⁹. Šiuose sankaupų arealuose esantys kultūros paveldo objektai naudotini kultūriniam turizmui ir rengiami intensyvesniam lankymui. Konservaciniu atžvilgiu vieni iš vertingiausių kraštovaizdžio kompleksų Kelmės rajone, kuriems reikalingas ypatingas demesys, yra ypač vertingi archeologinių bei kitų kultūros paveldo objektų sankaupos arealai²¹⁰.

Be bendrųjų tranzitinių turistų judėjimo kelių, dažniausiai atitinkančių svarbiausius autotransporto judėjimo kelius, pažintinio turizmo sistemą Kelmės rajone sudaro prioritетinių nacionalinės svarbos specializuoto pažintinio turizmo trasų sistema (žr. 7 priedą), kurios dalis patenka į Kelmės rajono teritoriją: nacionalinis reprezentacinis kultūrinio turizmo maršrutas – „Lietuvos istorijos ir kultūros vėrinys“ (dalis); regioniniai gamtinio-kultūrinio pobūdžio valstybinių parkų žiedai – „Vidurio Lietuvos parkų žiedas“ (dalis)²¹¹. Greta nacionalinės svarbos turistinių trasų, kurių atskiros dalys patenka į Kelmės rajono teritoriją, pateikiama savarankiška regioninės ir vietinės svarbos pažintinė turistų judėjimo kelių sistema: „Žemaičių aukštumų žiedas“, skirtas Žemaičių aukštumos rytinės dalies gamtinių, o ypač kultūrinių vertybių reprezentavimui ir pažinimui (auto turizmo maršrutas); „Padubysių kelias“, skirtas vaizdingo Dubysos ir jos intakų slėnių ir apyslėnių gamtinės ir kultūrinės aplinkos reprezentavimui ir pažinimui (dviračiu turizmo maršrutas); „Kelmės rajono vandens keliai“ (Dubysa, Kražantės ir Ventos upių atkarpos), skirtas vandens turizmo vystymui ir paupių gamtinių bei kultūrinių vertybių reprezentavimui ir pažinimui. „Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinyje“ nurodomas ir rekomenduojamas „Baroko kelio maršrutas (žr. 7 priedą).

Joniškio rajono nekilnojamas kultūros paveldas nėra gausus, tačiau išsiskiria ryškia archeologine, architektūrine ir istorine verte, atspindinčia ryškiausius Šiaurės Vidurio Lietuvos

²⁰⁹ Kelmės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, p. 40. Prieiga per internetą: http://www.kelme.lt/filemanager/download/1545/KELMES%20BP%20SPRENDINIAI_galutiniai_civil_saug_2000704_13.pdf

²¹⁰ Ten pat, p. 72.

²¹¹ Ten pat, p. 71.

istorinės raidos etapus, išskirtinė vieta tenka Joniškiui ir Žagarei. Joniškio rajono teritorijoje nekilnojamųjų kultūros vertybių sklaida yra gana tolygi. Toks paveldo objektų sklaidos pobūdis yra būdingas Šiaurės Vidurio Lietuvos regionui²¹². Didžiausias kultūros vertybių tankis yra susiklostęs Žagarėje ir artimiausiose jos prieigose (žr. 8 priedą). Šią sankaupą sudaro architektūros, archeologijos, istorijos, dailės vertybės. Žagarės regioninio parko teritorijoje yra išlikusios išskirtinės vertės kultūros paveldo vertybės: Raktuvės ir Žvelgaičio piliakalniai su gyvenvietėmis, Žagarės urbanistinė vietovė ir dvaro sodyba. Kitos svarbios rajono kultūros vertybės koncentruojasi Joniškio miesto teritorijoje. Archeologijos ir dailės vertybių sankaupa taip pat yra susiklosčiusi į pietryčius nuo Joniškio tarp Medginių ir Linksmėnų kaimų. Šie arealai laikytini išskirtinės reikšmės teritorijomis plėtojant turizmą ir rekreaciją rajone²¹³. Svarbiu registruotų kultūros paveldo objektų sklaidos rajono teritorijoje ypatumu plėtojant turizmą laikytina daugelio reikšmingu objektų lokalizacija greta pagrindinių kelių. Joniškio miesto arealą kerta „Via Hanza“, Žagarės – krašto kelias.

Žymi dalis Akmenės rajono savivaldybės teritorijos nekilnojamųjų kultūros vertybių yra sutelkta jų sankaupos vietose. Tai žymiai padidina galimybes panaudoti jas visuomenės reikmėms, ypač kultūriniam turizmui²¹⁴. Ryškesni vertybių sankaupos arealai yra susiklostę didesniųjų rajono upių slėniuose ir prieslėniuose (žr. 9 priedą). Didžiausias ir kultūrine verte išsiskiriantis arealas yra susiformavęs Ventos regioninio parko teritorijoje abipus Ventos upės tarp Papilės miestelio šiaurės vakaruose ir Krioklių kaimo pietryčiuose. Jame sutelkti išskirtinės reikšmės archeologijos ir architektūros paveldo objektai, memorialinės vietos. Antrasis arealas, kuriame dominuoja archeologijos vertybės, taip pat yra susiklostęs Ventos regioniniame parke – siauroje jo teritorijos atšakoje Dabikinės upės slėnyje ir prieslėnyje. Tarp Ventos regioninio parko pietinės ribos ir Tryškių-Viekšnių kelio išskirtas trečiasis (Kairiškių) sankaupos arealas, kuriame dominuoja archeologijos vertybės. Ketvirtasis arealas išskirtas šiauriniame savivaldybės teritorijos pakraštyje (Lietuvos-Latvijos pasienyje) tarp Kivylių-Suginčių kelio ir Miežupio upės. Jame dominuoja archeologinės laidojimo vietos. Penktasis arealas apima Kruopių miestelį ir jo pietines prieigas. Čia sutelkti svarbūs architektūros, laidojimo, dailės paveldo objektai.

²¹² Joniškio savivaldybės teritorijos bendrasis planas, p. 140. Prieiga per internetą:

http://www.joniskis.lt/downloads/Files/Bendrasis_planas/BP_esama_bukle/Joniskis_BP_esama_padetis.pdf

²¹³ Ten pat.

²¹⁴ Akmenės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, p. 47. Prieiga per internetą:

http://www.vgtu.lt/upload/tpi/akmenes%20raj%20esama%20bukle_galutine%20redakcija_07%2012%2010.pdf

III. ŠIAULIŲ REGIONO ARCHEOLOGINIO PAVELDO APSAUGA

Normali kultūros paveldo priežiūra yra ekonomiškiausias jo išsaugojimo būdas, nes palaikoma tvarka objekte ir jo aplinkoje, o pastebėjus mažiausias negeroves, neigiamus fizinius pakitimus, tai taisoma, šalinamos objektą žalojančios priežastys ir minimaliais kaštais atliekamas palaikomasis-minimalus eksploatacinis remontas. Tai pirmiausia priklauso nuo kultūrinio paveldo apsaugos politikos, finansavimo bei pačios visuomenės įsitraukimo į paveldo išsaugojimo veiklą.

Iš II skyriaus analizės matyti, kad konkrečiai archeologinio paveldo apsaugą užtikrinančių dokumentų nėra pakankamai. Be to, jie tam tikrais atvejais reglamentuoja painią ir sudėtingą apsaugos programą. Esama situacija nesudaro sąlygų įgyvendinti tarptautinį lygmenį atitinkančią paveldosaugos politiką. Šiame skyriuje bus prieita esminių archeologinio paveldo apsaugos, tyrimų bei panaudojimo tendencijų Šiaulių regione.

Vienas iš šaltinių – autorės bakalauro darbas „Šiaulių žemė IX-XIII a. – žemaičių genties paribys. Etninis klausimas“. Tai aktualu regionų plėtros klausimo atžvilgiu, kadangi Šiaulių žemė – regionas, paremtas etniniu pagrindu, neatitinkantis šiandienos administracinio suskirstymo.

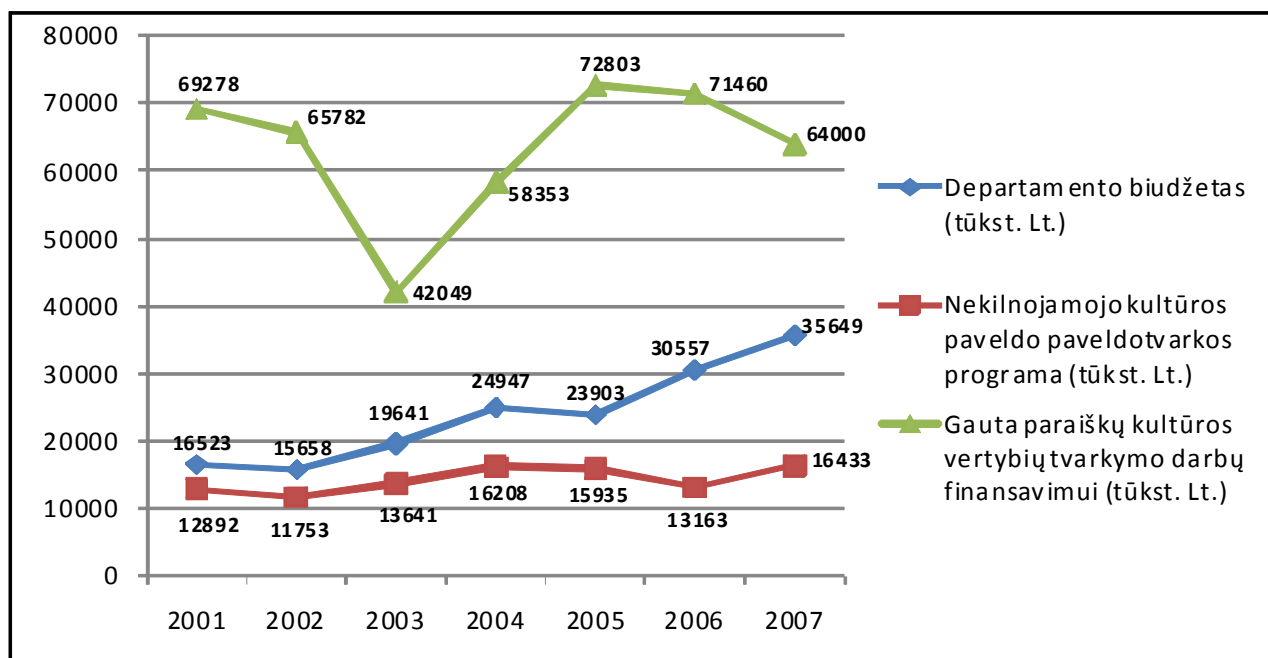
3.1. Archeologijos paveldo apsaugos finansavimas

Archeologinės vietos – tai ūkiškai nenaudojamos kultūros vertybės, todėl naudotojų ir valdytojų suinteresuotumas juos prižiūrėti ir tvarkyti yra minimalus, nežiūrint to, kad ši priežiūra yra nelengva našta. Lietuvoje kol kas nesudarytos teisinės-ekonominės sąlygos, kuriomis kultūros vertybių savininkai būtų skatinami jas saugoti, prižiūrėti, konservuoti-restauruoti. Dėl to prie tvarkymo darbų finansavimo jie paprastai prisideda tik tuose objektuose, kuriuos planuoja panaudoti turizmo reikmėms. Pradėjus skirti kompensacijas už atliktus tvarkomuosius paveldosaugos darbus, numatyta galimybė kompensuoti išlaidas savininkams, investuojantiems į kultūros paveldo išsaugojimą. Taip pat numatyta kompensuoti išlaidas kultūros paveldo objektų valdytojams, patiriantiems nuostolių dėl apribojimų, skelbiant saugomais kultūros paveldo objektus. 2007 m. kompensacijoms kultūros paveldo objektų valdytojams iš valstybės biudžeto skirta 1 mln. Lt.²¹⁵, 2008 metais – 2 mln. Lt.²¹⁶. Tačiau sąlygos išsaugoti reikšmingiausius ir vertingiausius objektus nesudarytos dėl nežymaus valstybės biudžeto lėšų didėjimo, skiriamo kultūros paveldo apsaugos programoms finansuoti, be to, neadekvataus padidėjusioms tvarkybos darbų kainoms (darbo užmokesčiui, medžiagoms ir pan.). Siekiant, kad kuo daugiau objektų būtų sutvarkyta,

²¹⁵ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas, p. 5. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2007/strateginis02007.PDF>

²¹⁶ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2008-2010 metų strateginis veiklos planas, p. 3. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2008/str08.pdf>

mažinamas tvarkomų objektų skaičius, į paveldotvarkos programas įtraukiami daugiausiai tie objektai, kuriuose darbai vykdomi jau kelerius metus, nors yra nemažai avarinės būklės paveldo objektų²¹⁷. 15 pav. pateikta Departamento biudžeto (be darbo užmokesčiui skirtų lėšų), nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos programos bei gautų paraiškų kultūros vertybių tvarkymo darbų finansavimui lėšų poreikio 2001 – 2007 metais lyginamoji analizė.

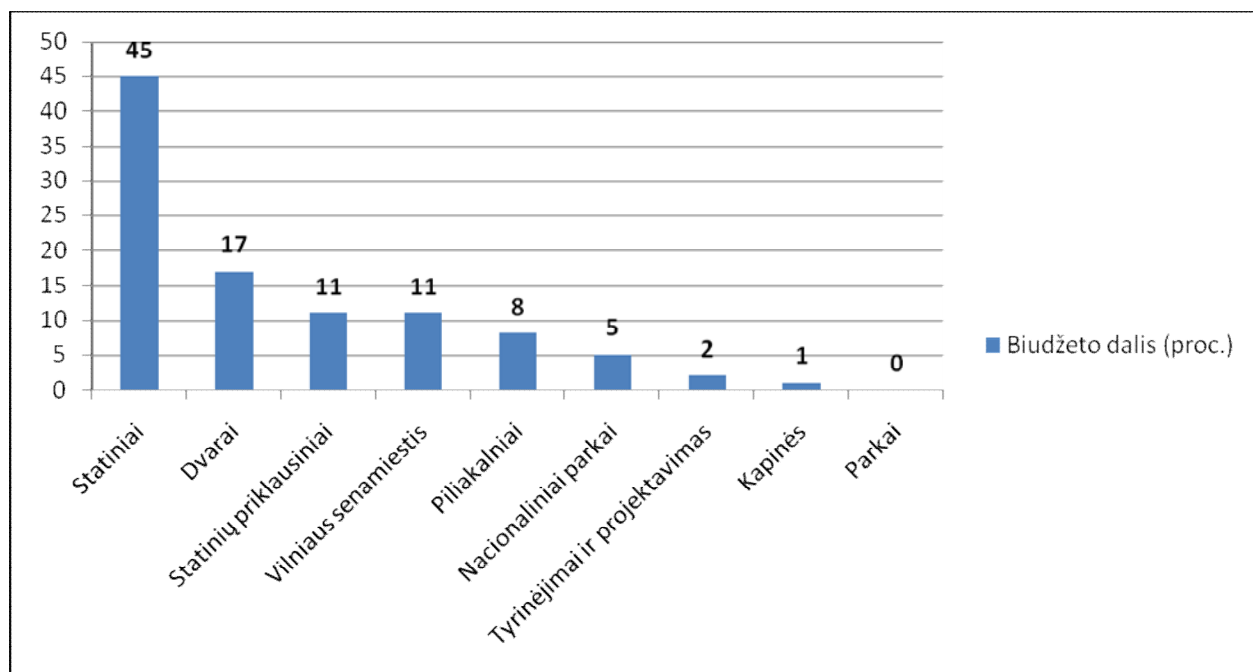
15 pav. Departamento biudžeto, nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos programos bei gautų paraiškų kultūros vertybių tvarkymo darbų finansavimui lėšų poreikio 2001 – 2007 metais palyginimas

Šaltinis: Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas, p. 5. Prieiga per internetą:
<http://www.heritage.lt/veikla/str2007/strateginis02007.PDF>

Iš viso 2001 m. nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos programoms skirta 12892 tūkst. Lt. (apie 78% Departamento biudžeto), kultūros vertybių tvarkymo darbų finansavimui gauta paraiškų (be apskaitos darbų), pagal kurias lėšų poreikis – 69278 tūkst. Lt., t. y. 5 kartus didesnis už lėšas, skirtas paveldotvarkos vykdymui. 2003 m. lėšų poreikis kultūros paveldo tvarkymui, palyginus su visu 2001-2007 m. laikotarpiu, buvo mažiausias, tačiau vis dėlto 3,5 karto viršijo paveldotvarkai skirtas lėšas, 2004 m. jis viršijo 3,6 karto, 2005 m. – 4,5 karto, 2006 m. – 5,4 karto, 2007 m. – 3,9 karto.

Tačiau svarbus ir paveldotvarkos lėšų paskirstymas. Iš 16 pav. matyti, kad tvarkymo prioritetas skiriamas statiniams (virš 70% Departamento biudžeto), archeologijos dalis sudaro apie 10% skiriamų lėšų nekilnojamajam kultūros paveldui apsaugoti.

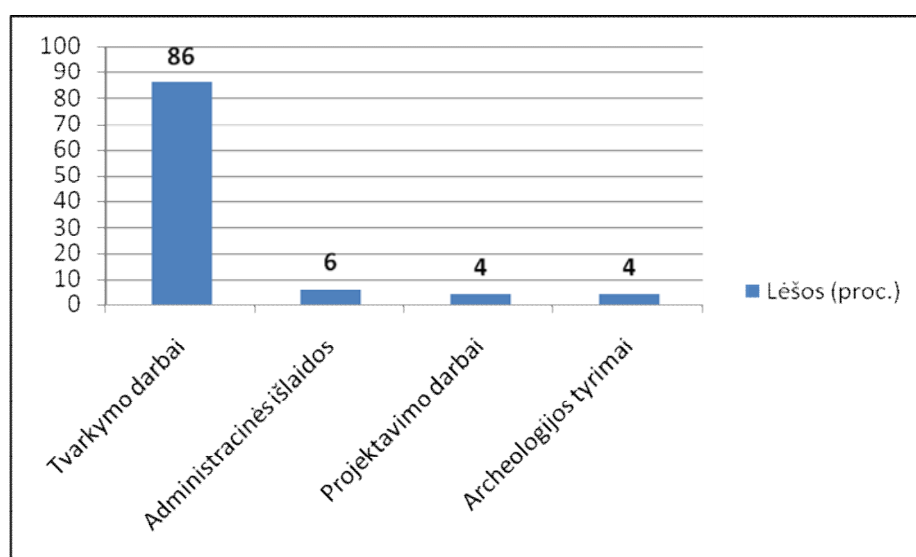
²¹⁷ Ten pat.

16 pav. 1998-2004 m. Departamento skirtos lėšos nekilnojamojo kultūros paveldo objektų grupėms apsaugoti

Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2004), p. 57.

Remiantis 16 pav. susidaro įspūdis, kad iš visų nykstančių archeologinių vietų ateities kartoms išsaugomi tik piliakalniai. Iš tiesų, lėšos, skiriamos piliakalnių išsaugojimo bei tvarkymo darbams, sudaro apie 68% visų archeologinių vietų išsaugojimo darbams skirtų Departamento lėšų, iš kurių apie 86% sudaro išsaugojimo (tvarkymo) darbų lėšos (žr. 17 pav.).

17 pav. Archeologinio paveldo išsaugojimo darbams skirtos lėšos

Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2004), p. 58.

3.2. Archeologinio paveldo apsaugos tendencijos Šiaulių regione

Pirmoji archeologinio paveldo apsaugos tendencija, logiškai sekanti iš 3.1. poskyrio, susijusi su išsaugojimo darbų finansavimu: prioriteto tvarka tvarkomi reikšmingiausi pagal savo vertingųjų savybių pobūdį objektai, esantys kultūros vertybių sankaupos arealuose.

Sąlygas išsaugoti visus archeologijos paveldo objektus labiausiai apsunkina nedidelis kultūros paveldo apsaugos finansavimas, neatitinkantis esamos situacijos (žr. 15 pav.), be to, tvarkymo prioritetas skiriamas statiniams pagal Departamento skiriamas lėšas paveldotvarkos darbams įvykdyti (žr. 16 pav.).

Kita tendencija: teisinės bazės, įgyvendinančios archeologijos paveldo apsaugą painumas. Kaip buvo minėta, vienas efektyviausių archeologijos paveldo apsaugos būdų yra archeologinių draustinių steigimas (žr. 34 psl.). Šiuo metu Lietuvoje yra įsteigti 8 archeologiniai draustiniai – Pabiržulio Varnių regioniniame parke, Mošos Aukštadvario regioniniame parke, Palemono gynybinių įtvirtinimų, Surgantiškės, Kapitoniškių iškyšulio Kauno marių regioniniame parke, Rėkučių Aukštaitijos nacionaliniame parke, Senųjų Trakų Trakų istoriniame nacionaliniame parke ir Šventorkalnio Žemaitijos nacionaliniame parke²¹⁸. Tačiau, tyrinėtojų teigimu, steigti archeologinius draustinius šiuo metu nėra galimybių, kadangi Registre įrašytos vos kelios vietovės, kurių reikšmingumą lemiantis vertingųjų savybių pobūdis yra archeologinis, tuo pačiu nėra atliktos visapusiškos analizės, leidžiančios atrinkti reikšmingiausius archeologinius objektus, kurių išsaugojimui būtų tikslinga steigti draustinius²¹⁹.

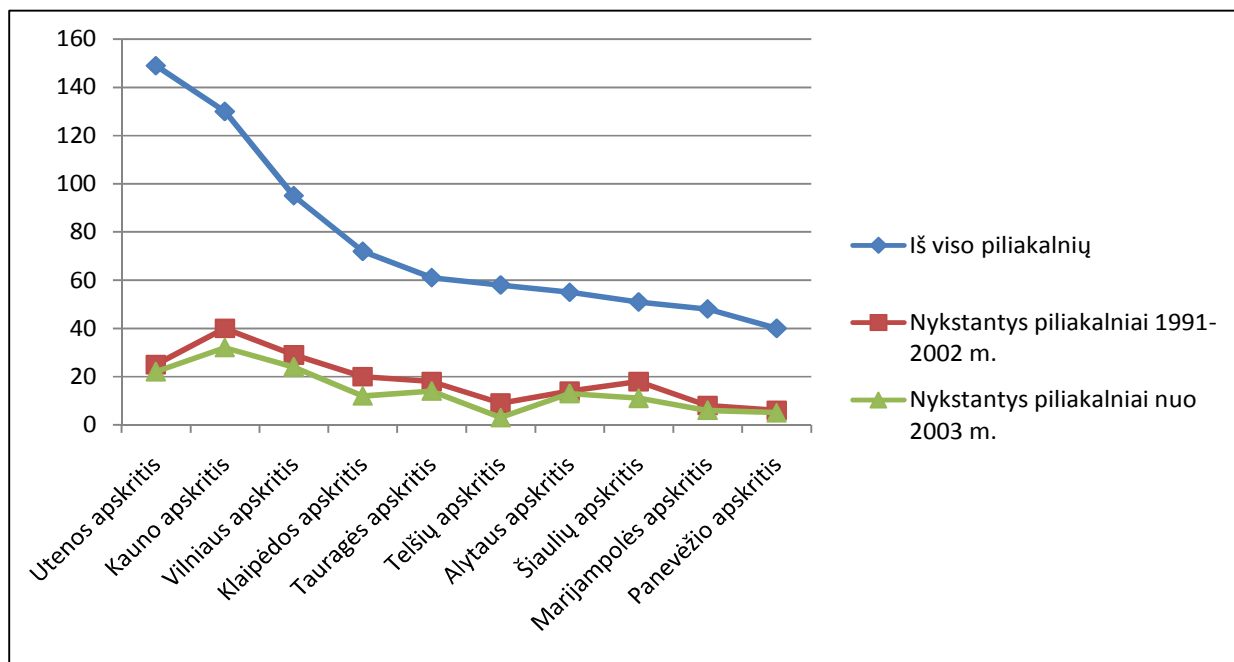
Todėl tampa aktualu patikslinti, kas sudaro paveldosaugos interesų archeologijos objektą, kokią socialinį-ūkinį teritorinį vienetą reikia laikyti saugotinu archeologijos objektu, kokiais kriterijais nustatyti, įvertinti ir atrinkti archeologinio paveldo vertybes saugojimui, kokiais principinėmis nuostatomis naudoti archeologijos vertybes kaip sudėtinę šalies ir regiono kultūros, mokslo, informacinės, ūkinės ir verslo, socialinės ir ekonominės plėtros dalį. Principinė strateginė nuostata rinkos ekonomikos sąlygomis turėtų remtis ne aplinkosauginio draudimo, bet aplinkosauginio naudojimo principui, t. y. saugoti nuolat prižiūrint, dėmesingai naudojant ir profesionaliai tvarkant, o pats paveldas turi tapti ne ribojimo, bet sudėtinės plėtros veiksnys.

Dar viena tendencija yra susijusi su išsamios, apimančios ne tik regiono, bet ir visą Lietuvos teritoriją, informacijos apie nykstančius objektus, jų nykimo mastus ir greitį stoka. Tai vienas pagrindinių archeologijos objektų išsaugojimo trūkumas. Tik bendromis įvairių sričių specialistų pastangomis, apžiūrint ir įvertinant kiekvieną archeologinio paveldo objektą vietoje galima būtų susidaryti bendrą būklės vaizdą. Antra vertus, objektų būklė nuolat kinta, keisdama objektų

²¹⁸ Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje, p. 3. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_04_11/archo_pazyma.doc

²¹⁹ Ten pat, p. 3.

pozicijas pagal avarinės būklės likvidavimo prioritetų seką. Pvz., naujos erozijos kelia grėsmę ypač jautrių piliakalnių stabilumui, išaiškinami anksčiau nefiksuoti erozijos židiniai, todėl piliakalnių avarinės būklės likvidavimo eilėje vis atsiranda naujų objektų. Iš esmės analogiškai avarinės būklės, t. y. piliakalnių, kuriuose atliekami stabilizavimo darbai arba jie turėtų būti atliekami, skaičiui seka piliakalnių, kurių būklė sparčiai blogėja, skaičius (žr. 18 pav.).

18 pav. Nykstantys piliakalniai

Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2004), p. 59.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje daugelyje Europos šalių buvo vykdomos archeologinių vietų nykimo fiksavimo ir analizės programos. 1992 m. Italijoje pradėta įgyvendinti „The Risk Map of Cultural Heritage“ programa, kurios tikslas buvo numatyti archeologinių, architektūrinių ir istorinių vietų, atsižvelgiant į esamą jų būklę, apsaugos strategiją²²⁰. Nuo 1994 m., siekiant išsiaiškinti archeologinių vietų nykimo dėsningumus, Anglijoje vykdyta „MARS“ („Monuments At Risk Survey“) programa²²¹. Buvo atliekamas archeologinių vietų būklės fiksavimas vietoje, aerofotografijų tyrimai ir išsamūs nykimo tyrimai pasirinktose archeologinėse vietose. Programos padėjo suformuoti nacionalines archeologinių vietų apsaugos strategijas.

2002 m. buvo atlikta žalojamų Lietuvos archeologinių vietų analizė, nustatiusi žalojimų pobūdį, mastą, paplitimą ir dėsningumus. Tačiau turint omenyje, kad archeologiniai objektai yra itin jautrūs įvairios veiklos poveikiui, tokia analizė turėtų būti vykdoma sistemingai. Be to, atsižvelgiant

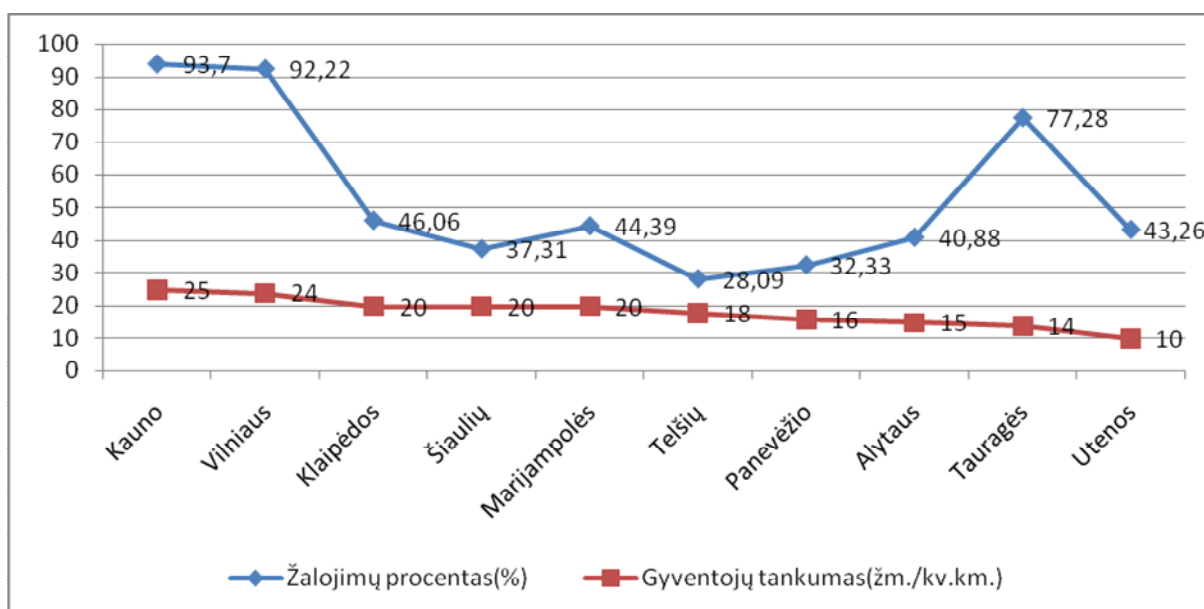
²²⁰ The Risk Map of Cultural Heritage, *Instituto Centrale per il Restauro*. Prieiga per internetą: <http://uni.net/aec/riskmap/english.htm>

²²¹ The Monuments At Risk Survey, *School of Conservation Sciences, Bournemouth University*. Prieiga per internetą: <http://csweb.bournemouth.ac.uk/mars/index.htm>

į jų rezultatus, būtina formuoti archeologinio paveldo apsaugos strategijas ar programas vietiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

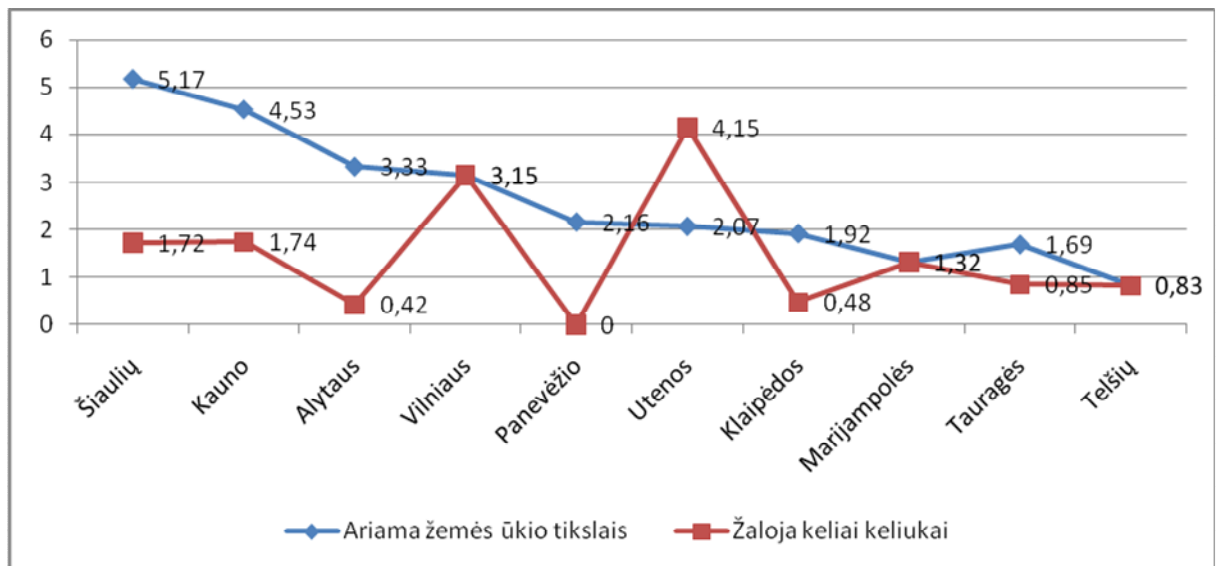
Akivaizdi Šiaulių regiono archeologinio paveldo apsaugos tendencija – didėjanti žalojamų archeologijos paveldo objektų skaičių lemia aktyvėjant ūkinė veikla bei pačių gyventojų tankumas ir veikla.

Nesant duomenų apie tikslų Lietuvos archeologinių vietų skaičių ir teritorijas, negalima nustatyti ir tikslų žalojimų mastų, tačiau mažiausiai 17% visų saugomų Lietuvos archeologinių vietų yra žalojamos (apie 91% žalojimų priklauso nuo žmonių veiklos). Nors archeologinių vietų žalojimų pobūdis visoje Lietuvoje panašus, tačiau kai kurių regionų skirtumus galima atsekti. Palyginus su kitais regionais, Šiaulių archeologinių vietų žalojimų procentas nėra itin didelis – 37,31% - didesnis tik už Telšių ir Panevėžio (žr. 19 pav.).

19 pav. Archeologinių vietų žalojimai priklausomai nuo gyventojų tankumo apskrityse
Šaltinis: Baubonis Z., Vaitkuvienė A. (2002), p. 29.

Archeologinių vietų apsaugą visose apskrityse reguliuoja tie patys įstatymai, tačiau kai kurios apskritys išsiskiria archeologinių vietų žalojimu, kurie gali būti sustabdyti vykdant paveldosauginį inspektavimą (pvz., savavališkai ariami keliukai), procentų didumu (žr. 20 pav.; žalojimų procentas skaičiuojamas nuo visų regiono archeologinių vietų). Didžiausias ariamų archeologinių vietų procentas yra Šiaulių, Kauno, Alytaus ir Vilniaus regionuose, keliukai daugiau žaloja Utenos, Vilniaus, Kauno ir Šiaulių regionų archeologines vietas.

20 pav. Žaliamų archeologinių vietų procentas apskrityse

Šaltinis: Baubonis Z., Vaitkuvienė A. (2002), p. 30.

Dar viena tendencija: teisinė bazė ir vykdomos priemonės negarantuoja kompleksinės paveldo apsaugos, jos iš esmės yra orientuotos į pavienių objektų išsaugojimą ir atkūrimą.

Iš esmės Lietuvoje kompleksinė apsaugos sistema siekiant apsaugoti archeologijos paminklus neveikia, galima kalbėti tik apie J. Lukošiuo parengtą metodiką (žr. 32 psl.), bet ir ji skirta tik vienai archeologijos paminklų grupei – piliakalniams. Kultūros vertybių apsaugos bei gamtinio kraštovaizdžio teritorijų, kaip vieningo kultūrinio kraštovaizdžio komplekso, išlaikymas ir stiprinimas užtikrintų darnią teritorijos raidą – tai vienas iš atraminių visų nacionalinių bei regioninių plėtros strategijų principų. Tačiau, atsižvelgiant į paveldo apsaugos finansavimo kryptis (žr. 16 pav.), sunku būtų tikėtis tikslinių archeologinio paveldo apsaugos programų, įgyvendinančių plėtros planus. Kiek kitokia bendruosiuose savivaldybių teritorijų planuose išskirtų kultūros paveldo objektų sancaupos arealų situacija, kurie tvarkomi išryškinant dominuojančių kultūros paveldo objektų sąveiką su kitais kultūros paveldo objektais ir gamtine aplinka.

Archeologinio paveldo objektai negali būti saugomi atsietai vienas nuo kito, nuo jos supančios gamtinės aplinkos bei nuo sociokultūrinės aplinkos ir gyvosios tradicijos konteksto. Pavieniai paveldo objektai, jų kompleksai, vietovės, kultūrinės tradicijos privalo tapti valstybės, regioninės ir vietinės socialinės, kultūrinės, ekonominės plėtros politikos neatskiriama dalimi.

Globaliausias Šiaulių regiono kompleksinis archeologinio paveldo apsaugos atvejis turėtų būti teisinių ir kitų apsaugos priemonių suformulavimas užtikrinant regiono kultūros paveldo erdvinio karkaso apsaugą (žr. 3 priedą). Įvairių sričių specialistai (paveldosaugos, kultūros, architektūros, statybos, turizmo, vadybos, savivaldybių ir apskrities administracijos atstovai) turėtų paruošti kultūros paveldo objektų apsaugos programą, orientuotą į šio komplekso priežiūrą bei panaudojimą turistinių maršrutų pasiūlai plėsti, edukacinėms programoms organizuoti. Žinoma, tokio lygio

projektas neapsieitų be papildomų finansavimo šaltinių, kurie galėtų remtis Europos Sąjungos struktūriniais paramos fondais ar būtų gaunami iš užsienio valstybių, su kuriomis vyksta bendradarbiavimas nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos srityje, pvz., Radviliškio rajono savivaldybė rengia bendrus projektus ir teikia juos Moldės miestui (Norvegija) finansinei paramai gauti²²².

3.3. Archeologinių tyrimų Šiaulių regione tendencijos

Šiaulių regionas archeologiniuose žemėlapiuose, vadinasi, ir seniausia krašto istorija yra „balta dėmė“, kadangi daugiau ar mažiau tyrinėtų archeologijos paminklų čia nėra daug. Visapusiškai analizuoti senosios istorijos socialinius-ekonominius procesus galima būtų išsamiai ištyrinėjus laidojimo paminklus (kuriuos dėl radinių gausos kasinėti žmonės visą laiką traukė labiau nei kitus), piliakalnius bei gyvenvietes. Tai viena aktualė šiandienos Šiaulių krašto archeologijai problema. Kitas klausimas – etninis krašto klausimas – taip pat susijęs su archeologiniais tyrimais – kadangi regionas yra savitas dėl trijų čia susienančių etninių grupių kultūros. Trečia problema – naujų archeologijos paminklų žvalgymas.

Pagrindinė archeologinio paveldo tyrimų organizavimo tendencija: didesnę finansavimo dalį skiriant archeologijos paveldo tvarkymui, archeologinių objektų tyrimai atlieka paveldosauginę ir paveldotvarkinę funkciją.

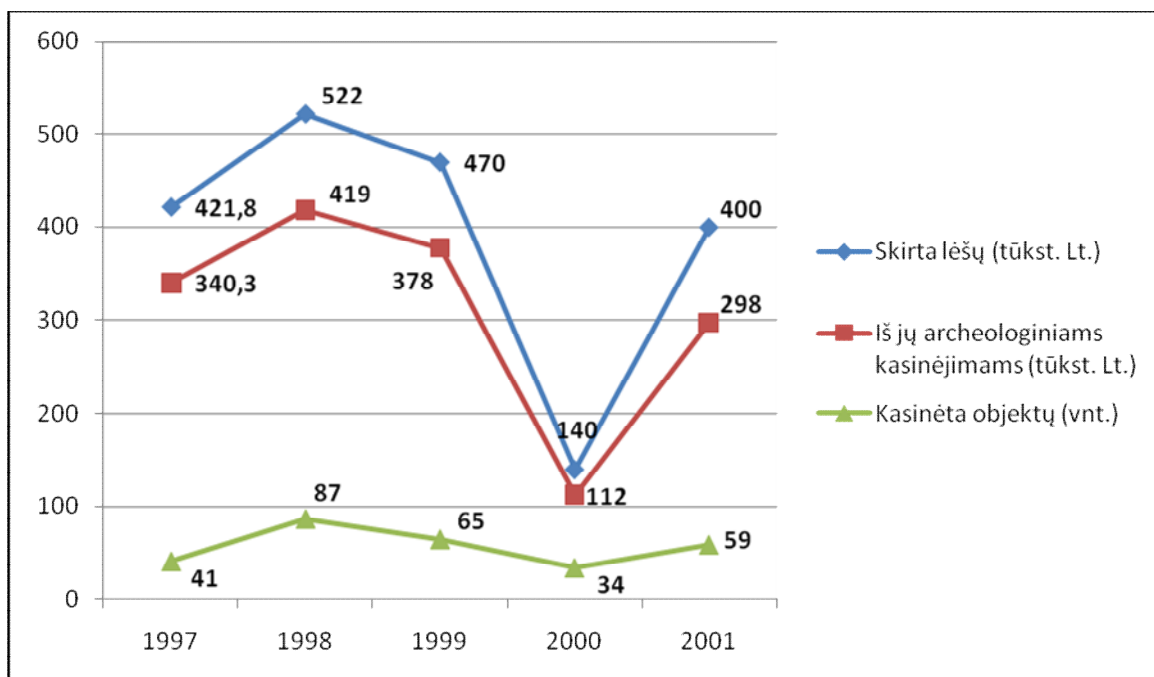
1997-2001 m. apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybių programai buvo skirta 1 953 800 litų²²³ (žr. 21 pav.). Iš šių lėšų archeologiniai kasinėjimai kainavo apie 80%, kiti pinigai (apie 20%) buvo skirti antropologijos, dendrochronologijos, osteologijos tyrimams, povandeniniams archeologijos tyrimams, archeologijos vertybių eroduojančių dalių žvalgymams, ardomų pilkapių apmatavimams ir kitokiems žalojamų archeologijos vertybių tyrimams.

1993-2001 m. laikotarpiu apsaugos tikslais daugiausiai tirta pilkapynų, kapinynų, senovės gyvenviečių (tame tarpe stovyklaviečių) ir piliakalnių kompleksų (t.y. piliakalnių su papiliais, pepėdės gyvenvietėmis ir kt. priklausiniais) (žr. 22 pav).

Palyginus su žalojimų skaičiumi, matyti, kad apsaugos tikslais tirta mažiau nei trečdalis žalojamų piliakalnių. Tačiau, apsaugos tyrimai piliakalniuose skiriasi nuo tyrimų kitose archeologijos vertybėse: daugumos piliakalnių stabilumas pažeistas dėl vandens sukeltos erozijos, todėl jų šlaitai buvo lėkštinami tyrimus atliekant aikštelių pakraščiuose. Tuo tarpu apsaugos tyrimai kitų archeologijos vertybių žalojamose dalyse negarantuoja jų išsaugojimo (visų ar bent dalies).

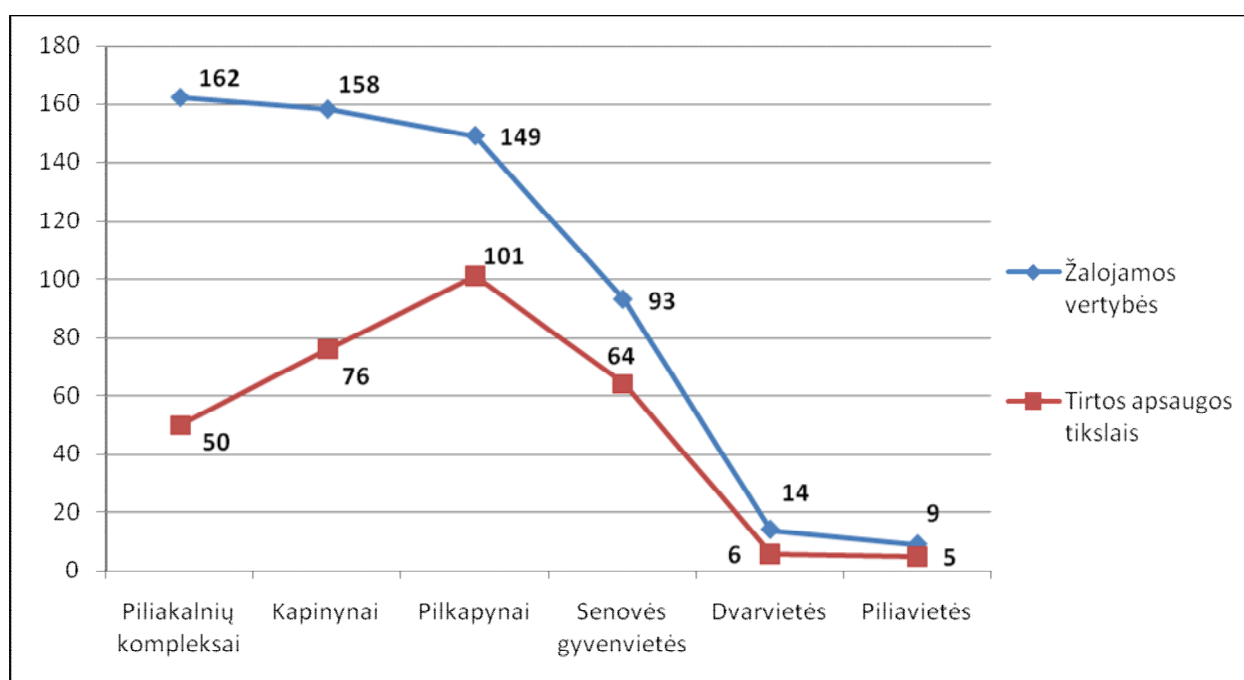
²²² Informaciją susitikimo metu pateikė Radviliškio rajono savivaldybės paveldosaugos tarnybos vedėja I. Krinickaitė.

²²³ Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2002), p. 41.

21 pav. Apsaugos tikslais tirinėtų archeologijos vertybių lėšos

Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2002), p. 40.

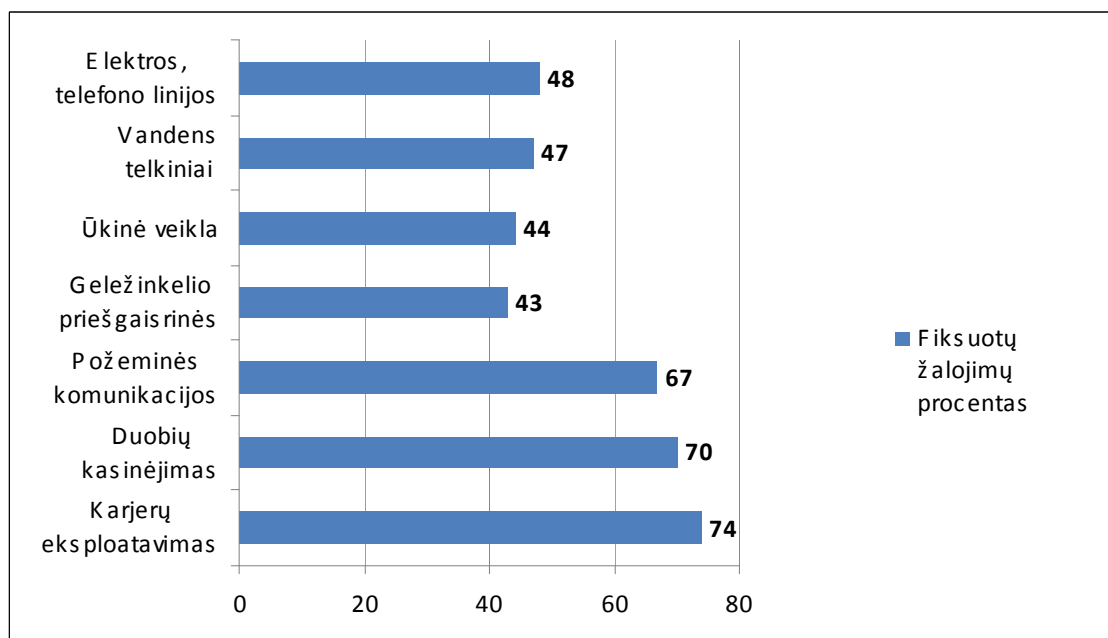

22 pav. Apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertybių pasiskirstymas pagal paminklų tipus

Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2002), p. 40.

1993-2001 m. skiriant lėšas apsaugos tyrimams prioritetas buvo teikiamas kvartalinių linijų, požeminių komunikacijų, elektros linijų, geležinkelio priešgaisrinių juostų, karjerų, vandens telkinių bei duobių žalojamoms archeologijos vertybėms, kaip greičiausiai nykstančioms ir skubiausiai reikalaujančioms apsaugos tyrimų.

23 pav. rodo, kad dažniausiai buvo tiriamos karjerų eksploatavimo (apsaugos tikslais tirta 74% fiksuotų žalojimų), duobių kasimo (70%), požeminių komunikacijų mineralizavimo (67%) žalojamos archeologijos vertybės. Mažiau apsaugos tyrimų vykdyta geležinkelio priešgaisrinių juostų (43%), ūkinės veiklos (44%), vandens telkinių (47%), elektros ar telefono linijų mineralizavimo (48%) žalojamosiose archeologijos vertybėse.

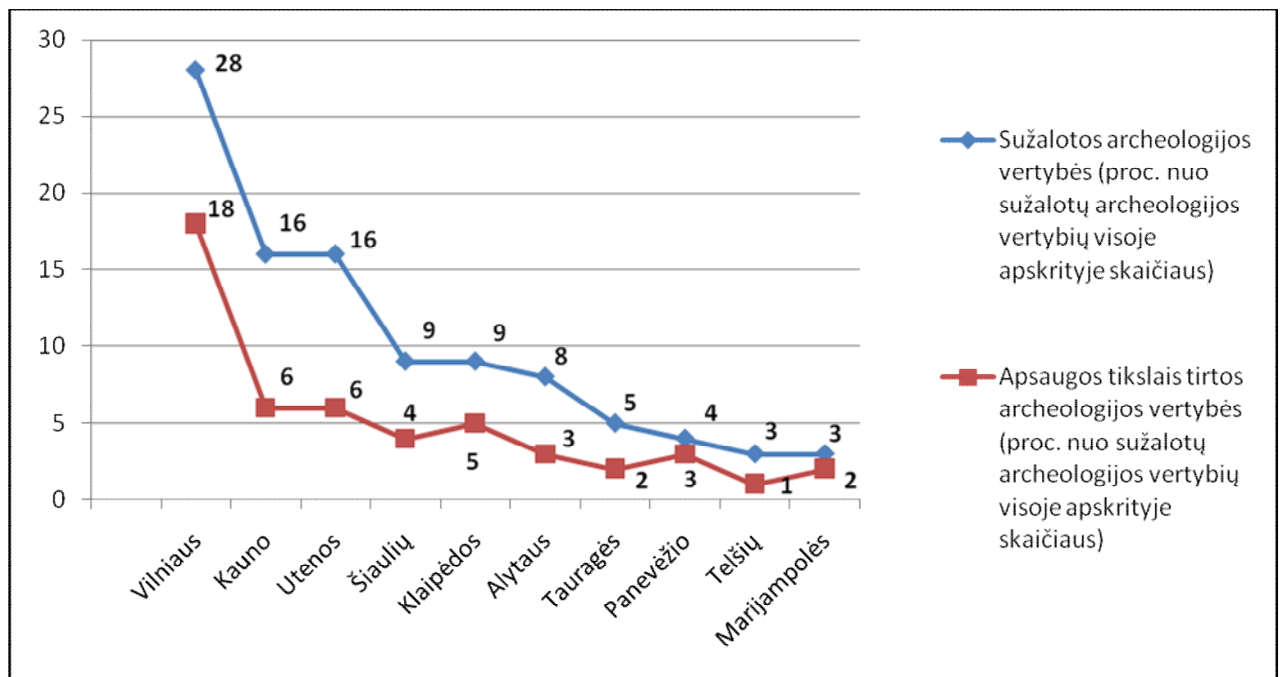
23 pav. Tyrimų apsaugos tikslais pasiskirstymas dažniausiai žalojamosiose archeologijos vertybėse
Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2002), p. 42, sudaryta darbo autorės.

Nagrinėjant 1993-2001 m. apsaugos tyrimus geografiniu aspektu, tyrimų gausa išsiskiria Vilniaus regionas, antra vertus čia fiksuota ir daugiausiai žalojimų (žr. 24 pav.). Kituose regionuose apsaugos tyrimų kiekiai proporcingi sužalotų archeologijos vertybių skaičiui.

Kita svarbi tendencija: archeologiniai tyrimai numatomi vykdyti tuose objektuose, kurie yra siejami su turimo sektoriaus plėtra.

Remiantis strateginiais Šiaulių regiono bei Šiaulių miesto plėtros planais, tiriamieji ir tvarkomieji darbai numatomi Lieporių senovės gyvenvietėje (žr. 50 psl.). Archeologinių tyrimų vykdymas taip pat sietinas su visuose straginiuose planuose išskiriamu dvarų paveldu. Kaip pavyzdį galima pateikti Pakruojo dvaro sodybos statinių techninės darbo dokumentacijos ruošimą, kai prieš ruošiant restauravimo ir pritaikymo projektus, buvo atlikti architektūriniai, polichrominiai, archeologiniai bei technologiniai tyrimai²²⁴.

²²⁴ Dėl paveldosaugos situacijos Pakruojo rajono savivaldybėje, p. 1. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2007_10_05/Pakruojo_raj.doc

24 pav. Žalojamų ir apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertybių apskrityse procentinis santykis
Šaltinis: Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2004), p. 41.

Dar viena tendencija: Šiaulių regione nevykdoma kompleksinių archeologijos paveldo tyrimų.

Taip jau susiklostė, kad per daugiau kaip šimto metų tradicijas turinčią archeologinių tyrinėjimų istoriją Lietuvoje archeologus ir šiaip archeologija bei istorija besidominčius žmones labiau traukė kasinėti laidojimo paminklus. Kita problema yra ta, kad vėlyvojo geležies amžiaus piliakalniai yra ganėtinai netolygiai ištyrinėti. Ištisuose regionuose, taip pat ir Šiaurės Lietuvoje, yra kasinėta labai mažai minėtųjų paminklų, jau nekalbant apie geležies amžiaus gyvenvietes. Todėl rezultatai šiandien akivaizdūs – ištisi mūsų prostores tarpniai yra nušviečiami remiantis daugiausiai vienpusiška medžiaga iš laidojimo paminklų. Archeologinės medžiagos iš geležies amžiaus piliakalnių ir gyvenviečių nėra, todėl negalime giliau pažinti baltų genčių materialinės ir dvasinės kultūros bei visapusiškai analizuoti to meto socialinių-ekonominių procesų.

Archeologijos paminklų komplekso (piliakalnio, papėdės gyvenvietės ir, atskirais atvejais, radinių iš kapinyno) tyrinėjimas atveria plačias galimybes naujų archeologinės medžiagos analizės metodų taikymui. Ilgalaikių archeologijos projektų privalumą aiškiai parodo archeologinių tyrinėjimų praktika tiek Lietuvoje, tiek ir už jos ribų²²⁵. Kita vertus, planuojamas ilgalaikių tyrinėjimų projektas neturėtų apsiriboti vien piliakalnio bei jo papėdės kasinėjimais, reikėtų sudaryti galimybę dirbti piliakalnį ir gyvenvietę supančiame mikroregione, t.y. žvalgyti naujus paminklus bei dirbti su jau turima šio regiono archeologine medžiaga. Didelės apimties archeologiniai tyrinėjimai pasižymi ganėtinai dideliu darbo imlumu, mat iškasamos medžiagos fiksavimas, apdorojimas ir analizė reikalauja kolektyvinio darbo. Šiuolaikiniuose daugiau ar mažiau

²²⁵ Jarockis, R. (2002), p. 88.

moderniuose kasinėjimuose be mums įprastų laboranto, braižytojo ar dailininko turėtų dalyvauti chemikas-konservatorius, paleontologas, geologas, kompiuterininkas²²⁶.

Egzistuojanti etninio Šiaulių krašto pažinimo tendencija reiškiasi taip pat vykdomų archeologijos paveldo mokslinių tyrimų trūkume. Klausimas šiai dienai lieka atviras. Ko gero, naujausia šia tema studija yra darbo autorės bakalauro darbas „Šiaulių žemė IX-XIII a. – žemaičių genties paribys. Etninis klausimas“²²⁷, kuriame, išanalizavus kalbos, istorijos, archeologijos ir antropologijos mokslų duomenis, buvo pagrįsta Šiaulių žemės teritorijos, socialinio – ekonominio gyvenimo bei etninės priklausomybės problematika. Nagrinėjamas laikotarpis apima laikotarpį nuo žemės susiformavimo IX a. (apie atskirų žemių susidarymą galima kalbėti nuo IX-X a.²²⁸) iki valstybės susidarymo XIII a. Analizuojama Šiaulių žemės teritorija dabartiniame žemėlapyje apimtų Šiaulių raj. rytinę ir Radviliškio raj. šiaurės vakarinę dalis²²⁹.

Darbo pagrindas buvo išsami archeologinių objektų, įėjusių į Šiaulių žemės teritoriją (26 laidojimo paminklai, 10 kompleksų – piliakalnių su gyvenvietėmis) aplinkos bei juose aptiktų radinių analizė, kuria remiantis buvo galima prieiti išvadų, kad Šiaulių žemė IX-XIII a. pasižymėjo įvairialype kultūra, kurioje aiškios pastebimos kelių etninių grupių – ypač žiemgalių ir kuršių bei šiek tiek sėlių ir latgalių – materialinės ir dvasinės kultūros apraiškos²³⁰. Tokią situaciją nulėmė keletas priežasčių. Žemės, kaip žemaičių genties dalies, kultūrinį artumą su žiemgaliais visų pirma sąlygojo bendra kilmė. Be to, per visus amžius Šiaulių žemė nuo kitų bendruomenių ir genčių nebuvo skiriama platesnių dykų, dėl ko taip pat turėjo vykti glaudūs kontaktai. Įtakos turėjo ir aktyvios lokalinės prekybos faktorius, į žemės gyvenimą įnešęs naujų kultūrinių elementų. Šiaulių žemės specifika, be abejo, nulėmė ir jos geografinė padėtis – šiaurės rytinis žemaičių arealo pakraštys. Tokios paribinės žemės išsiskiria kaip kontaktinės zonos, kurioms būdingi stipresni ar silpnesni asimiliacijos ir kultūrinio perimamumo procesai²³¹.

Vis dėlto etnis klausimas nėra galutinai išspręstas, juo labiau, kad šia problema polemizuoja ne tik archeologai, bet ir antropologai, istorikai, kalbininkai. Tai parodo Šiaulių krašto specifiškumą ir tyrimų būtinumą, kadangi materialinė kultūra, mus pasiekusi iš priešistorinių laikų, yra labai trapi ir nulat bei greitai nykstanti. Šiuo atveju perspektyvos matomos kompleksiniuose tyrimuose, apimančiuose archeologines, lingvistines, antropologines ir istorines kryptis. Taip pat naudingi būtų tarpregioniniai (Klaipėdos, Telšių, Mažeikių, Panevėžio, Kauno, Tauragės) bei tarptautiniai tyrinėjimai, ypatingai bendradarbiaujant su Latvijos archeologais.

²²⁶ Ten pat, p. 89.

²²⁷ Mikaliūnaitė, E. (2002).

²²⁸ Žulkus V. (1987), p. 26.

²²⁹ Tautavičius A. (1986), p. 16.

²³⁰ Mikaliūnaitė E. (2002), p. 41.

²³¹ Ten pat.

Didžioji dalis archeologinio paveldo slypi po žeme, tik piliakalniai ir geriau išsilaikę pilkapiai, būdami unikalia Lietuvos kraštovaizdžio dalimi, yra vizualiai matomi. Vadinasi, seniausia Lietuvos istorija dar nėra visiškai atskleista. Todėl didelis dėmesys nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos plėtroje turėtų būti teikiamas žvalgomiesiems archeologiniams tyrinėjimams.

Šiaulių regione neatrasto archeologijos paveldo paieškos atžvilgiu tendencija susijusi su turizmui patraukliais objektais, ypač su architektūriniu paveldu – dvarais, bažnyčiomis, vienuolynais. Pvz., 2006 m. Pakruojo savivaldybė skyrė 1,5 tūkst. Lt. Pakruojo dvaro sodybos žvalgomiesiems archeologiniams tyrimams vandentiekio įrengimo vietoje²³².

Kita tendencija – žvalgomųjų tyrinėjimų organizavimas Šiaulių senamiestyje. 1997 m. žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų nustatyta, kad Šiauliuose yra išlikęs XVI-XVII a. kultūrinis sluoksnis, tai ir yra archeologinis senamiestis²³³. Didžioji dalis archeologinių paminklų, kurie buvo miesto teritorijoje, jau yra daugiau ar mažiau sunaikinti statybų ir komunikacijų. Tačiau jų fragmentai, be abejo, dar yra likę. Jų apsauga ir tyrinėjimas yra nepaprastai svarbūs, nes šie paminklai yra vieninteliai seniausios miesto istorijos šaltiniai. Šiaulių senamiesčio paskelbimas paminklu, kaip Joniškis ar Žagarė, leistų apsaugoti bent tuos fragmentus, kurie dar išliko. Tokiu atveju jokios statybos senamiestyje negalėtų būti vykdomos, pirmiau tos vietos neištyrinėjus archeologams. 1993 m. Departamento Šiaulių teritorinis padalinys dėjo pastangas paskelbti Šiaulius vietinės reikšmės paminklu, bet to padaryti nepavyko²³⁴. Todėl reikalingi tolimesni jo tyrimai.

Problema būtų pačių seniausių (akmens amžiaus) archeologijos paminklų paieškos ir tyrinėjimai visame Šiaulių regione. Ypač perspektyvus turėtų būti Rėkyvos apyežerio žvalgymas, juo labiau, kad "Aušros" muziejaus fonduose yra duomenų apie čia buvusius paminklus ir atskirus radinius²³⁵. Tačiau nesant pakankamo finansavimo šie darbai nevykdomi.

3.4. Šiaulių regiono archeologinio paveldo priežiūros ir panaudojimo tendencijos

Prioritetiniai tvarkomi reikšmingiausi nekilnojamojo kultūros paveldo objektai bei kiti išskirtinės reikšmės kultūros paveldo objektai, taip pat labiausiai visuomenės lankomi bei pasižymintys didžiausiu išnykimo ar negrižtamų deformacijų pavojumi objektai. Arealų teritorines apsaugos priemonės tikslinga nustatyti nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentais.

Tendencija Šiaulių regione: užtrukęs regioninės reikšmės paminklų detaliųjų planų parengimas.

²³² Dėl paveldosaugos situacijos Pakruojo rajono savivaldybėje, p. 1. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2007_10_05/Pakruojo_raj.doc

²³³ Šapaitė, A. (1997), p. 29.

²³⁴ Ten pat, p. 27.

²³⁵ Salatkienė, B. (1997), p. 7.

Tarptautiniu mastu pripažintos paveldotvarkos, integruojančios kultūros paveldo apsaugą ir saugomų objektų autentiškumo, savitumo ar kitokios vertės požymių išlikimą užtikrinanti panaudojimą, nuostatos nustato būtinumą parengti nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų teritorijų planavimo dokumentus apskričiai ir apskrities savivaldybėms²³⁶. Siekiant išvengti galimų neigiamų pasekmių, susijusių su neužtikrinta archeologinio paveldo apsauga, reikalinga: parengti teritorijų apsaugos specialiuosius, saugomų objektų bei vietovių detaliuosius, taip pat kultūros paveldo objektų sancaupos arealų apsaugos specialiuosius planus; numatyti priemones, stabdančias kultūrinio paveldo nykimą; skatinti saugomų kultūros paveldo objektų savininkus sudaryti apsaugos sutartis.

Šiaulių apskrityje piliakalnių teritorijų tvarkymas pradėtas 1988 m. Šiaulių raj. savivaldybės ir „Aušros“ muziejaus paminkloaugos darbuotojų iniciatyva²³⁷ laikantis piliakalnių tyrimo ir projektavimo darbų principų bei metodikos, taikytos R. Stulpino Skomantų piliakalnyje (žr. 33 psl.). Pagal ją, atsižvelgiant į piliakalnių įvairių verčių unikalumą (pvz., Kryžių kalnas – Jurgaičių-Domantų piliakalnis), jie pradėti tvarkyti nuo prieigų: sutvarkyti eroduojantys šlaitai, iškirsti menkaverčiai arba ardantys šlaitus želdiniai, įrengtos automobilių stovėjimo aikštelės, priėjimo takai, šlaituose padaryti laiptai lankytojams, įrengti apšvietimai (Kryžių kalne), pasirūpinta šalia esančių vandens telkinių ekologine būkle (atitolinta Kulpės upės vaga nuo Kryžių kalno), taip apsaugant šlaitus nuo galimo vandens eroduojančio poveikio, pastatytos anotacinės lentos²³⁸. Tačiau taip tvarkomi ne visi piliakalniai, esančius rajonų pakraščiuose (su išimtimi Žagare) žaloja lenkytojų laipiojimas, mašinų provėžos, nekertami želdiniai.

Atsižvelgiant į esmines piliakalnių aplinkos (vizualinės zonos) ypatybes, turėtų būti paruošti detalieji planai, apimantys transporto parkavimo sistemą, infrastruktūrą atvykstantiems lankytojamskraštovaizdžio želdinių tvarkymą ir kt. Archeologinio paveldo apsaugos ir naudojimo specialieji planai turėtų būti paruošti atsižvelgiant į kultūros vertybių vertingumą, išsaugojimo problematiškumą bei praktinio panaudojimo perspektyvas.

Dar viena svarbi tendencija: paveldo apsaugos veikla nebėra vien specialistų ir vietinių valdžios organų reikalas, o tampa visos vietos bendruomenės reikalas.

Nemažai archeologinio paveldo objektų yra viešo naudojimo vietose, jų teritorijose, kas žymiai apsunkina objektų priežiūrą ir tvarkybą. Tokiu atveju paveldo būklės ir išlikimo situacija yra lemiamą ta vieta besinaudojančių žmonių kultūros ir požiūrio. Itin sudėtingas yra Velžių (Radviliškio raj.) piliakalnio, esančio prie vienintelio įrengto Arimaičių ežero paplūdimio, atvejis. Piliakalnį labai niokoja šiltuoju metų laiku poilsivietę užplūstantys žmonės, piliakalnio teritorija nėra ribojama jokie užtvare, šalia nepastatyta nė vieno įspėjamojo ženklo. Radviliškio

²³⁶ Balza R. (2002), p. 8.

²³⁷ Ten pat, p. 8-9.

²³⁸ Ten pat, p. 10-14.

paveldosaugos tarnybos vedėjos I Krinickaitės teigimu, šiuo metu yra svarstomas paplūdimio perkėlimo į kitą vietą klausimas²³⁹. Be to, jaučiamas paveldosaugos specialistų ir kitų darbuotojų stygius, pvz., Paveldosaugos tarnyboje Radviliškio savivaldybėje dirba tik vienas asmuo – norint efektyviau spręsti kylančias problemas reikalingas didesnis etatų skaičius²⁴⁰.

Kita problema – nelegali veikla archeologinio paveldo vietose, paprastai – nelegalūs kasinėjimai. Civilinio kodekso 4.65 straipsnis draudžia ieškoti lobio svetimoje žemėje. Tačiau nedraudžia archeologinę vertę turinčių lobių paiešką vykdyti nuosavoje žemėje²⁴¹. Baudžiamojo kodekso 185 straipsnis nustato bausmes už rasto lobio, didelės mokslinės, istorinės ar kultūrinės reikšmės turinčių vertybių pasisavinimą²⁴². Tačiau sąvokos „didelė mokslinė, istorinė ar kultūrinė reikšmė“ neapibrėžtumas apsunkina straipsnio taikymą. Neteisėtų kasinėjimų klausimas nagrinėtinas dviem požiūriais – kai tikslas yra pasisavinti rastas vertybes bei didžiulę žalą darantys nesuderinti žemės judinimo darbai archeologinio paveldo teritorijoje²⁴³. Tačiau Lietuvoje nėra sistemingai kaupiama informacija apie nelegalius kasinėjimų atvejus, be to, nėra numatyta užtikrinimo priemonių, kad muziejai neišgytų nelegaliu būdu gautų archeologijos paveldo objektų. Jei muziejus nuperka tokių radinių, tokiu būdu jis skatina „juodąją“ archeologiją, jei neperka – radinys bus parduotas kažkam kitam ir taip dings iš archeologijos mokslo akiračio²⁴⁴.

Reikia sustiprinti archeologinių objektų lankymo kontrolę. Pavienių asmenų ne visada pavyks sukontroliuoti, bet, pvz., mokyklų ekskursijos, prieš atvykdamas, turėtų suderinti atvykimo laiką su priežiūros darbuotojais. Atvykus, ekskursijų dalyviai visų pirma turėtų išklaudyti lankymo instrukcijos. Galima už lankymąsi, pvz., piliakalniuose, imti nustatytą mokestį

Archeologinio paveldo panaudojimo tendencija – integruoti jį į besiplečiantį turizmo sektorių. A. Rimkevičienė ir J. Krumplytė, atlikusios turizmo sektoriuje dirbančių asmenų apklausą, pateikė Šiaulių regiono turizmo sektoriaus SSGG analizę²⁴⁵ (žr. 1 lent.; vertinimas atliktas penkiabale sistema, kur 5 – svarbiausias, 1 – mažiausiai reikšmingas teiginys).

Iš pateiktos analizė matyti, kad Šiaulių regionas gali būti labai patrauklus kultūros paveldo objektų lankymo požiūriu, tačiau jų infrastruktūra nėra pakankamai sutvarkyta ir pritaikyta turizmo reikmėms, be to, neigiamos įtakos turi ir neišplėtotą informacijos sklaidos sistema. Tačiau aišku, kad vien kultūrinio (archeologinio) paveldo objektų sutvarkymas ir paruošimas lankymui nebūtų tikslingas turizmo sektoriaus plėtrai. Monotoniškos, pvz., piliakalnių ar juo labiau tam nepritaikytų

²³⁹ Informaciją susitikimo metu pateikė Radviliškio rajono savivaldybės paveldosaugos tarnybos vedėja I. Krinickaitė.

²⁴⁰ Informaciją susitikimo metu pateikė Radviliškio rajono savivaldybės paveldosaugos tarnybos vedėja I. Krinickaitė.

²⁴¹ LR Civilinis kodeksas, patvirtintas 2000-07-18 įstatymu Nr. VIII-1864, 4.65 str. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687

²⁴² LR Baudžiamasis kodeksas, patvirtintas 2000-09-26 įstatymu Nr. VIII-1968, 185 str. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555

²⁴³ Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje, p. 3. Prieiga per internetą:

www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_04_11/archeo_pazyma.doc

²⁴⁴ Informaciją pateikė Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos skyriaus vedėja A. Šapaitė..

²⁴⁵ Rimkevičienė, A., Krumplytė, J. (2004), p. 230.

laidojimo paminklų, lankymo ekskursijos nebūtų patrauklios šių dienų išrankiam turistui. Perspektyvūs būtų kompleksinių turistinių maršrutų rengimas, į kuriuos įeitų pramoginės, edukacinės programos, teikiančios ne tik relaksacinį pasitenkinimą, bet ir krašto pažinimo džiaugsmą. Kultūros paveldo objektų teritorijų naudojimo režimo sąsaja su rekreacijos ir turizmo zonomis sudarytų prielaidas skatinti esamų vertybių išsaugojimo ir atkūrimo procesus. Be to, įgyvendinant regioninio turizmo programas tikslinga bendradarbiauti su kitomis Šiaulių regiono bei Žemaitijos savivaldybėmis.

1 lentelė

Šiaulių regiono turizmo sektoriaus svarbiausi SSGG tyrimo rezultatai

SSGG matricos elementai		Vidurkis
Stiprybės	Nemažai turizmui patrauklių kultūros paveldo objektų	4,95
	Palankus kraštovaizdis, didelis rekreacinių ir gamtinių išteklių potencialas	4,47
	Kuriasi naujos turizmo paslaugų teikimu užsiimančios įmonės	3,47
	Pakankamai išplėtotas Šiaulių turizmo informacijos centro veikla	3,00
Silpnybės	Daugumo kultūros ir gamtos vertybių nepritaikytos turizmui	4,24
	Neišplėtotas turizmo informacijos sklaida, nepanaudojamos rinkodaros galimybės turizmo įmonėse	3,95
	Nepakankamos investicijos į valstybines ir privačias turizmo sektoriaus struktūras	4,00
	Nepakankamai efektyvi ir pelninga daugelio apgyvendinimo įmonių veikla, per maža turistams teikiamų pramogų pasiūla	3,76
Galimybės	Išplėstas turizmo sektorius panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas	4,65
	Pagerėjęs Lietuvos kaimo kaip turistinio regiono įvaizdis, išplėtotas turizmo informacinė sistema	4,18
	Stiprėjanti rinkos ekonomika atvers galimybes vietinio ir atvykstamojo turizmo plėtrai	4,12
	Padidėjusios galimybės panaudoti vieningą Baltijos turistinį regioną	3,53
Grėsmės	Netinkamai organizuotas ES struktūrinių fondų lėšų įsisavinimas ir neracionalus jų paskirstymas šalies turizmo sektoriuje	4,41
	Sumažėjęs Lietuvos patrauklumas kultūriniu ir gamtiniu požiūriu, tarptautinių standartų neatitinkanti turizmo paslaugų kokybė	3,47
	Išaugę turistų srautai į užsienio šalis dėl jų padidėjusio konkurencingumo	3,59
	Galimi dažni turizmo plėtotės šalyje prioritetų pokyčiai ir netinkamai realizuojama turizmo plėtros politika	3,59

Šaltinis: Rimkevičienė, A., Krumplytė, J. (2004), p. 230.

Antra vertus, yra ir tokių ekskursijų priešininkų, Radviliškio Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio direktorius E. Prascevičius nelinkęs pritarti tokioms archeologinio paveldo populiarinimo formoms. Kalbėdamas apie žymiausią archeologinio paveldo objektų kompleksą Radviliškio rajone – Raginėnų piliakalnius su pilkapiais – išsako mintį, kad kelių nuorodas į panašius objektus reikėtų nuimti, kadangi atvykstančių žmonių išpėjamieji ženklai nebaugina, o

sumontuotais laiptais, įrengtomis poilsiavietėmis nesinaudojama²⁴⁶. Be to, yra labai nedaug objektų, paruoštų žmonių lankymui, dėl elementaraus darbo jėgos trūkumo: 2007 m. šiltojo sezono metu Raginėnų komplekso teritorija nebuvo pilnai nušienauta, nes trūko žmonių, siunčiamų iš Darbo biržos atlikti viešuosius darbus²⁴⁷.

Pagrindinė tendencija – regiono patrauklumas atvykstantiems turistams didinamas ribotomis formomis, t. y. trūksta paruoštų archeologinių paminklų lankymui, nesudaryti kompleksiniai turistiniai maršrutai, neišplėtota informacinė sistema, kuriant patrauklų regiono turistinį įvaizdį.

Tam turėtų būti atliekami tyrimai, kurie padėtų numatyti ruošiamų Šiaulių regiono (atskirų savivaldybių) turizmo plėtros strategijų ar kultūrinio-pažintinio turizmo plėtros programų prioritetus. Situacijos analizė (žr. 1 lent.) rodo, kad turizmo sektorius Šiaulių regione nepriskirtinas prie išplėtotų ekonomikos sričių, todėl turi nemažą potencialą, konkurenciniu pranašumu (žr. 2 pav.) galėtų tapti archeologinio paveldo objektų pritaikymas turistų lankymui. Be to, Šiaulių regione turizmu užsiimančios įmonės nėra pelningos, todėl investicijos į platesnį paslaugų asortimentą yra ribotos²⁴⁸. Pagrindiniai investicijas skatinantys veiksniai – pastangos plėsti produkcijos asortimentą, poreikiai modernizuoti gamybos technologijas.

Remiantis Šiaulių regiono teritorijos bendruoju planu, kultūriniam turizmui naudotini kultūros vertybių sancaupos arealuose esantys objektai, dideliu resursiniu potencialu pasižymintiems rekreaciniams arealams priklausantys objektai, taip pat dvarų sodybos²⁴⁹. Numatoma vystyti „Via Hansa“ (arba 1a tarptautinis auto – turizmo koridorius), kuris apjungia Šiaulių, Tauragės regionų teritorijas su kaimyninių valstybių – Latvijos ir Rusijos regionais (žr. 10 priedą). Kelio zonoje yra daug lankytinų vietų turistams, poilsio vietų ir lankytojų aptarnavimo taškų. „Šiaurės Lietuvos“ kelias, kuris jungia šalies rytinius regionus bei kaimynines šalis rytuose su vakariniais regionais bei Baltijos jūra per svarbiausius (pirmo lygmens, metropolinius) šalies miestus, turi dideles autoturistines infrastruktūros plėtojimo galimybes. Pagrindinis šių dviejų („Via Hansa“ ir „Šiaurės Lietuvos“) autoturistinio transporto susikirtimo mazgas regione yra Šiauliuose.

Regiono teritorijoje numatoma vystyti prioritetingą nacionalinę svarbą specializuoto kultūrinio turizmo trasą, kurią sudaro: nacionalinis reprezentacinis kultūrinio turizmo maršrutas – „Lietuvos istorijos ir kultūros vėrinys“. Trasa eitų per : Raseinius (Kauno reg.) – Tytuvėnus – Kelmę – Kurtuvėnus – Šiaulius (Kryžių kalnas) – Kuršėnus – Papilę – Ventą (Viekšnius) – Akmenę – Žagarę – Joniškį – Žemėlį – Pakruojį – Šeduvą – Saločius (Panevežio reg.).

²⁴⁶ Informaciją pateikė Radviliškio Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio direktorius E. Prascevičius.

²⁴⁷ Informaciją pateikė Radviliškio Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus-draustinio direktorius E. Prascevičius.

²⁴⁸ Rimkevičienė, A., Krumplytė, J. (2004), p. 232.

²⁴⁹ Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas, p. 71. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/SAGenPlan_galutAiskRast200823132446.pdf

Formuojamas perspektyvinis regiono rekreacinio vystymo žiedas, apjungiantis didžiausią dalį kultūros paveldo sankaupų arealų ir aukščiau minėtas turistines trasas (žr. 10 priedą). Rekreacinio vystymo žiedą sudarytų į pietus nuo metropolinės ašies: Kuršėnai, Užventis Kražiai, Kelmė, Tytuvėnai, Šiaulėnai, Šaukotas, Grinkiškis, Baisogala, Šeduva. Į šiaurę nuo metropolinės ašies: Kuršėnai, Papilė, Akmenė, Žagarė, Joniškis, Žeimelis, Linkuva, Pakruojis, Rozalimas, Šeduva. Šio žiedo turistiniai diametrai eina per Šiaulių miestą – tarptautinės ir nacionalinės svarbos turizmo aptarnavimo centrą „Šiaurės Lietuvos“ ir „Via Hansa“ turistinėmis trasomis. Regioninės svarbos kultūrinio turizmo centrai turėtų būti: Šiaulių rajono savivaldybėje – Kurtuvėnai, Kuršėnai ir Gruzdžiai, Radviliškio rajono savivaldybėje – Radviliškis, Šeduva ir Baisogala, Kelmės rajono savivaldybėje – Kelmė, Tytuvėnai ir Užventis, Pakruojo rajono savivaldybėje – Pakruojis ir Linkuva, Joniškio rajono savivaldybėje – Joniškis ir Žagarė, Akmenės rajono savivaldybėje – Akmenė, Naujoji Akmenė, Venta ir Papilė. Kultūros paveldo objektų dominavimas turėtų nulemti ir šių turistinių centrų veiklos pobūdį: Šiaulių, Radviliškio, Pakruojo, Joniškio rajonų – orientuota į dvarų ir statinių paveldą, Akmenės – į statinių (pagrinde) ir archeologijos, Kelmės – į archeologijos (pagrinde), statinių ir dvarų (žr. 3 priedą).

3.5. Šiaulių regiono archeologijos paveldo pažinimo sklaidos tendencijos

Šiandienos tendencija: tradicinės pažinimo formos nebesudomina išrankaus šiuolaikinio vartotojo, būtina ieškoti naujų ir patrauklių archeologijos paveldo pažinimo formų.

Viena tokių formų – dabartiniu metu sparčiai populiarėjanti eksperimentinė arba gyvoji archeologija. Nors tai yra viena iš archeologijos paminklo tyrinėjimo dalių, archeologinius eksperimentus ir rekonstrukcijas šiuo metu stimuliuoja atrakcijos, šventės, taip net nulemdamos jų temas ir kryptis, keldamos tam tikrus reikalavimus²⁵⁰.

Ypatingai perspektyvus, nors ir brangus, yra archeologinių dirbinių rekonstrukcijų panaudojimas muziejų ekspozicijoms. Kompleksinis (senovės istorijos vaizdo atkūrimas), o ne pavienis (ietigaliai, smeigtukai, kt.) dirbinių rekonstrukcijų panaudojimas labiau sudomintų muziejų lankytojus, taip palengvindamas ne tik pažinimo procesą, suteikdamas emocinį pasitenkinimą. „Gyvos“ muziejinės ekspozicijos, pvz., analogiškos Kleboniškių (Radviliškio raj.) buities muziejui, palengvintų rekonstrukcijų panaudojimą, lankytojams suteiktų tikrumo išpūdį. Vadinasi, muziejai, įgyvendindami visuomenės švietimo funkciją, kartu privalo neatsilikti nuo šiuolaikinių edukacinių tendencijų. Dar vienas pavyzdys – archeologinės edukacinės programos, kurių idėja – atskleisti tolimos praeities žmonių gyvenimą per praktinę veiklą (puodų žiedimas, verpimas ir pan.). Arba, jeigu piliakalnis yra turizmui vystyti patogioje vietoje (pvz., Bubiai, Salduvė, Jakštaičiai, Velžiai,

²⁵⁰ Renfrew, C., Bahn, P. (2004), p. 378.

Žagarės piliakalniai), tai įgalina jau kasinėjimų metu pabandyti išnaudoti šią palankią aplinkybę: vietoje vesti kvalifikuotas ekskursijas, suteikti žmonėms galimybę tikrovėje stebėti archeologinių tyrinėjimų procesą, surengti piliakalnyje ir gyvenvietėje iškastų radinių kilnojama parodą. Tai būtų naudinga tiek archeologinei ekspedicijai, tiek ir turizmu užsiimančioms organizacijoms, taip būtų atlikta archeologijos mokslo bei Lietuvos istorijos propagavimo funkcija. Be to, tai kur kas patraukliau, ypač vaikams, nei pasakojimas ar filmas.

Perspektyva yra matoma bandyme rekonstruoti piliakalnio papėdėje stovėjusius pavienius pastatus ar net atskirus gyvenvietės fragmentus, remiantis archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Tai būtų originalu ir nauja Lietuvoje bei kokybiškai papildytų Šiaulių krašto lankytinų istorinių vietų sąrašą. Tam, be abejo, reikalingos didelės lėšos, tačiau artėjant Lietuvos tūkstantmečio minėjimui tokia rekonstrukcija būtų unikali vieta pritraukti Šiaulių miesto ir Lietuvos svečius.

Šiaulių regiono savitumą galima būtų išnaudoti organizuojant gyvosios archeologijos šventes. Paskutiniu metu populiarios, tačiau eilinės „Kaziuko mugės“ pobūdį įgavusios gyvosios archeologijos dienos, turi ieškoti atsinaujinimo kelių. Nors tam reikalingi dideli pinigai, užsienio patirtis rodo, kad kompleksinis senųjų laikų gyvenimo vaizdo rekonstravimas ir panaudojimas renginiuose, yra perspektyvus, propaguojantis gilesnį pažinimą bei apsaugantis nuo pernelyg didelės komercializacijos²⁵¹. Be to, tai būtų akivaizdus dabartinio pasaulio metamo regioninio identiteto išsaugojimo realizavimas.

Organizacinės – informacinės priemonės, suteikdamos lankytojams pagrindinių žinių apie archeologinę vietą, netiesiogiai atlieka visuomenės švietimo – auklėjimo darbą. Prie pagrindinių regiono piliakalnių galima organizuoti valstybines šventes, tik reikia tinkamai ir patogiai įrengti laužavietes, takus, lieptelius, laiptus, poilsio ir apžvalgos aikšteles ir sektorius. Išdėsčius informacinius standus ir rodykles, nurodančias apžiūrėjimo kryptis, sudaroma susidomėjimo ir pagarbos protėvių palikimui atmosfera. Ir jei tie įrenginiai tinkamai prižiūrimi, nuolat atnaujinami, nepraras ne tik savo paskirties, bet ir estetinio vaizdo, jie ilgam laikui padės apsaugoti archeologines vietas nuo piktybinių žalojimų ir formos visuomenėje teisingą kultūros paveldo supratimą.

Paveldo išteklių komercializavimas savaime turi ir teigiamų poslinkių: taip skatinamas naujų, nevyriausybinių paveldo apsaugos finansavimo šaltinių atsiradimas, plečia priėjimo prie paveldo galimybes, o tai savo ruožtu didina paslaugų pasiūlą dėl augančios konkurencijos tarp įmonių, taip pat didėjant paveldosaugos darbų apimčiai ir plečiantis turizmui steigiamos naujos darbo vietos, o neformalios paveldo edukacijos dėka informacija įsisavinama greičiau ir išlieka ilgiau.

Kita tendencija: archeologijos paveldo atgaivinimą bei sklaidą stabdo neišplėtotą informacijos sistema bei modernių technologijų menkas panaudojimo lygis.

²⁵¹ Ten pat, p. 380.

Perspektyviausias kelias archeologijos paveldo atgaivinimui ir pažinimo sklaidai būtų skaitmeninės dirbinių, epochų vaizdų rekonstrukcijos, pateikiant jas virtualių parodų, virtualių muziejų forma. Lietuvos situacija šiuo aspektu nėra pavyzdinė, kaip buvo minėta, elektronine leidyba bene labiausiai pažengęs „Lietuvos pilių“ tinklalapis, įvairius radinius konvertuojantis į skaitmeninį formatą (žr. 42 psl.). Skaitmeninę archeologiją galima apibūdinti tokiomis problemomis: vyraujantis institucijų supratimas, kad paveldo skaitmeninimas yra perspektyvus, menkas finansavimas ir prastos technologijos, strategijos nebuvimas, teorinių studijų šia tematika trūkumas. Be to, aktualus lieka ir duomenų bazių apie archeologijos objektus, jų tyrimus, radinius, kitą informaciją sukūrimas, Šiaulių regiono archeologinio paveldo žemėlapių sudarymas, kuriame būtų pateikta informacija apie atskirų objektų išsidėstymą, sunykimo lygį, ištirtumą ir kt. Tai reikalautų nemažų investicijų, tačiau po to informacija būtų nesudėtingai koreguojama ir panaudojama plėtros planuose. Tokios duomenų bazės ir žemėlapiai žymiai prisidėtų prie mokslinės veiklos, būtų naudingi ne tik akademinėi, bet ir plačiajai visuomenei.

Iš kitos pusės iškyla grėsmė peržengti ribą tarp autentiškumo ir šiuolaikiškumo, atsiranda pavojus kultūros banalizacijai ir nuosmūkiui, žmogiškas (ekonominis faktorius) noras įtikti vartotojui, gali privesti prie praeities vaizdinių iškreipimo. Skaitmeninių technologijų (pakaitalų) panaudojimas atitinka M. Porterio penkių jėgų modelį (žr. 10 pav.), pagal kurį jos gali išstumti autentišką paveldą.

3.6. Archeologinio paveldo apsaugos subjektas

Šiuo klausimu išryškėjanti tendencija: Šiaulių universiteto Šiaurės Lietuvos institutas sietinas su Šiaulių regiono archeologinių tyrimų, informacijos sklaidos koordinavimu.

Šiuo metu tiek seniausia, tiek ir kitų laikotarpių Šiaulių krašto istorija domisi ir ją studijuoja daugiausia "Aušros" muziejaus darbuotojai. Pagal savo darbo specifiką jie negali aprėpti visos istorinių tyrimų problematikos. Istoriniais tyrimais dar užsiima ir Šiaulių universiteto istorikai, paminkloaugininkai. Prie šio darbo prisideda ir kraštotyrininkai. Tačiau norint pasiekti kokių nors rezultatų, istorijos tyrimai turi būti atliekami kryptingai ir koordinuoti. 1998 m. vasario 6 d. Šiaulių universitete įkurtas Šiaurės Lietuvos istorijos centras²⁵² yra ta organizacija, kuriai priskirtinas koordinatoriaus vaidmuo. Pagrindinės Centro veiklos kryptys yra šios: moksliniai tyrimai, istorijos studijos, leidyba ir informacijos kaupimas. Moksliniai tyrimai – tai pagrindinė centro veikla, kurios tikslas – sudaryti kompleksinių istorijos tyrimų programą, kur įeitų archeologiniai tyrinėjimai ir jų prioritetai, etnologiniai, paminkloauginiai tyrinėjimai, istorijos šaltinių kaupimas, publikavimas bei

²⁵² Šiaurės Lietuvos istorijos centro elektroninis puslapis. Prieiga per internetą: <http://www.hu.su.lt/index.php?pId=424&lang=lt>

tyrinėjimas kryptingai tirtų šio krašto priešistorę, viduramžių, naujųjų ir naujausių laikų istoriją bendrame Baltijos regiono kontekste. Centras dalyvauja ir rengiant istorijos specialistus Šiaulių universitete, konsultuojant ir teikiant metodinę paramą dėstytojams, doktorantams, bakalaurams, studentams, paminkloaugininkams, muziejininkams, mokytojams, organizuojant konferencijas bei trumpalaikius paminkloaugos, mokyklinės muziejininkystės, istorijos mokytojų kvalifikacijos kėlimo kursus. Iš tyrimų interesų krypties (Šiaurės vakarų Lietuva)²⁵³ matyti, kad Centras neapėria viso dabartinio Šiaulių regiono tyrimų, todėl atskirų problemų turėtų imtis ne tik centro darbuotojai, bet ir kiti mokslininkai, taigi aktualus lieka ne tik finansavimo, bet ir žmogiškųjų išteklių klausimas.

Kita tendencija: mokslinio archyvo regione nebuvimas stabdo archeologijos paveldo mokslinius tyrimus bei studijas.

Šiaurės Lietuvos istorijos centro vienas iš prioritetų yra istorinę archyvinę medžiagą, susijusią su Šiaurės Lietuvos istorija, taip pat kaupti mokslinę biblioteką²⁵⁴. Tam būtina užmegzti ryšius su kitomis Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Vokietijos, Rusijos mokslo įstaigomis. Svarbi mokslinės veiklos išraiška, be abejo, yra leidyba. Centro yra numatyta leisti tęstinį leidinį, kur būtų publikuojami centro darbuotojų ir bendradarbių mokslo darbai, taip pat ir krašto istorijos šaltiniai. Iki 2004 m. Centras organizavo penkias tarptautines mokslines konferencijas, kurių pranešimų pagrindu išleisti keturi mokslinių straipsnių rinkiniai, viena monografija²⁵⁵.

Dar viena tendencija: archeologijos paveldo apsaugos ir turizmo sektoriaus plėtra remiasi į aukštos kvalifikacijos specialistų parengimą, kurių ruošimas Šiaulių universitete ir Šiaulių kolegijoje atveria naujas galimybes.

Siekiant archeologinio paveldo apsaugos ir plėtotės Šiaulių regione labai svarbu jau pradiniam etape išspręsti paveldosaugos, tyrimų, turizmo sektoriuose dirbančių žmonių kompetencijos, dalykinių žinių, praktinių įgūdžių klausimus. Tai priklauso ne tik nuo bazinio asmenų išsilavinimo, bet ir nuo sistemingo kvalifikacijos kėlimo ar per(si)kvalifikavimo iš pačių dirbančiųjų bei darbdavių pusės. Šiaulių universiteto Humanitarinių mokslų fakultete ruošiami istorikai-paveldosaugininkai – kvalifikuoti kultūros paveldo apsaugos specialistai administratoriai bei istorikai-muziejininkai. Šiaulių kolegija Verslo ir technologijų fakultete pagal bakalauro turizmo administravimo programą ruošia turizmo sektoriaus specialistus. Šiaulių universiteto Socialinių mokslų fakultete ruošiami vadybos su turizmo specializacija magistrantai. Pastarosios aplinkybės prisideda prie šio ekonomikos sektoriaus plėtos, o taip pat bendro regiono įvaizdžio – „regiono realybės“ – formavimo (žr. 2 pav.).

²⁵³ Ten pat.

²⁵⁴ Ten pat.

²⁵⁵ Ten pat.

IŠVADOS

1. Šiaulių regiono strateginiuose planuose, užtikrinant archeologinio paveldo apsaugą, atkartojami nacionaliniuose plėtros planuose teikiami prioritetai kultūrinį paveldą integruoti į turizmo vystymą. Regionas yra palankus turizmui dėl turimo didelio gamtinio, istorinio ir kultūrinio potencialo (stiprybė), turistų srautų padidėjimui įtakos turėtų turizmo projektų įgyvendinimas (galimybė), tačiau neišplėtotą turizmo infrastruktūrą ir tai, kad regionas neturi turizmo plėtros strategijos (silpnybės), vyrauja negatyvus požiūris į regioną, didėja grėsmė saugomų teritorijų apsaugai (grėsmės).

2. Šiaulių regione yra apie 1200 kultūros paveldo vertybių, įrašytų į Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, iš jų 230 - archeologijos paveldo objektai (daugiau tik statinių kompleksų ir laidojimo vietų). Regiono teritorijoje dominuoja skirtingos kultūrinės vertybės, iš jų archeologinės vertybės su statiniais ir dalinai dvarų sodybomis vyrauja regiono pietvakarinėje dalyje (pagrindė Kelmės rajono savivaldybėje), statiniai su daliniu archeologinių ir etnokultūrinių vertybių dominavimu vyrauja regiono šiaurės vakarinėje ir vakarinėje dalyse (pagrindė Naujosios Akmenės ir dalyje Šiaulių rajonų savivaldybėse). 44 kultūros vertybių santalkos teritorinių arealai sudaro regiono kultūros paveldo erdvinio stuburo išskyrimą: pietų-šiaurės kryptimi – Tytuvėnai, Šiaulėnai, Šaukotas, Grinkiškis, Baisogala, Šeduva, Raginėnai (Daugyvenė), Rozalimas, Pakruojis, Linkuva, Žeimelis, Joniškis, Skaistgirys, Žagarė, Kruopiai, Akmenė, Papilė, Kuršėnai, Užventis Vaiguva, Kražiai, Kelmė, Maironiai, Tytuvėnai; rytų-vakarų kryptimi – Šeduva, Arimaičiai, Radviliškis, Kairiai, Šiauliai, Bubiai, Kurtuvėnai, Šaukėnai, Užventis; šiaurės-pietų kryptimi – Šiauliai, Jurgaičiai, Meškuičiai, Jauniūnai, Jakiškiai, Joniškis – kurių ypač reikšmingą daro Kryžių kalnas ir Saulės mūšio vieta (žr. 4 priedą).

3. Viena iš archeologinio paveldo Šiaulių regione apsaugos tendencijų – sąlygas išsaugoti visą archeologinį paveldą komplikuoja nedidelis kultūros paveldo apsaugos finansavimas, neatitinkantis esamos situacijos, pvz., 2007 m. nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos programos skirta 16433 tūkst. Lt. (apie 46% Departamento biudžeto), kultūros vertybių tvarkymo darbų finansavimui gauta paraiškų, pagal kurias lėšų poreikis – 64000 tūkst. Lt., t. y. beveik keturis kartus didesnis už lėšas, skirtas paveldotvarkos vykdymui. Be to, pagal Departamento skiriamas lėšas paveldotvarkos darbams įvykdyti prioritetą teikiamas statiniams: virš 70% Departamento biudžeto skiriama jų apsaugai, archeologijos dalis sudaro apie 10%. Todėl prioriteto tvarka tvarkomi reikšmingiausi pagal savo vertingųjų savybių pobūdį objektai, esantys kultūros vertybių sancaupos arealuose.

4. Archeologinio paveldo apsauga nėra pilnai užtikrinta teisinių nuostatų. Draustinio įsteigimas būtų realiausia archeologijos paveldo apsauga. Tačiau be to, kad nėra atliktos nuodugnios draustinių steigimo galimybių ir poreikio analizės, iš Registre įrašytų Šiaulių regiono archeologijos vertybių ir

jų vietovių, nėra nė vienos, kurių reikšmingumą lemiantis vertingųjų savybių pobūdis yra archeologinis.

Aktualus archeologinio paveldo, esančio savininkų valdose, išsaugojimo klausimas. Kol kas nėra suformuotos efektyvios socialinės-ekonominės paramos koncepcijos, 2008 m. kompensacijoms kultūros paveldo objektų valdytojams iš valstybės biudžeto skirta 2 mln. Lt., tačiau tai tik nedidelė dalis palyginus su gaunamų paraiškų lėšų poreikiu (žr. 15 pav.). Grėsmę archeologinio objekto išlikimui sudaro ir faktas, kad nėra sudaroma objektų saugojimo sutarčių su jų valdytojais, objekto įtraukimas į Registrą laikomas tik pirminiu apsaugos etapu, neapsaugančiu jo nuo sunykimu.

5. Opus archeologinio paveldo objektų apsaugos trūkumas Šiaulių regione – informacijos apie nykstančius objektus, nykimo mastus ir greitį trūkumas. Labiausiai šie objektai yra žalojami žmonių veiklos (apie 91%). Palyginus su kitų regionų gyventojų tankumu, Šiaulių regione nėra labai didelis žalojimų procentas – 37,31% (mažesnis tik Panevėžio ir Telšių reg.; žr. 19 pav.), tačiau čia yra didžiausias ariamų archeologinių vietų procentas (5,17% nuo visų archeologinių vietų; žr. 20 pav.), nemažai archeologinių vietų regione žalojama keliukų (1,72% nuo visų archeologinių vietų – didesnis Kauno, Vilniaus ir Utenos reg.; žr. 20 pav.). Pagrindiniai archeologinio paveldo apsaugos nuo žmonių veiklos metodai – inspektavimas, informacijos sklaida (informaciniai standai, ekskursijos, paskaitos, tiražiniai ir skaitmeniniai leidiniai), tvarkyba taikant inžinerines-technines priemones.

6. Nors plėtros planuose ir deklaruojama darnios visumos apsauga, tačiau taikomos archeologinio paveldo apsaugos priemonės yra orientuotos į pavienių objektų išsaugojimą. Tam tikras kompleksinės apsaugos pavyzdys, pritaikytas piliakalniams, yra J. Lukošiuo parengta inžinerinių priemonių taikymo metodika (žr. 32 psl.). Išimtis – kultūros paveldo sankaujų arealų, išskirtų bendruosiuose Šiaulių regiono savivaldybių teritorijų planuose, apsauga, derinama su objektų sąveika su kitais kultūros paveldo objektais bei kraštovaizdžiu. Didžiausias savo apimtimi Šiaulių regione turėtų būti teisinių ir kitų apsaugos priemonių suformulavimas užtikrinant regiono kultūros paveldo erdvinio karkaso (žr. 3 priedą) apsaugą, įtraukiant vietinius, Europos Sąjungos bei kitų šaltinių finansinius išteklius.

7. Archeologinio paveldo tyrimai atlieka iš esmės paveldotvarkinę funkciją. 80% žalojamo archeologijos paveldo apsaugai skiriamų lėšų sudaro lėšos apsaugos tyrimams (žr. 21 pav.). Šiaulių regione tiriama apie pusė visų žalojamų archeologijos objektų, procentiniu atžvilgiu daugiau tik Vilniaus ir Klaipėdos regionuose (žr. 24 pav.). Atskiras finansavimas tyrimams skiriamas tuose archeologiniuose objektuose, kurie yra įtraukti į turistinius maršrutus, Šiaulių regione prioritetas teikiamas Lieporių senovės gyvenvietei, taip pat dvarams. Šiaulių regione nevykdoma kompleksinių archeologinių tyrimų, kuomet tiriamas, pvz., piliakalnis, papėdės gyvenvietė, kapinynas, radiniai bei vykdomi žvalgomieji tyrinėjimai objektų kompleksą supančiame mikroregione.

Informacijos iš mokslinių archeologinių tyrimų trūkumas įtakoja neišspręstą etninio Šiaulių regiono klausimą. Platesnėje darbo autorės studijoje analizuojami kalbininkų, istorikų, archeologų bei antropologų duomenys pagrindžia Šiaulių krašto etninės priklausomybės problematiką. Galimybės išlikti iš priešistorės mus pasiekusiai materialinei kultūrai yra labai trapios, todėl kompleksiniai tyrimai, apimantys archeologines, lingvistines, antropologines ir istorines kryptis, taip pat bendradarbiaujant su kitų regionų (Klaipėdos, Telšių, Mažeikių, Panevėžio, Kauno, Tauragės) bei šalių (ypatingai Latvijos) mokslininkais, paspartintų seniausios Šiaulių regiono istorijos pažinimą.

8. Gana komplikauta situacija, liečianti neatrasto seniausio (akmens amžiaus) archeologijos paveldo paieškas Šiaulių regione, nors yra duomenų apie buvusius paminklus Rėkyvos ežero pakrantėse, dėl lėšų stygiaus šie darbai nevykdomi. Perspektyvos matomos žvalgomuosius tyrinėjimus vykdyti objektų, susijusių su turizmo plėtra, teritorijose, ypač architektūrinio paveldo objektuose ir jų kompleksuose. Pvz., didžiausias dėmesys Pakruojo rajone skiriamas Pakruojo dvaro sodybos renovacijai bei pritaikymui turizmo reikmėms, 2006 m. savivaldybė skyrė 1,5 tūkst. Lt. žvalgomiesiems tyrimams vandentiekio įrengimo vietoje.

Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai sietini ir su Šiaulių senamiesčio apsauga. Kol jis nėra paskelbtas paveldo objektu, senamiestis neapsaugotas nuo žalojimų, vykdomų intensyvėjančių statybų ir kitų žemės judinimo darbų.

9. Šiaulių regiono nekilnojamojo kultūros paveldo saugojimas siejamas su veiksmingesniu jo naudojimu kultūrinio-pažintinio turizmo bei rekreacijos reikmėms, integravimu su gamtos paveldo apsauga ir paramos kultūros paveldo savininkams įgyvendinimu. Tačiau, pagal A. Rimkevičienės ir J. Krumplytės atliktą turizmo sektoriuje dirbančių asmenų apklausą, turizmo sektorius Šiaulių regione nėra išvystyta ekonomikos sritis (žr. 74 psl.), todėl konkurenciniu pranašumu galėtų tapti kultūros paveldo objektų intensyvesnis naudojimas turistiniuose maršrutuose. Bendrajame Šiaulių regiono teritorijos plane numatytas vystyti turistinis maršrutas, apimantis didžiausią dalį kultūros paveldo sankaupos arealų, ir einantis pietų (Kuršėnai, Užventis Kražiai, Kelmė, Tytuvėnai, Šiaulėnai, Šaukotas, Grinkiškis, Baisogala, Šeduva) ir šiaurės (Kuršėnai, Papilė, Akmenė, Žagarė, Joniškis, Žeimelis, Linkuva, Pakruojis, Rozalimas, Šeduva) kryptimis, kurio turistiniai diametrai eina per Šiaulių miestą „Šiaurės Lietuvos“ ir „Via Hanza“ turistinėmis trasomis (žr. 10 priedą). Dar viena prioritetinės svarbos kultūrinio turizmo trasa – „Lietuvos istorijos kultūros vėrinys“ – eina per Raseinius (Kauno reg.), Tytuvėnus, Kelmę, Kurtuvėnus, Šiaulius (Kryžių kalnas), Kuršėnus, Papilę, Ventą (Viekšnius), Akmenę, Žagarę, Joniškį, Žeimelį, Pakruojį, Šeduvą, Saločius (Panevėžio reg.). Regioninės svarbos kultūrinio turizmo centrai turėtų būti: Kurtuvėnai, Kuršėnai, Gruzdžiai (Šiaulių raj. sav.), Radviliškis, Šeduva, Baisogala (Radviliškio raj. sav.), Kelmė, Tytuvėnai, Užventis (Kelmės raj. sav.), Pakruojis, Linkuva (Kelmės raj. sav.), Joniškis, Žagarė (Joniškio raj. sav.),

Akmenė, Naujoji Akmenė, Venta, Papilė (Akmenės raj. sav.). Kultūros paveldo objektų dominavimas turėtų nulemti ir šių turistinių centrų veiklos pobūdį: Šiaulių, Radviliškio, Pakruojo, Joniškio rajonų – orientuota į dvarų ir statinių paveldą, Akmenės – į statinių (pagrinde) ir archeologijos, Kelmės – į archeologijos (pagrinde), statinių ir dvarų (žr. 3 priedą).

10. Archeologinio paveldo apsauga Šiaulių regione siejama ir su eksperimentinės archeologijos vystymu, ekspozicijų ir ekskursijų archeologinių paminklų vietose (Lieporių senovės gyvenvietėje, Bubių, Salduvės piliakalniuose, „Kryžių kalno“ papėdėje ir kt.) organizavimu. Perspektyviausias kelias archeologijos paveldo atgaivinimui ir pažinimo sklaidai būtų jo konvertavimas į skaitmeninį formatą. Tačiau skaitmeninės archeologijos plėtrą riboja menkas finansavimas ir prastos technologijos, strategijos nebuvimas, teorinių studijų šia tematika trūkumas.

Toks – modernus – paveldo panaudojimas siejamas su jo komercializavimu, galinčiu turėti dvigubą poveikį: iškyla grėsmė kultūros nuosmūkiui, autentiško paveldo išstūmimui, antra vertus neformali edukacija palengvina informacijos įsisavinimą, išplečia pažinimo sklaidos galimybes, padidina finansavimo galimybes.

11. Archeologinio paveldo apsaugos koordinavimas – mokslinių tyrimų, leidybos, informacijos sklaidos, neformalaus ugdymo veiklos – Šiaulių regione siejama su Šiaulių universiteto Šiaurės Lietuvos istorijos centro institucija, o kvalifikuotų paveldosaugos ir turizmo sektoriaus specialistų ruošimas – su Šiaulių universitetu (istorikų-paveldosaugininkų ir istorikų-muziejininkų bakalauro studijų kryptis Humanitarinių mokslų fakultete bei vadybos su turizmo specializacija magistrantūros studijų kryptis Socialinių mokslų fakultete) ir Šiaulių kolegija (turizmo administravimo studijų kryptis Verslo ir technologijų fakultete).

REKOMENDACIJOS

1. Dokumentų analizė parodė, kad įstatyminė bazė, liečianti archeologijos paveldo apsaugą, nėra pakankamai detalizuota, todėl Šiaulių apskrities Kraštotyros ir Turizmo taryboms, Departamento Šiaulių teritoriniam padaliniui bei rajonų savivaldybių Paveldosaugos tarnyboms rekomenduotina parengti siūlymus Kultūros ministerijai dėl specialios integruotos archeologijos paveldo apsaugos plėtros programos parengimo. Tokias programas taip pat rekomenduotina paruošti ir įtraukti į apskrities bei rajonų plėtros planus.

2. Analizuojant tyrimų duomenis paaiškėjo, kad nežinoma reali žalojamo Šiaulių regiono archeologinio paveldo būklė, todėl siūlytina Departamento Šiaulių teritoriniam padaliniui, rajonų savivaldybių Paveldosaugos skyrių teikimu, sudaryti „Šiaulių regiono archeologinių objektų avarinės būklės būklės likvidavimo sekos ir kultūrinės reikšmės įvertinimo programą“, turi būti nustatytas kiekvieno objekto žalojimo pobūdis, mastas, prognozuojama plėtros sparta, įvertinama archeologinė paminklo reikšmė.

3. Tyrimas parodė, jog viena efektyviausių archeologijos paveldo apsaugos priemonių yra informacijos sklaida, todėl Departamento Šiaulių teritoriniam padaliniui siūlytina organizuoti metodikos „Organizacinių – informacinių priemonių pritaikymas vykdant archeologinio paveldo apsaugą“ paruošimą, kurioje būtų nurodytos gairės, kaip tas priemones taikyti įvairaus lygio institucijų darbe – pradedant rajoninėmis paveldosaugos tarnybomis, baigiant mokyklomis.

4. Darbe prieita išvadų, kad tarpinstitucinis bendradarbiavimas taip pat lemia archeologinio paveldo apsaugą, todėl rajonų paveldosaugos padaliniams rekomenduotina palaikyti glaudžius ryšius su ugdymo įstaigomis organizuojant atviras ekskursijas archeologijos objektų vietose bei pasitelkiant mokinių pagalbą juos tvarkant.

5. Iš tyrimo paaiškėjo, kad beveik nėra skaitmeninės informacijos apie Šiaulių regiono archeologinį paveldą, todėl ŠU Šiaurės Lietuvos istorijos centrai siūlytina organizuoti elektroninės duomenų bazės sukūrimą, kurioje būtų patalpintas skaitmeninis Šiaulių regiono archeologijos paveldo žemėlapis, objektų ir radinių nuotraukos, virtualios ekspozicijos.

LITERATŪRA (I dalis)

1. Arimavičiūtė, M. (2005) *Viešojo sektoriaus institucijų strateginis valdymas: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
2. Bagdzevičienė, R., Tamkus, R., Navackaitė, L. (2003). Šalies ekonomikos plėtra regionalizacijos ir globalizacijos santykio kontekste: *Pranešimas konferencijai „ES ir Lietuvos regioninė politika: Kauno regiono plėtros strategija“* [žiūrėta 2007-10-10]. Prieiga per internetą: www.lrti.lt/veikla/Pranesimai/RBagdz_SaliesEk.doc
3. Dokurnevič, E., Bagdzevičienė, R. (2002). Mokslinių požiūrių sąveika regiono plėtros modelyje. *Regionų plėtra-2002: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, p. 75-78.
4. Kilijonienė, A., Vyšniauskas, V. (2002). Regions and spatial development as they are – different points of view. *Regionų plėtra-2002: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, p. 113-115.
5. Lietuvos regionų valdymo modelis: koks jis yra šiandien ir koks turėtų būti ateityje: Tarptautinės konferencijos medžiaga [žiūrėta 2007-10-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/VPZHPVIFY.PDF>
6. Lietuvos statistikos departamento elektroninis puslapis [žiūrėta 2006-12-20]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1115>
7. LR Regioninės plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas, 2002-12-10, Nr. IX-1285 [žiūrėta 2007-01-12]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197711
8. LR Teritorijų planavimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-01-15, Nr. IX-1962 [žiūrėta 2007-05-15]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/teritoriju_planavimo.htm
9. LR Vidaus reikalų ministro įsakymas dėl regionų plėtros planų parengimo ir atnaujinimo metodikos patvirtinimo, 2002-10-04, Nr. 482 [žiūrėta 2007-01-12]. Prieiga per internetą: www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/RPD/Regionu_pletros_plan_metodikos.doc
10. LR Vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2000-10-12, Nr. VIII-2018 [žiūrėta 2007-01-12]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111848
11. LR Vyriausybės nutarimas dėl Regionų kultūros plėtros programos aptvirtinimo, 2002-08-13, Nr.1282 [žiūrėta 2007-01-12]. Prieiga per internetą: www.lrkmlt/EasyAdmin/sys/files/Regionu_kulturos_pletros_programa.doc

12. LR Vyriausybės nutarimas dėl strateginio planavimo metodikos patvirtinimo, 2002-06-06, Nr. 827 [žiūrėta 2007-10-10]. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/strateginis/n827%2007_02.pdf
13. Lietuvos savivaldos institucijų pasiruošimo dalyvauti Europos Sąjungos regioninėje politikoje tyrimas (šalies ataskaita) (2003). Parengė R. Dumčius, S. Šiupšinskas [žiūrėta 2007-09-10]. Prieiga per internetą:
http://www.vpvi.lt/edit/uploads/Savivaldos_instituciju_pasiruosimo_dalyvauti_ES_regpol_tyrimas.pdf
14. Paliukėnienė, D. (2004). Regionų administravimo veiksmingumas: pilietinės bendruomenės įtaka. *FILOSOFIJA. SOCIOLOGIJA* [Internet]. [žiūrėta 2007-10-10]. Prieiga per internetą: http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil44/Fil027_036.pdf
15. Strateginio planavimo esmė ir svarba. Pokyčių valdymas organizacijoje [žiūrėta 2007-12-02]. Prieiga per internetą:
<http://www.radviliskis.lt/files/teisine-informacija/strateginis-planavimas.pdf>
16. Šimelevič, I., Bagdzevičienė, R. (2002). Regionalizacijos procesas – vienas iš svarbiausių veiksnių, užtikrinančių regionų ekonominę plėtrą. *Regionų plėtra-2002: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, p. 179-182.
17. Tamošiūnas, T. (2004). Šiaulių regiono plėtros tendencijos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Šiauliai: ŠU leidykla, p. 279-284.
18. Tarptautinių žodžių žodynas (2007). Sud. V. Vaitkevičiūtė. Vilnius: Žodynas.
19. Tijūnaitienė, R., Tijūnaitis, R., Petrauskaitė, R. (2004). *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Šiauliai: ŠU leidykla, p. 296-300.
20. Vaitiekūnas S. *Apskritis ar regionai?* [žiūrėta 2007-10-10]. Prieiga per internetą: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2001/03/3ap.html>
21. Vasiliauskas, A. (2002). *Strateginis valdymas*. Vilnius: Enciklopedija.

LITERATŪRA (II dalis)

22. Akmenės rajono savivaldybės tarybos sprendimas dėl Akmenės rajono savivaldybės 2008-2010 metų strateginio veiklos plano patvirtinimo, 2008-02-13, Nr. T-1 [žiūrėta 2008-04-15]. Prieiga per internetą: <http://www.akmene.lt/index.php?cid=520>
23. Akmenės rajono savivaldybės tarybos sprendimas dėl Akmenės rajono savivaldybės – probleminės teritorijos – plėtros 2007 – 2010 metų programos patvirtinimo, 2007-11-28, Nr. T-221 [žiūrėta 2008-02-12]. Prieiga per internetą: <http://www.akmene.lt/index.php?cid=3039>
24. Akmenės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą:

http://www.vgtu.lt/upload/tpi/akmenes%20raj%20esama_galutine%20redakcija_08%2003%2014.pdf

25. Akmenės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.vgtu.lt/upload/tpi/akmene_rekreacija_08%2003%2012.jpg

26. 2004-2014 metų Radviliškio rajono plėtros strateginis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: <http://www.radviliskis.lt/files/veikla-bendrasis-planas.pdf>

27. 2007 – 2016 metų Šiaulių miesto strateginis plėtros planas [žiūrėta 2007-10-21]. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.lt/miestas/strateginis/spp_%20svarstymui_2006_09_08.pdf

28. 2007 - 2013 m. Sanglaudos skatinimo veiksmų programa [žiūrėta 2007-10-21]. Prieiga per internetą:

http://www.esparama.lt/ES_Paramas/strukturines_paramos_2007_1013m._medis/titulinis/files/VP_Sanglaudos_skatinimo_2007-07-05.doc

29. 2006 – 2016 metų Kelmės rajono turizmo plėtros strateginis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą:

<http://www.kelme.lt/filemanager/download/1623/Turizmas,%20turizmo%20strategija,%202006-2016%20m.m.,%202006.pdf>

30. 2003 – 2013 metų Šiaulių rajono plėtros strateginis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą:

http://www.siauliai-r.sav.lt/get_file.php?file=c2lhdWxpYWkvbS9tX2ZpbGVzL3dmaWxlc9maWxlNDkucGRmO21hbm8xX3ByaW9yaS5wZGY7Ow==

31. Glemža, J. R. (2002). *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*. V.: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

32. Joniškio rajono savivaldybės 2008 – 2013 metų plėtros planas [žiūrėta 2008-02-12]. Prieiga per internetą: http://www.joniskis.lt/downloads/Files/Pletra/Joniskio_SVP_2007-2013.doc

33. Joniškio savivaldybės teritorijos bendrasis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.joniskis.lt/downloads/Files/Bendrasis_planas/BP_esama_bukle/Joniskis_BP_esama_padetis.pdf

34. Joniškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Kultūros paveldas (brėžinys) [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.vgtu.lt/upload/tpi/joniskio_kult_tb.jpg

35. Jovaiša, E., Baubonis, Z., Stepanovič, A. *Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje* [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_04_11/archeo_pazyma.doc

36. Kelmės rajono savivaldybės plėtros priemonių planas 2008 – 2012 metams [žiūrėta 2008-02-12]. Prieiga per internetą:
<http://www.kelme.lt/filemanager/download/1976/KELMĖS%20RAJONO%20SAVIVALDYBĖS%20PLĖTROS%20PRIEMONIŲ%20PLANAS%202008-2012%20METAMS.pdf>
37. Kelmės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą:
http://www.kelme.lt/filemanager/download/1545/KELMES%20BP%20SPRENDINIAI_galutiniai_civil_saug_200070413.pdf
38. Kelmės savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą:
http://www.kelme.lt/filemanager/download/1541/rekreacija_sprendiniai.pdf
39. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2008 – 2010 metų strateginis veiklos planas, patvirtintas LR Kultūros ministro 2008-03-13 įsakymu Nr. ĮV-142 [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2008/str08.pdf>
40. Kultūros paveldo departamento kultūros vertybių registrų informacinė sistema „Voruta“ [žiūrėta 2006-11-15]. Prieiga per internetą: <http://195.182.68.156/registrai/>
41. Laužikas, R. (2005). Skaitmeninė archeologija pasaulyje ir Lietuvoje: turinys, istorija ir taikymo galimybės. *Lietuvos archeologija*, t. 27, p. 161-178.
42. Lietuvos archeologijos draugijos elektroninis puslapis [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: <http://www.lad.if.vu.lt/>
43. LR įstatymas dėl pataisytos 1992 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo, 1999-11-09, Nr. VIII-1399 [žiūrėta 2006-11-30]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=89916&p_query=&p_tr2=
44. LR Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1996-01-23, Nr. I-1179 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=24349&Condition2=
45. LR Kultūros ir Aplinkos ministrų įsakymas dėl specialistų, rengiančių nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo planavimo dokumentus, atestavimo tvarkos aprašo patvirtinimo, 2006-10-03, Nr. ĮV-453/D1-445 [žiūrėta 2007-03-09]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/06_453.htm
46. LR Kultūros ministerijos Kultūros paveldo apsaugos departamento direktoriaus įsakymas dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo, 2001-09-03, Nr. 318 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/kvad/01_318.htm

47. LR Kultūros ministro įsakymas dėl kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų stegimo kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005-06-29, Nr. IV-309 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_309.htm
48. LR Kultūros ministro įsakymas dėl kultūros paveldo tyrimų metu rastų archeologinių radinių perdavimo muziejams taisyklių patvirtinimo, 2005-02-25, Nr. IV-66 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_066.htm
49. LR Kultūros ministro įsakymas dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo, 2005-12-16, Nr. IV-716 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=268789
50. LR Kultūros ministro įsakymas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo, 2005-04-15, Nr. IV-150 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_150.htm
51. LR Kultūros ministro įsakymas dėl specialistų, vykdančių nekilnojamojo kultūros paveldo taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus, rengiančių tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektus, atliekančių tvarkomuosius paveldosaugos darbus bei vadovaujančių tokiems darbams, atliekančių paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę, atestavimo taisyklių ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato formos patvirtinimo, 2005-04-14, Nr. IV-146 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_146.htm
52. LR Kultūros ministro įsakymas dėl valstybei ir savivaldybėms priklausančių kultūros paveldo objektų lankymo tipinių taisyklių patvirtinimo, 2005-06-09, Nr. IV-237 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/km/05_237.htm
53. LR Muziejų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003-05-29, Nr. IX-1593 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www.muziejai.lt/Informacija/Muz_ist_pakeistas.htm
54. LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004-12-22, Nr. I-733 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm
55. LR Saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2001-12-04, Nr. IX-628 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=156931
56. LR Seimo nutarimas Dėl LR teritorijos bendrojo plano 2002 m. spalio 29 d. Nr. IX-1154 [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=284951
57. LR Seimo nutarimas dėl nacionalinės turizmo plėtros programos, 1999-07-01, Nr. VIII-1284, [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=84276&p_query=&p_tr2=

58. LR Seimo nutarimas dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos, 2002-11-12, Nr. IX-1187 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193888
59. LR Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos matmenų, 2004-11-19, Nr. 105 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=246644&p_query=&p_tr2=
60. LR Vyriausybės nutarimas dėl kultūrinių draustinių nuostatų patvirtinimo, 2006-10-30, Nr. 1086 [žiūrėta 2007-01-22]. Prieiga per internetą:
http://www.lrv.lt/teises_aktai/files/2006/10/7458.doc
61. LR Vyriausybės nutarimas dėl kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijos, 2001-03-13, Nr. 288 [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=126107
62. LR Vyriausybės nutarimas dėl nacionalinės turizmo plėtros 2007-2010 metų programos patvirtinimo, 2007-08-29, Nr. 944 [žiūrėta 2007-12-12]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=304147&p_query=&p_tr2=
63. LR Vyriausybės nutarimas dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo, 2002-01-31, Nr. 152 [žiūrėta 2007-03-03]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431
64. LR Vyriausybės nutarimas dėl Regionų kultūros plėtros 2008 – 2012 metų programos patvirtinimo, 2007-12-19, Nr. 1445 [žiūrėta 2008-02-22]. Prieiga per internetą:
http://www.lrvk.lt/teises_aktai/files/2007/12/9942.doc
65. Lituanistikos paveldo informacinė sistema „aruodai“ [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą: http://old.aruodai.lt/arheologija/arheologija_6.htm
66. Lukošius, J. Inžinerinių priemonių taikymo, tvarkant archeologines vietas, metodika [žiūrėta 2007-03-03]. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/arheologija/inz_priem.htm
67. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija, patvirtinta LR Vyriausybės 2003-09-11 nutarimu Nr. 1160 [žiūrėta 2006-12-14]. Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=217644
68. Pakruojo rajono savivaldybės 2007 – 2013 metų strateginis plėtros planas [žiūrėta 2008-02-12]. Prieiga per internetą:
http://www.pakruojis.lt/get_file.php?file=bTVWeDNjbV14OGpGMUpab2J0ckcyWIRjeG1HYXBw dkZjYUthMDVkbGE4JTJGSWxaM1RtSktjekozS1phV2F5TVBWbHBTv3FjcWNuczF5bzVuR2x LbVhrWnZNBk0IMkZlBjV2THIKSm1jcHVYdzVTVms4bXNtWiUyQmUxSjV5eGNMRnBwYk9 uTTlzMUo2ZW05WEYxSINZbThUQzBKZkd4SjdHbjV6ZW5wekdsNVJrbXR5YnoyelduRzZhb2 NvJTNE

69. Pakruojo rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.pakruojis.lt/doc/bp/BP_Sprendiniai.doc
70. Pakruojo rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Rekreacijos, turizmo, gamtos ir kultūros paveldo plėtojimo brėžinys [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.pakruojis.lt/doc/bp/Rekreacija_kultura_sprendiniam.jpg
71. Radviliškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.radviliskis.lt/files/teritoriju-planavimas/Radviliskio_BP_Esama_Bukles_1_Redakcija_2007-12_11_.pdf
72. Radviliškio rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Kultūros paveldas (brėžinys) [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.radviliskis.lt/files/teritoriju-planavimas/radviliskio_kultp.jpg
73. Renfrew, C., Bahn, P. (2004). *Archaeology: theories, methods and practice*. London: Thames&Hudson.
74. Roskams, S. (2004). *Excavation*. Cambridge: Cambridge University Press.
75. Stulpinas, R. (1993). Piliakalnių tyrimo ir projektavimo metodika (respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Skomantų piliakalnio pavyzdžiu). *Architektūros paminklai: Mokslinių straipsnių rinkinys*, t. 13, p. 19-38.
76. Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas [žiūrėta 2007-10-17]. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/SAGenPlan_galutAiskRast200823132446.pdf
77. Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas. Kultūros paveldo teritorijų vystymas ir apsauga (brėžinys) [žiūrėta 2007-10-17]. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/8_2E3S_4AKulturosPavTerVystApsauga20082313199.pdf
78. Šiaulių miesto socialinės – ekonominės būklės analizė [žiūrėta 2007-10-17]. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.lt/miestas/bukles-analize.zip>
79. Šiaulių rajono bendrojo plano koncepcijos teritorijų reglamentavimas [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: http://www.siauliai-r.sav.lt/get_file.php?file=L3Zhci93d3cvaHRkb2NzL3NpYXVsaWFpL20vbV9maWxlcy93ZmlsZXMvZmlsZTUzNS5wZGY7UmVnbGFtZW50YXZpbWFzLnBkZjs7
80. Šiaulių rajono savivaldybės bendrasis planas. Bendroji erdvinė koncepcija (brėžinys) [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai->

r.sav.lt/get_file.php?file=L3Zhci93d3cvaHRkb2NzL3NpYXVsaWFpL20vbV9maWxlcY93ZmlsZXMvZmlsZTUzMS5qcGc7xaBpYXVsacWzIC4uLm9uY2VwY2lqYTMwLmpwZzs7

81. Šiaulių regiono 2007-2013 metų strateginis planas [žiūrėta 2007-10-17]. Prieiga per internetą:

http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/SiauliuRegionoPletrosPlanas2007_2013_LT2008154450.pdf

82. 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Valeta, 1992 m. sausio 16 d. [žiūrėta 2006-11-29]. Prieiga per internetą:

http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/acheologijos_paveldo.htm

83. Zabiela, G. (2000). Suardytų archeologijos paminklų tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 m.*, p. 563-566.

84. Краснов Ю. А. *Обеспечение сохранности археологических памятников в зонах строительных работ* [žiūrėta 2007-03-13]. Prieiga per internetą:

<http://www.archeologia.ru/Library/Book/47924a060526>

85. Скороходов, В. (2004). Историко-культурное наследие: проблемы сохранения и трансляции культурных ценностей. *Kultūros paminklai: mokslinių straipsnių rinkinys*, kn. 11, p. 44-51.

LITERATŪRA (III dalis)

86. Balza, R. (2002). Archeologijos paminklo paruošimas lankyti. *Archeologijos paminklai: nuo atradimo iki rekonstrukcijos: konferencijos medžiaga*. Sud. B. Salatkienė. Š.: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, p. 8-15.

87. Baubonis, Z., Vaitkuvienė, A. (2002). Lietuvos archeologinių vietų žalojimai. *Kultūros paminklai: mokslinių straipsnių rinkinys*, kn. 9, p. 25-32.

88. Dėl paveldosaugos situacijos Pakruojo rajono savivaldybėje [žiūrėta 2007-05-20]. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2007_10_05/Pakruojo_raj.doc

89. Jarockis, R. (2002). Bubių piliakalnis – Dubysos pilis: planai ir perspektyvos. *Archeologijos paminklai: nuo atradimo iki rekonstrukcijos: konferencijos medžiaga*. Sud. B. Salatkienė. Š.: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, p. 86-89.

90. Jovaiša, E., Baubonis, Z., Stapanovič, A. *Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje* [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_04_11/archo_pazyma.doc

91. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2007-2009 metų strateginis veiklos planas [žiūrėta 2007-10-29]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2007/strateginis02007.PDF>
92. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2008-2010 metų strateginis veiklos planas [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/veikla/str2008/str08.pdf>
93. LR Baudžiamasis kodeksas, patvirtintas 2000-09-26 įstatymu Nr. VIII-1968 [žiūrėta 2007-05-14]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555
94. LR Civilinis kodeksas, patvirtintas 2000-07-18 įstatymu Nr. VIII-1864 [žiūrėta 2007-05-14]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687
95. Mikaliūnaitė, E. (2002). *Šiaulių žemė IX-XIII a. – žemaičių genties paribys. Etninis klausimas*. Klaipėda: bakalauro darbas.
96. Rimkevičienė, A., Krumplytė, J. (2004). Turizmo plėtros galimybės Šiaulių regione: problemos ir perspektyvos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Šiauliai: ŠU leidykla, p. 228-233.
97. Renfrew, C., Bahn, P. (2004). *Archaeology: theories, methods and practice*. London: Thames&Hudson.
98. Salatkienė B. (1997). Seniausios Šiaulių istorijos tyrinėjimai. *Šiauliai: miesto istorija, dabartis, perspektyvos*: konferencijos medžiaga. Sud. J. Sireika. Š.: Saulės Delta, p. 6-15.
99. Šiaulių apskrities teritorijos bendrasis (generalinis) planas. Konkretizuoti sprendiniai. Rekreacijos teritorijų vystymas (brėžinys) [žiūrėta 2007-10-17]. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.aps.lt/stotisFiles/uploadedAttachments/9_2E3S_4B_RekreacijosTerVyst200823_132123.pdf
100. Šiaurės Lietuvos istorijos centro elektroninis puslapis [žiūrėta 2007-01-14]. Prieiga per internetą: <http://www.hu.su.lt/index.php?pId=424&lang=lt>
101. Vaitkuvienė, A., Baubonis Z. (2002). Ardomų archeologijos vertybių tyrimai Lietuvoje 1993-2001 m. *Baltų archeologija*, Nr. 1(13), p. 40-42.
102. Vaitkuvienė, A., Baubonis, Z. (2004). Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa. *Kultūros paminklai*: mokslinių straipsnių rinkinys, kn. 11, p. 52-60.
103. The Monuments At Risk Survey, *School of Conservation Sciences, Bournemouth University* [žiūrėta 2007-09-21]. Prieiga per internetą: <http://csweb.bournemouth.ac.uk/mars/index.htm>
104. The Risk Map of Cultural Heritage, *Instituto Centrale per il Restauro* [žiūrėta 2007-09-21]. Prieiga per internetą: <http://uni.net/aec/riskmap/english.htm>

PRIEDAI